

Київський національний університету імені Тараса Шевченка

Військовий інститут

кафедра військової журналістики

Позняков О.П.

**УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ЖУРНАЛІСТИКА
(XIX-ГО - ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ)**

Навчальний посібник

Київ – 2023

УДК 070 070 "18/19" (477):355 (072)
П 47

Рецензенти:

Мітчук Ольга Андріївна доктор наук із соціальних комунікацій, професор кафедри журналістики та нових медіа факультету журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка

Желіховська Наталія Степанівна кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, завідувач кафедри історії журналістики Навчально-наукового інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка

Рекомендовано до друку Вченою радою Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 13 від 20 липня 2023 року).

Українська військова журналістики (XIX-го — початку XX століття):
Навчальний посібник / Позняков О.П. Київ, ВІКНУ 2023р. – 159 с.

ЗМІСТ

Вступ

Розділ I. Військова преса в українському інформаційному просторі початку ХХ-го століття

1.1. Система преси в Україні періоду боротьби за незалежність.

1.2. Українська військова періодика в ідеологічному забезпеченні формування збройних сил.

Розділ II. Проблемно-тематичне та жанрове спрямування військової періодики.

2.1. Відображення суспільно-політичних перетворень у державі як основний тематичний напрямок військових видань.

2.2. Хроніка збройної боротьби.

2.3. Проблеми внутрішньодержавного життя на сторінках військових газет.

2.4. Орієнтування читачів у міжнародних подіях.

Розділ III. Організація масово-інформаційної діяльності редакцій військових часописів.

3.1. Бюро народного повідомлення як першооснова військових інформаційних служб.

3.2. Організаційна робота редакцій із позаштатними військовими кореспондентами та читачами.

Висновки.

Література.

Вступ

Історичні події Української національно-демократичної революції (1917-1921 рр.) органічно продовжили боротьбу за національне й соціальне визволення поневоленої та розділеної нації, що на зламі століть вибухнула нестримним та омріяним прагненням самостійно владарювати на власній землі.

Кардинальні революційні перетворення сприяли пробудженню національної свідомості серед найширших верств українського громадянства. Це також спричинило демократичний поступ в усіх сферах суспільного життя. Відновлена ж свобода друку й потреба суспільства в належному інформуванні заклали передумови формування національного інформаційного простору, спрямованого на всебічну реалізацію ідеї української державності.

Українська військова преса, народжена на заході України в лавах Січового стрілецтва під час Першої Світової війни, набула подальшого розвитку на теренах Наддніпрянщини, зігравши провідну роль в українізації військових частин, ідеологічному вихованні особового складу.

Кожна політична формація періоду Центральної ради, Української держави Гетьмана Скоропадського, Директорії УНР, ЗУНР створювала власну, унікальну модель військової організації і структуру військової періодики, яка набувала типологічних ознак, виконувала низку функцій.

Сьогодні в умовах російсько-української війни 2014-2023 рр. актуальність історичного досвіду роботи військових журналістів в умовах бойових дій підвищилась в рази. Тим часом матеріали, зібрані в навчальному посібнику, допоможуть журналістам сучасних військових медіа боротись словом і зброєю з гібридними інформаційними впливами «братнього» народу, а також з ідеологією великодержавного російського шовінізму щодо українців, яка, практично, залишилась незмінною, хіба що технологічно осучаснена.

Розділ I. Військова преса в українському інформаційному просторі початку XX-го століття

1.1. Система преси в Україні періоду боротьби за незалежність

Українське друковане слово, зокрема публіцистика початку XX-го століття, вражає своєю багатогранністю та здатністю до кардинальних перетворень. Формуючись у соціально-політичних умовах, що постійно змінювались, вона намагалась відповідати "духу епохи", бути на стрижні розвитку української національної ідеї. Слід зазначити, що передумови створення власного інформаційного простору, спрямованого на завоювання державної самостійності, визрівали та кристалізувалися у вигляді ідеї. Впродовж усього XIX-го століття цей процес суспільного життя формувався і знаходив підтвердження у полум'яному слові митців та публіцистів. Від Тараса Шевченка - цього джерела самобутньої української ідеї, втіленої у "Кобзарі", - надалі простежуються цілі покоління майбутніх борців за визволення. Серед них чільне місце посідає лідер київської громади, відомий публіцист Михайло Драгоманов. Звільнившись із "обіймів" самодержавної Росії, він переїхав до Женеви, де видавав журнал "Громада". На той час видання стало чи не єдиним захисником інтересів поневолених народів двох імперій, заклав у душі галичан та наддніпрянців ідеї федералізму, при здійсненні яких кожен народ здобуде вільний економічний та політичний розвиток.

Драгоманівські ідеї вкорінилися та розрослися на батьківщині автора у вигляді таємного товариства "Братство тарасівців", що поповнило скарбницю національно-визвольної публіцистики рефератом, прочитаним на шевченківські роковини 1893 року. Цей реферат невдовзі опублікувала львівська "Правда" під заголовком "Profession de foi, або Визнання віри молодих українців". Ідейна цінність цього публіцистичного твору сконцентрована в одній думці, що пророче прозвучала на сторінках львівського часопису: "Для нас, свідомих українців, є один українсько-

руський народ. Україна австрійська і Україна російська однаково нам рідні, і жодні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу,... бо ідеї, дух розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна спинити дніпрової течії". Цей реферат, наче весняне повітря, увірвався в інформаційний потік тогочасної дійсності.

Дещо по-іншому формувалася громадська думка на західноукраїнських землях, де українці, користуючись відносною лояльністю монархів Габсбургів, мали змогу висловлювати свої міркування в літературних та загальнополітичних газетах і журналах. Підтвердженням тому є творчість Івана Франка та Михайла Павлика. Їхні ідеї, висловлені на сторінках часописів, пробуджували національну свідомість, гуртували селянство Галичини для боротьби за власні права і свободи. Зрештою активна діяльність українських патріотів дозволила зорганізувати першу політичну організацію - Русько-українську радикальну партію (РУП).

Саме ця партія висунула молодого радикала Юліана Бачинського, який увійшов до історії українського державотворення завдяки своїй відомій праці "Україна irredenta" ("Україна розділена"). Ця публіцистична розвідка не лише аналізувала проблеми економічного розвитку Галичини та Підмосковної України, але й доводила, що передумовою для цивілізованого розвитку українських земель є їхня політична самостійність.

Таким чином епоха Шевченка, Драгоманова, "тарасівців", Бачинського виплекала підвалини майбутньої державницької ідеї, створила яскраві публіцистичні твори, що у подальшому сприяли формуванню власного інформаційного простору.

Проте суспільна дійсність того часу вимагала окрім ідей також і рішучих дій, реальних кроків щодо завоювання свободи. Таким кроком і стало створення Революційної української партії (РУП), що мала на меті згуртувати патріотичні сили для боротьби з поневолювачами. Одразу після заснування партії (11-го лютого 1900 року) її керівники звернулися до відомого полтавського адвоката Миколи Міхновського з проханням написати програму

нової партії. Той відгукнувся на пропозицію і, повторюючи "тарасівську" традицію, на Шевченківські роковини в Полтаві, а через тиждень у Харкові, виступив з промовою, що згодом побачила світ у Львові у вигляді брошури під назвою "Самостійна Україна". Цей твір одразу опинився у центрі політичної думки, адже ґрунтувався, за словами журналістикознавців, на "всебічному аналізі сучасних політичних процесів або політичних подій, виконаний із застосуванням яскравих емоційно-стилістичних мовних засобів та чітко заявленою авторською позицією".

Отже, українська публіцистика розпочала ХХ-е століття викристалізованою ідеєю боротьби народу за соціальне й національне визволення та виробила методику її втілення в друкованому слові.

Це значною мірою забезпечувало розвиток української періодики до 1914-го року, а саме, - до Першої світової війни, що принесла нашому народові нові випробування. Так, в Україні вводилася військова цензура. Вже наступного дня після початку війни було заборонено видання газети "Рада". Коли ж її редакція звернулася з проханням про дозвіл на друк до командувача Київським військовим округом, генерала М.Бухгольца, той у кращих імперських традиціях відповів: "Не дозволяю. Нехай краще не просять". [53. С. 77-79]. І це був зовсім не поодинокий випадок. Так, з шести друкованих органів, що виходили на Наддніпрянщині напередодні війни, з початком бойових дій були поступово заборонені всі. Величезного удару було завдано і національно-культурним завоюванням у Галичині, коли туди переможно вступила російська армія. Масові репресії, висилка місцевого населення в Сибір поєднувалися з тотальною забороною українського слова. Особливо жорстокими стали каральні акції під час відступу російської армії під натиском австро-угорців.

Такі дії не могли залишитися без реакції з боку прогресивних сил. Відбулася революція. І, як слушно зауважують дослідники, "головною причиною масового втягування української людності в революційний вир був

національний момент, нерозв'язаність українського питання, великодержавна, шовіністична політика царського уряду та австрійського двору".

Лютнева буржуазно-демократична революція 1917-го року в Росії суттєво полегшила долю друкованого слова, хоча роки заборон ще довго давалися взнаки. Знадобилося чимало зусиль, аби спромогтися на видання неперіодичного "Вісника товариства "Просвіта" та на створення окремого видавничого відділу в російському губернському тижневику "Народная жизнь".

З ініціативи молоді при гімназіях та семінаріях почали видаватися невеликими тиражами часописи, писані від руки або ж віддруковані на шапірографі чи гектографі. Так, у Києві учні середніх шкіл почали видавати з 1917 року газету "Каменярь". Згодом учнівська преса виникла і в інших містах. Зокрема, у Переяславі на Полтавщині учнівська спілка видавала впродовж 1917-го року часопис "Юнак", у Сквирі на Київщині виходив двотижневик "Школа і життя", у місті Борзни на Чернігівщині побачив світ тижневик "Молода ластівка", на Поділлі в Ольгополі виходив місячник "Перший крок".

Преса української молоді, звичайно, не була здатна відігравати вагому роль у справі боротьби за незалежність. Тематична спрямованість таких часописів була доволі вузькою, жанрова палітра - відносно одноманітною. Водночас ці друковані органи закладали нові засади державницького виховання серед тогочасної молоді.

В ситуації, коли спільнота, політичні партії та громадські організації ще не були в змозі налагодити випуск періодичних видань, інформаційний простір України заповнили листівки. Окремі дослідники української преси стверджують, що "листівки-метелики були й своєрідними друкованими мостами при переході до періодичних видань, а згодом служили оперативному роз'ясненню окремих фактів, положень чи пропаганді якихось поглядів". До того ж мітингова стихія тогочасної дійсності сприяла швидкому розповсюдженню листівок серед читачів. Ця зручна агітація користувалася популярністю і мала безліч прихильників у середовищі політичних партій.

Так, при виборах до Одеської міської думи соціалістичні партії видавали листівку-звернення з цілком зрозумілими для всіх пропозиціями. Громадянам обіцяли, зокрема, "квартали домів з дешевими та гігієнічними квартирами для незаможного люду".

Лютнева російська революція 1917-го року, що привела до повалення царської монархії, з самого початку розмежувала центральні політичні угруповання на два табори-конкуренти - Тимчасовий уряд та Петроградську Раду робітничих і солдатських депутатів. Відповідно до загальноросійської суспільно-політичної ситуації, певною мірою інерційно, формувалася і влада на місцях. Так, у Києві за кілька днів після падіння самодержавства представники головних організацій та установ міста утворили Виконавчий комітет, що мав утримувати порядок і діяти від імені Тимчасового Уряду. Водночас осередком радикально налаштованих лівих стала Київська рада робітничих і солдатських депутатів. Проте, на відміну від подій у Петрограді, у Києві 17 березня 1917 року з ініціативи Товариства українських поступовців зібралися представники всіх політичних партій, громадських і культурно-просвітницьких товариств, що утворили власний орган - Центральну Раду. Очолив її добре відомий громадсько-політичний діяч, котрий щойно повернувся із заслання, - Михайло Грушевський. Як і кожна новостворена політична формація, Центральна Рада намагалась розв'язати питання преси. Без газети, що уособлювала б у собі політичні погляди організації та несла їх у маси, було важко. "Пекучою потребою нашого внутрішнього життя було відновлення преси... Старанно її розбито і затоптано в Києві під час війни", - писав у свої "Спогадах" Михайло Грушевський.

Керівник українського визвольного руху вказував на необхідність організації часопису з чітким політичним спрямуванням. Однак, газетну справу гальмували технічні перешкоди: "Київські друкарні були переповнені, доводилося випрошувати, шукати ласки чи протекції і ніколи не бути певним, що робота буде зроблена. Щоб повести значнішу роботу, треба було мати свою друкарню". Тому Центральна Рада започаткувала вихід своєрідного

перехідного видання. І вже 19 березня 1917 року з'явився перший номер часопису "Вісти з Української Центральної Ради у Києві". Він відкривався "шапкою", розверстаною на всю ширину шпальти - "Сьогодні у Києві українська маніфестація!" Далі було надруковано звернення до народу: "Українці! Скільки де є Вас, організуйтеся. Виберіть одного чи двох Ваших представників від кожної організації і хай вони їдуть на Всеукраїнський з'їзд".

У цьому ж газетному номері публікується звіт з елементами репортажу під заголовком "Свято вільної України". Йдеться про багатотисячну маніфестацію, що зібралася на підтримку Центральної Ради. Автор фрагментарно передає настрій людей, звертає увагу на опис погоди, акцентує увагу на лозунгах, що несли маніфестанти: "Хай живе вільна Україна!", "Ще не вмерла Україна." Разом з тим точно передається зміст промов ораторів - М.Міхновського, І.Стасюка, М.Веселовського тощо.

Динаміка розвитку Української революції потребувала налагодження повноцінної мережі преси, яка б не тільки інформувала, але й аналізувала суспільно-політичну ситуацію. За таких умов інформаційний обсяг України 25 березня 1917 року поповнила давно очікувана "Нова Рада" за редакцією А.Ніковського. Видавало її Товариство підмоги літературі, науці й мистецтву. Авторський колектив редакції вражав своєю творчою потужністю. Так, у "Новій Раді" розміщували публікації Є.Єфремов, А.Ніковський, Є.Чикаленко, В.Прокопович, Ф.Матушевський, Л.Старицька-Черняхівська, С.Шелухін, С.Русова, М.Левицький, П.Христюк та багато інших.

Цей часопис фактично був репрезентантом поглядів Товариства українських поступовців, що згодом перетворилося у Спілку українських автономістів-федералістів. А з червня 1917 року Спілка реорганізувалася в Українську партію соціалістів-федералістів. "Нова Рада" стала центральним друкованим органом партії. З цього часу провідним тематичним напрямком газети є проблема незалежної автономної української республіки у складі федеративної російської республіки. Ця тема розроблялася у ґрунтовних статтях М.Грушевського, А.Ніковського, Є.Єфремова. Багато уваги у номерах

часопису приділялося національним меншинам в Україні та становищу українців за кордоном. Постійно висвітлювалося ставлення до української автономії з боку Тимчасового уряду та ліберально-демократичних і монархічних російських партій, "інтернаціональних" більшовиків.

Поляризація українського суспільства супроводжувалася активною діяльністю політичних партій, які у першу чергу вважали за необхідне налагодити видання свого часопису. Не були винятком у цьому і впливові на той час соціал-демократи. Тому в Києві з 30-го березня 1917 року за редакцією В.Винниченка почав виходити другий щоденний часопис. Це був орган ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) під назвою "Робітнича Газета". Видання пропагувало принципи демократії та намагалося переконати у тому, що "перед українськими робітниками стоять свої, особливі завдання, передусім боротьба проти національного гніту, і для боротьби за ці вимоги українського робітника й існує українська соціал-демократія".

Часопис формулює тактику в боротьбі за спільну національну мету такими словами: "Нарізно йти, разом бити". Тематика газети охоплювала популярні статті щодо подальшого самовизначення, автономії. "Робітнича газета" давала належну відсіч щодо закидів на адресу Центральної Ради, яку більшовики кваліфікували "буржуазною", запекло полемізувала з "україножером" В.Шульгіним та його монархічно-великодержавним "Киевлянином".

Великий вплив мала й Українська партія соціалістів-революціонерів, що була утворена в квітні 1917 року. В її рядах нараховувалося до мільйона членів.

З 1 травня 1917 року УПСР почала видавати свій офіційний орган - часопис "Боротьба". Пріоритетною темою на сторінках газети було аграрне питання. Відображаючи політичну лінію партії, газета рекомендувала усі державні, церковні, монастирські та приватні землі передати до спеціально створеного земельного фонду, який би пропорційно розділяв їх між зацікавленими суб'єктами. У свою чергу власникам землі передбачалася

компенсація за рахунок держави. Це була зрозуміла, хоч і не прийнятна для всіх прошарків українського села аграрна політика.

Спиняючись у першому числі на питанні державного ладу, часопис стояв на ґрунті ідеї української державної самостійності. Кінцевою метою "Боротьба" вважала встановлення в Україні федеративно-демократичної республіки з соціалістичним ладом, а для цього закликала "єднати увесь трудовий народ".

Щоправда, сама партія не змогла вберегтися від розколу. У 1918 році "Боротьба" стала органом лівого крила партії, що оформилося в самостійну політичну партію, взявши собі назву за друкованим органом "Боротьбісти".

Помітне місце в інформаційному просторі періоду Центральної Ради відігравав тижневик "Народна воля", що побачив світ 4 травня 1917 року за сприяння Центрального Комітету Української селянської спілки. Цей часопис був цілковито присвячений селянській справі та погоджував свій політичний напрям з лінією, що займала Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР). Фінансував видання Центральний кооперативний комітет України. Редактором був М.Ковалевський. Це був наймасовіший часопис періоду 1917-1920 років. Вже через місяць після виходу першого номера тираж видання доходив до 200 тисяч, тоді як наклад таких поважних газет, як "Нова Рада" і "Робітнича газета" не дотягував і до 100 тисяч.

Такий успіх "Народної волі", на думку її редактора, свідчив про те, що газета "заповнювала ту прогалину, яка вже давно відчувалася в українському житті. Ані академічна "Рада" з її дуже цінними статтями і розвідками, ані "Робітнича газета" з її доктринерською однобокістю не могли задовольнити масового українського читача. Потрібен був щоденник, що в живій формі швидко інформував би про події й одночасно в своїх статтях проголошував директивний матеріал, з якого б масовий читач в містах і на селі довідувався, що в даній стадії визвольної боротьби треба робити. Отже, потрібний був щоденник українського активізму, а не партійного доктринерства і романтичних екскурсів в минуле. "Народна воля" відповідала цьому завданню

і була власне таким щоденником". Схоже, що "власне таких щоденників" не вистачає нам і зараз.

Процес диференціації партійних видань супроводжувався налагодженням мережі друкованих органів у провінції. Так, за підрахунками дослідників української преси, на початку 1918 року під контролем соціал-демократів видавалося 46 часописів. Наприклад, у Харкові виходили газети "Робітник", "Голос Робітника", у Полтаві - "Вільний голос".

Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) мала у своєму активі 69 друкованих видань, що забезпечували інформаційне супроводження процесів державотворення з точки зору українських революціонерів. Найбільш досконалыми з них за формою і за змістом були газети "Рух" (Харків), "Земля і Воля" (Катеринослав), "Соціаліст-революціонер" (Полтава).

Неабиякою опорою для есерівської партії були громадські організації - селянські спілки, які теж видавали свої газети. Так, у Києві поряд з центральним виданням есерів виходила ще й регіональна газета "Селянська Спілка". З аналогічною назвою з'явилися газети у Катеринославі, Полтаві, Таращі й інших містах. У Сквирі виходила просто "Спілка", а в Чернігові - "Народне Слово".

Видавнича справа партії соціалістів-федералістів (УПСФ) була значно скромнішою. Крім центральної газети у Києві - партійного офіціозу "Нова Рада" - федералісти не зуміли налагодити мережу друкованих видань у різних місцевостях України. Щоправда, деякі дослідники відносять до преси федералістів газету "Рідний край", яка виходила в Гадячі під редагуванням О.Пчілки. До цієї ж групи періодики зараховують і уманську газету "Вільна Україна", що виходила за редакцією В.Камінського.

Такий вигляд мала мережа друкованих видань українських соціалістичних партій, що підтримували політику Центральної Ради, формували свої програмні завдання на ґрунті національного та соціального визволення українського народу.

Разом з цим характерною рисою інформаційного простору 1917 року була його різновекторність, що впливала з надмірної політизації українського суспільства внаслідок активної діяльності різних політичних угруповань. Діяльність цих партій в Україні та їхніх періодичних видань слід розглядати крізь призму їхнього ставлення до української ідеї у її природному розвитку від раннього федералізму до самостійності. Саме українська ідея - цей своєрідний лакмусовий папірець - свідчила, що на інформаційному обширі країни діяла розгалужена система друкованої агітації й пропаганди, яка не підтримувала, не розуміла, а іноді й ставилася вороже до Центральної Ради та її політичного курсу. Тому не випадково дослідники історії української преси акцентують увагу на подібній періодиці. Серед неї - газети більшовиків, меншовиків, російських есерів, монархічних великодержавних буржуазних партій та російськомовні видання так званих лібералів.

Варта, зокрема, уваги видавнича діяльність більшовиків. Серед партійних видань вона оформилася в окрему групу і мала вплив здебільшого в середовищі робітників. Цікаво, що на початку становлення цієї групи преси "в загальному потоці періодичних видань кількість більшовицьких була мізерною, - стверджує вчений О.Мукомела. - На момент лютневої революції в Україні не видавалося жодної більшовицької газети". Так, у Києві з березня до серпня 1917 року виходило 106 газет і журналів найрізноманітніших політичних спрямувань. І лише одна газета - "Голос соціал-демократа" - була більшовицькою. 10 березня 1917 року харківські більшовики спромоглися видати газету "Пролетарий", хоча вона й проіснувала недовго. Набагато довший вік, аж до цього часу, судилося прожити катеринославській "Звезде" - органу місцевого комітету РСДРП. На Донбасі під керівництвом легендарного в майбутньому К.Ворошилова з'явився часопис "Донецький пролетарій".

Крім цих газет більшовики спромоглися у спілці з меншовиками налагодити випуск ще низки періодичних видань: в Одесі виходила газета "Голос пролетарія", в Миколаєві - "Пролетарское знамя", в Полтаві - "Молот", у Вінниці два номери "Боротьби", розшукати які поки не вдалося.

Тобто друкована агітація більшовиків не була в змозі кардинально впливати на перебіг подій у державі, формувати ідейні переконання у переважної більшості населення України. Тому партія була змушена вступати в тимчасові альянси з меншовиками, посилювати агітацію та сподіватися на перемогу за допомогою куль та багнетів, що згодом і було наочно продемонстровано.

Суперники більшовиків - меншовики - виявили більше здібностей у справі налагодження мережі друкованих видань. Вони мали кошти, на які придбали друкарні та розвернули активну роботу у великих промислових центрах Лівобережжя та Півдня. Так, харківські меншовики видавали газети "Социал-демократ", "Возрождение", "Наш Юг", "Новый Луч". Трохи пізніше з'явився "Сумской вестник". У Катеринославі видавались - "Наша боротьба", "Рабочая борьба", "Начало". Робітники Одеси мали змогу читати меншовицькі газети "Южный рабочий" та "Рабочий голос". У Миколеві виходив "Голос труда", в Луганську - "Зоря", а в Донецьку - "Донецкая мысль". Крім цього меншовики контролювали газети й бюлетені рад робітничих, селянських та солдатських депутатів, більшість з яких до червоногвардійської навали були під їхнім впливом.

Треба сказати, що меншовицькі газети були російськомовними. Їхні упорядники прагнули до "справжнього марксизму", наповнюючи шпальти нещадною критикою "псевдосоціалістичних" ідей більшовиків та сепаратистських намірів українських "буржуазних" соціалістичних партій.

Значний вплив на соціально-політичну ситуацію в країні періоду Центральної Ради мали російські соціал-революціонери, які кардинально відрізнялися від українських своїм небажанням розв'язувати національне питання. Однак, найбільш інтенсивно російські соціал-революціонери розгорнули видавничу діяльність при гетьманському режимові. Їхній вплив переважав на Слобожанщині та Півдні України.

На міцні позиції російських буржуазних партій, що поділялися на монархічні й ліберальні, не змогли кардинально вплинути навіть революційні

перетворення. Їхня друкована пропаганда, добре оснащена поліграфічно й фінансово ще за часів царської Росії, продовжувала розвиватися, підтримуючи Тимчасовий Уряд та відверто не сприймаючи "малоросів". Так, одним із найвпливовіших видань цього політичного напрямку була харківська газета "Южный Край". У цьому ж місті виходила чорносотенна газета "Русская жизнь".

Проте, лідером серед буржуазних видань в Україні вважався "Киевлянин" - літературна й політична газета південно-західного краю, яку редагував, єдиний у своєму роді, "україножер" В.Шульгін. Цей часопис фінансувався з царської скарбниці і до останнього подиху відстоював інтереси російських поміщиків в Україні. На думку ж, висловлену кореспондентами "Робітничої газети", саме "Киевлянин" своїми підбурюючими статтями спричинив розстріл козаками та кірасирами українського богданівського полку, що відправлявся на фронт.

Загалом же великобуржуазна агітація не пасла задніх. Про це може свідчити і газета "Двухглавый орел", що репрезентувала Київську патріотичну спілку молоді на чорносотенних засадах. Подібні газети видавалися й в інших містах: у Харкові - "Русская жизнь", "Вечер", в Одесі - "Новая жизнь", "Новости дня", "Одесский листок", в Катеринославі - "Приднепровский край", в Полтаві - "Полтавский день".

Інша буржуазна періодика, але ліберального забарвлення, була представлена газетою "Киевская мысль". Цей популярний столичний щоденник не мав чіткого політичного спрямування. Хоча газета й підтримувала Виконавчий комітет Тимчасового Уряду та ставилася до спроб українських націоналістів з певним застереженням. Так, активний дописувач газети, він же керівник Київського військового округу, полковник К.Оберучев здобув "літературну славу" нещадною критикою на адресу солдатів-українців, які намагалися зорганізуватися в окремі бойові одиниці. Цей військовий рух К.Оберучев назвав "українізацією штика" і всіма силами чинив тому спротив.

Після проголошення Центральною Радою історичних універсалів часопис фактично став на позиції "единой-неделимой".

Натомість більшість губернських і повітових видань після проголошення IV Універсалом самостійності України в січні 1918 р. перейшло на позиції Центральної Ради. До них можна віднести такі губернські газети, як "Народна Воля" (Київ), "Вільна Громада" (Харків), "Селянська Спілка" (Катеринослав), "Українське Слово" (Одеса), "Селянська Спілка" (Полтава), "Народне Слово" (Чернігів), повітові – "Рідний Край" (Гадяч), "Канівські Вісті", "Вільне Життя" (Хорол), "Селянська Думка" (Тараща), а також багато українських незалежних безпартійних видань. Заслуговує на чільну увагу і такий пласт періодики, як офіційно-урядова преса. Крім "Вістей з Української Центральної Ради", що виходили впродовж 1917-1920-го років, було започатковано нове урядове видання. Зокрема, прес-бюро при Генеральному Секретаріатові з 5-го січня 1918-го року почало тричі на тиждень видавати в Києві газету "Вісник Генерального Секретаріату УНР" під редакцією М.Чижевського. Після зміни складу виконавчої влади та її реформування з десятого номера від 30 січня 1918 року газета виходить під назвою "Вісник Ради народних міністрів УНР".

Помітне місце в інформаційному просторі країни займала преса Товариства "Просвіта". Практично у всіх містах і навіть селах створювалися просвітницькі осередки, що, у свою чергу, піднімали пресове питання. Так, в 1917 році у Катеринославі зусиллями цих осередків починає виходити "Вісник Товариства Просвіти", у Павлограді - "Степ", у Вовчанську - "Вісник Товариства Просвіти". У Золотоноші виходили двотижневики "Вільне Слово" та "Світло".

Характеризуючи систему преси в Україні доби Центральної Ради, не можна також обійти увагою таку масову групу видань, як періодика кооперативних товариств і об'єднань. Так, крім щоденної газети "Народная воля" з початком революції відновив діяльність заборонений цензурою "Муравейник-Комашня", але з новою скороченою назвою "Комашня".

У Києві, крім згаданого журналу, виходили часописи "Кооперативна зоря", "Українська кооперація", "Сільський господар". У Харкові видавався "Хлібороб-кооператор", у Полаві - "Полтавський кооператор", у Катеринославі - "Споживач", у Херсоні - "Дніпро", в Житомирі - "Трудовая Волянь", в Єлисаветграді - "Наша хата", в Ромнах - "Наша спілка", в Умані - "Союз", у Сквирі – "Будуччина", в Таращі - "Кооперативний листок". Всього в Україні 1918 року видавалося 47 кооперативних та сільськогосподарських часописів.

Відбувається зародження української військової періодики. Її започаткували січові стрільці – українська збройна формація, що входила до складу австрійської армії під час першої світової війни.

Близькими до цієї групи періодики були видання Союзу Визволення України (СВУ), що морально підтримували та ідейно гартували полонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини. Зокрема, у кожному таборі видавались власні часописи: у Раштаті – "Розсвіт"; у Зальцведелі – "Вільне Слово"; у Вецлярі – "Громадська Думка"; у Фрайштадті – "Розвага"; в Йозефштадті – "Наш Голос"; у Білій Підляській (Польща) – "Рідне Слово".

Процес формування військової періодики за всіма типологічними ознаками продовжився на теренах Наддніпрянщини, де після двох військових з'їздів у травні та червні 1917 р. відбувається процес "українізації" військових частин.

Розвиток вітчизняної преси спонукав також до її жвавої диференціації за сферами людської діяльності. Так, професійні об'єднання почали видавати власні періодичні видання. Зокрема, Всеукраїнська учительська спілка з вересня 1917 року видає у Києві журнал "Вільна українська школа".

Досить розгалужену та розвинену сітку періодики мали медичні працівники. Під опікою Всеукраїнської фельдшерсько-акушерської спілки у Києві виходив тижневик "Згода". Видавався також двотижневий часопис наукової, практичної та громадсько-побутової медицини "Українські медичні вісті". Київська профспілкова організація лікарів, помічників та помічниць

мала щомісячний журнал "Наше слово", а також "Вісник Всеукраїнської спілки лікарських помічників, помічниць та акушерів". Для потреб ветеринарів виходив двотижневий часопис "Вісник ветеринарної медицини". Поштові працівники мали власний часопис "Наша праця". У Кам'янці-Подільському виходив щотижневий літературний, науково-популярний та професійний часопис "Голос поштово-телеграфних працівників".

Видавали власні часописи і агрономи, фінансисти, банківські працівники, залізничники та представники ряду інших професій. Загалом же галузева преса посідала чільне місце у системі української періодики доби Центральної Ради.

Всебічна диференціація преси послугувала її поділу щодо категорій читачів. З'явилися видання для різних прошарків населення України: робітників, селян, інтелігенції. Так, вперше виходить друкований орган Українського жіночого союзу "Жіночий вісник". Для молоді в Київському педагогічному музеї було налагоджено видання журналу "Стерно". У столичних школах народився часопис "Каменяр". Вирізнявся змістовний та добре ілюстрований київський журнал для наймолодших членів суспільства "Волошки".

У цей період певною мірою активізувалося літературне життя в Україні. Зокрема, у Києві продовжував виходити "Літературно-науковий вісник" (ЛНВ). Почав виходити спочатку в Москві, а потім у Києві літературно-мистецький та громадський журнал "Шлях".

Пожвавлення у сфері книговидавництва зумовило появу критико-бібліографічного журналу "Книгарь", який з вересня 1917 року в Києві починає випускати видавниче товариство "Час" за редакцією В.Старого (Королів-Старого). В грудні 1917 року було засновано видавниче товариство "Сіверянська Думка" (Чернігів). Причому марку товариства - маленький шедевр книжкової графіки - створив видатний художник Г.Нарбут. Упродовж 1917-1919 років "Сіверянська Думка" встигла видати збірки поезії Т.Шевченка

та Б.Грінченка, а також кілька наукових студій та есе, проте восени 1919-го, за несприятливих умов громадянської війни, припинила своє існування.

Продовжувалась давня традиція національної школи журналістики щодо заснування нових сатирично-гумористичних видань. Першим був двотижневик "Гедзь", що з'явився у жовтні 1917 року у Києві. Його наступник - "орган вільної незалежної думки" "Будяк" - побачив світ у гарному поліграфічному виконанні за редакцією досвідченого С.Паночіні. На початку 1918 року з'явився ще один ілюстрований гумористичний місячник "Реп"яхи".

З великою зацікавленістю сприймали події на Наддніпрянській Україні періодичні видання Галичини, хоча це був важкий період для західних земель, де по черзі змінювались окупаційні режими, що негативно впливало на видавничу справу. Проте, не зважаючи на мінливі умови воєнного часу, більш-менш періодично виходила у цей час щоденна газета "Діло", тижневик "Свобода", політичний, економічно-суспільний та літературний часопис "Українське слово", ілюстрований літературний та громадський журнал "Шляхи".

Заслуговує на увагу й видавнича діяльність Союзу визволення України (СВУ), що був створений у серпні 1914 року групою емігрантів із Наддніпрянщини у Львові. Після окупації російськими військами Галичини ця організація переїхала до Відня, де заснувала "Вісник Союзу визволення України". Ця газета мала великий вплив як на галицьких, так і на наддніпрянських українців. [75. С. 341-352]. Серед преси, що виходила за межами України, зокрема, в Росії, можна назвати воронезькі видання. Серед них орган Українського Бюро "Праця і Воля" та видання Окружного Комітету Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) - "Інтернаціоналіст". Крім того, преса українців розповсюджується на теренах Сибіру та Маньчжурії. Так, у Благовіщенську на Амурі Українська Рада видає газету "Українська Амурська Справа", у Харбіні виходить тижневик Маньчжурської Окружної Ради під назвою "Засів". У Хабаровську українці організували вихід тижневих газет "Хвиля України" та "Ранок". У Владивостоці виходять тижневі

газети "Українець на Зеленому Клині", "Щире слово" та згодом "Громадська думка". В Омську виходила газета "Українець на Сибіру". Також українська преса з'являється у Закавказзі, Білорусі, Прибалтиці, на Кубані. У Москві виходив місячник "Сонце України", а в Петербурзі - "Наше життя". Підтримувала політику Центральної Ради і таборова преса українських військовополонених, еміграційні видання у країнах Європи та американського континенту. Для більш глибокого розуміння сутності українських визвольних змагань у світі було налагоджено мережу української преси в чужих мовах за кордоном.

Проте згодом демократичний розвиток української преси, формування її у цілісну систему з метою інформаційного забезпечення революційних перетворень зазнали дошкільного удару з боку більшовицької Росії. Як і в роки першої світової війни, українське слово пережило чергову кризу, що значною мірою вплинуло у подальшому на структуру та спрямованість газетних видань періоду визвольних змагань.

Як слушно вказує діаспорний історик О.Субтельний, "якщо лютнева революція була по суті наслідком падіння влади, то причиною другої революції, яку називають жовтневою, стало захоплення влади". Точніше це можна було б назвати "заколотом", який нечисленній, але добре організованій та дисциплінованій партії більшовиків, вдалося втілити у життя в ситуації, коли "верхи не можуть, а низи не хочуть". Звичайно, що ставлення громадськості України до нової влади Рад народних комісарів Росії, яка фактично узурпувала владу в країні, знехтувавши принципами демократії, отримала різко негативну оцінку.

У подальшому стосунки між двома країнами різко погіршувалися. На думку одного із дослідників, на той час у двох країнах склалися абсолютно різні форми державної влади: в Україні - близький до центристського, соціалістичний демократичний лад, у Росії - лівий, більшовицький. Мирна полеміка між українцями та більшовиками взагалі припинилася після програшу останніми з'їзду рад у Києві. Це спричинило від'їзд більшовицької

делегатії до Харкова, де був сформований маріонетковий уряд України та нові керівні органи. Остаточне розмежування відбулося, але і цього було замало для більшовиків. Не вистачало приводу для розв'язання збройної інтервенції проти "буржуазно-націоналістичної" Центральної Ради. Проте, і з цим завданням досвідчені петроградські революціонери швидко впоралися, оголосивши Україні сумнозвісний ультиматум без права власного вибору. Отримавши жадану відмову, військо найманців Муравйова розтрощило молоді паростки української державності.

З особливою ж люттю взялися більшовики за українські часописи. Про це докладно пише дослідник історії української преси О.Мукомела. Так, за три місяці більшовицького терору у Києві періодичні видання українських соціалістичних партій були фактично знищені. Після ленінських декретів про пресу вдалося зберегти лише "Нову Раду". Не поталанило і виданням монархічних партій, що кваліфікувалися як буржуазні. Влада, що прийшла "на вістрі багнетів", встигла знищити і новий тип видання, що з'явився на інформаційному обширі України. Йдеться про харківську газету "Нова Громада" - перше міжпартійне загальнополітичне видання партій есерів та есерів. На жаль, доля новонародженого часопису опинилася в руках В.Антонова-Овсієнка та Є.Бош. Саме ці товариші припинили вихід "ублюдка" у світ, довівши черговий раз "гуманність" петроградських більшовиків.

Однак, налагодити випуск власної друкованої продукції більшовикам так і не вдалося. Єдиним їхнім "здобутком" була газета "Вісник Української Народної Республіки", що виходила російською та українською мовами спочатку у Харкові, а згодом у Києві.

До того ж Брест-Литовська угода між Україною та центральноєвропейськими державами поклала край більшовицькому пануванню у березні 1918 року. Загони Січових стрільців з німецько-австрійськими військами швидким наступом зуміли відкинути червоноармійські полки за межі України. У звільнений Київ повернувся український уряд, що перебував на Житомирщині, і продовжив активну

державотворчу роботу. Зокрема, Центральна Рада проголосила про свої наміри і надалі тримати курс на демократичні перетворення, а також зберегла свободи, надані Третім та Четвертим Універсалами.

Характерною особливістю тогочасного моменту було розширення пресової мережі у провінції. У змагання за розум та серця читацької аудиторії вступили нові політичні сили та їхні друковані органи. Зокрема, відновили свою видавничу діяльність українські соціалістичні партії. Знову побачила світ "Робітничка газета" - центральний орган Української соціал-демократичної робітничої партії. У провінційних містах з'явилися "Українська робітничка газета" (Перемишль) та "Голос робітника" (Катеринослав).

Українська партія соціал-революціонерів, що здобула найбільше представництво у Центральній Раді, відродила свої центральні друковані видання: "Народну волю" та "Боротьбу". До того ж українські есери зуміли налагодити вихід власних часописів у Харкові, Катеринославі, Одесі, Вінниці.

Високу активність виявила Українська партія самостійників-соціалістів. Це політичне угруповання заклало у свої програмні завдання радикально-державницьку ідеологію М.Міхновського. Звичайно, що ситуація вимагала від самостійників посилення видавничої діяльності. Тому Центральний комітет партії 7 квітня 1918 року налагодив вихід у світ свого друкованого органу "Самостійник". Згадане видання увійшло у скарбницю національно-патріотичної преси завдяки своїй чіткій, неупередженій, яскраво державницькій позиції.

Більшовицька навала посилила процес внутрішнього розколу у середовищі українських соціалістичних партій - каталізаторів визвольної боротьби періоду Української національно-демократичної революції. Очманіла більшовицька агітація в купі з меншовицькою псевдопропагандою й опозиційно налаштованою пресою великодержавних монархічних партій створила несприятливе інформаційне середовище для розвитку української демократії. За таких умов була конче потрібна консолідація усіх націонал-демократичних сил задля збереження та зміцнення української державності.

Однією з форм такої консолідації патріотів було створення спільних позапартійних видань.

Зокрема, після падіння радянської влади у Києві з 27 березня 1918 року почала виходити щодення газета з промовистою назвою "Відродження". Цей часопис був певною мірою епохальним. Як свого часу "Нова Рада" і "Народна Воля", він був найпрогресивнішим та найоб'єктивнішим у змалюванні подій в Україні та Європі. Цьому значною мірою сприяв потужний авторський склад "Відродження". Так, на газетних сторінках зустрічаємо статті М.Грушевського, С.Петлюри, М.Шаповала.

У цей же час Центральна Рада усвідомила необхідність появи інформаційного органу, який би мав повноваження на розповсюдження відомостей на державному рівні. Таким органом стало новостворене "Українське телеграфне агентство" (УТА). На нього покладалося нелегке завдання вчасно й об'єктивно висвітлювати суспільно-політичні та економічні події в державі. Для цього агентство налагодило розгорнуту кореспондентську мережу в Україні та за кордоном.

Можливо, саме у цей момент українські соціалістичні партії, урядові установи відродженої УНР, прогресивна частина суспільства були найбільш близькими до омріяної поколіннями борців мети - побудови демократичної незалежної держави. Про це свідчила й на рідкість сприятлива, порівняно з минулими роками, ситуація в інформаційному просторі. Адже саме в той момент було певною мірою локалізовано вплив більшовицької пропаганди, не виявляли особливої агресії і друковані видання інших політичних угруповань.

Проте, на превеликий жаль, зоряний час Центральної Ради тривав недовго. У країні назрівало безліч проблем, не відповідали вимогам часу внутрішня та зовнішня політика. Викликала напруження і присутність на території держави великої військової сили інших країн. Так, у серпні 1918 року австрійська східна армія в Україні нараховувала чотири корпуси і дві самостійні дивізії, а німецька - двадцять дивізій. Згодом 29 квітня 1919 року на з'їзді, скликаному у Києві Лігою землевласників, відбулося, не без

допомоги німецького командування, обрання гетьманом України генерала П.Скоропадського. Того ж дня було оголошено про встановлення "Української Держави". Через деякий час з'явився маніфест "До громадян України", а 16 травня побачив світ Закон "Про тимчасовий державний устрій України". За ним гетьман отримував повноваження справжнього диктатора, адже тримав у своїй руках виконавчу, законодавчу та судову владу.

Такі недемократичні кроки зумовили перехід в опозицію до влади основних політичних партій - Української партії соціалістів-революціонерів, Української соціал-демократичної робітничої партії, Української партії соціалістів-федералістів. У зв'язку з цим гетьманський переворот отримав негативну і навіть ворожу оцінку газет згаданих партій. Такі впливові столичні видання, як "Нова Рада", "Боротьба", "Робітнича газета", "Народна Воля", "Відродження" вмістили на своїх шпальтах низку гострокритичних публікацій. Зокрема, журналісти обурювалися зухвалим зривом засідання Центральної Ради та арештом деяких її міністрів представниками німецького командування. Подібної критики нова влада слухати не захотіла і вдалася до сумнозвісного кроку - введення цензури.

З "легкої руки" німців ще 6-го серпня керівник гетьманського освідомчого відділу надіслав під грифом "цілком таємно" на ім'я директора Департаменту державної варти доповідну записку, де зустрічаємо такі рядки: "Гетьманське командування в Києві, в обличчі армійської групи Ейхгорна, звернулося з проханням припинити вихід великоруських газет." Наступним кроком була поява постанови Управління у справах друку "Про недозвіл привозу на Україну протиурядової літератури".

Репресії, на жаль, не обійшли і прогресивну україномовну пресу. Так, 27 червня 1918 року Управління у справах друку підготувало доповідь на ім'я міністра внутрішніх справ про встановлення догляду за друком в Українській Державі. У документі, зокрема, зазначалося, що "цензура тимчасово схвалюється для всіх видань у державі літературного і суспільно-політичного змісту, а також ілюстрацій і діє по особливій інструкції, затвердженій

міністром внутрішніх справ". До інструкції додавався "Перелік питань, обговорення яких в друці не допускалося". Внаслідок цих розпоряджень було припинено вихід "Нової Ради", про що пише її редактор А.Ніковський у публікації "Чому не виходила "Нова Рада". Лише після тривалих клопотань вихід газети було поновлено. Однак, не поталанило "Народній Волі", співробітники якої були змушені зовсім припинити свою діяльність. Згодом було заборонено і видання Української партії соціалістів-революціонерів "Боротьба".

У вересні 1918р. створене урядом П.Скоропадського Бюро преси при МВС України та Управління у справах друку також закрили газети "Наш Степ" (Мелітополь) та "Свободная мысль" (Київ).

У наказі губернського коменданта Таврії від 3.07.1918р. (Мелітополь) вказувалось на необхідність закрити газету "Наш Степ" на десять днів за виступ проти існуючої влади, а редактора притягнути до карної відповідальності.

У той же час у Харкові, Чернігові, Херсоні цензура видань фактично не проводилася. Таким чином, характеризуючи інформаційний простір доби Гетьманату, можна говорити про суперечливість його розвитку. Тоді, як деякі опозиційні видання були закриті (особливо не поталанило періодиці українських соціалістичних партій), відкривалися нові часописи, переважно офіційно-урядового характеру (наприклад, "Державний Вісник"). Зрозуміло, що ця група періодики підтримувалася урядом.

Військова преса намагалась в цей нелегкий відрізок часу зосередити увагу на ідейному забезпеченні формування дисциплінованої і боєздатної української армії.

Зокрема, в березні 1918 року було створено спеціальний інформаційний орган при реорганізованому Генеральному штабі української армії – Бюро народного повідомлення. Продовжував виходити "Військово-Науковий Вісник". З'являються нові військові видання.

У цей же час відбувається розквіт церковно-релігійної періодики, що займала по відношенню до режиму Гетьмана лояльну позицію. Зокрема, 20 серпня 1918 року під редагуванням професора Володимира Рибінського з'явився журнал "Віра та Держава". За його керівництва впродовж 1918 року вийшло 21 число тижневика.

Проте Міністерство віросповідань продовжувало наполягати на тому, що слід протиставити щось більш серйозне та значне соціалістичній протихристиянській пропаганді. Так народилась ідея видавати щоденну газету, яка б мала захищати віру та церкву, висвітлюючи проблеми "в тому напрямку, котрий відповідає меті та завданням уряду", "сіяти релігійні ідеї" в масах. Планувалось, що газета буде виходити українською мовою з певною кількістю статей російською мовою.

Уже у вересні, Міністерство віросповідань повідомило, що з першого жовтня виходитиме щоденна газета "Слово", завдання якої - поширення ідеї християнізації життя.

Загалом дослідники історії української преси вказують на чисельне зростання друкованих видань 1918 року на Наддніпрянщині. Так, В.Ігнатієнко вказує на 212 українських часописів. За підрахунками А.Николишина, було 239 видань. П.Зленко нарахував 134. Маємо і найновіше монографічне дослідження Г.Рудого "Преса Української Держави. 1918". Однак, за твердженням дослідника О.Мукомели, і воно має певні прогалини.

Єдине, на чому сходяться усі дослідники згаданого періоду, це те, що кількість російськомовної преси порівняно з україномовною, суттєво збільшилася. Таке співвідношення на газетному ринку непокоїло, і про це йшлося у червні 1919 року у Києві на Всеукраїнському з'їзді головних редакторів періодичних видань. Однак, зібранню так і не вдалося знайти вихід з ситуації, адже провідну роль на з'їзді відігравали великоруські монархісти, які, наприклад, при розгляді питання щодо діяльності Українського Телеграфного Агентства, вимагали, щоб воно поширювало свої відомості "на русском языке, а не на какой-то тарабарщине".

Свобода друкованого слова дедалі більше обмежувалася. У вересні було створено відділ військової цензури, призначений контролювати потік інформації на військову тематику. Це значною мірою заважало обговоренню на сторінках цивільних часописів проблем, пов'язаних з розвитком гетьманської армії та поведженням австро-німецьких військ на території України.

Щоправда, цензура бажаних результатів так і не дала, й наприкінці 1919 року була взагалі відмінена. Одразу після цього відбувся справжній інформаційний наступ з боку чорносотенців та великодержавних шовіністів. У Києві діяли так звані "Київський національний центр" та "Союз відродження Росії", що планували державний переворот в Україні. А їхня газета "Російський голос" вмістила інтерв'ю з членом більшовицької організації Києва Д.Мануїльським, який твердив, що Росія може воскреснути або як монархія, або як єдина федеративна більшовицька республіка.

П.Скоропадський поступово втрачає контроль над ситуацією в країні. Будучи в еміграції, у вступній статті до своїх спогадів він напише: "Особисто я розумів, що Україна на існування має повні підстави, однак лише як складова частина майбутньої російської федерації". Так нарешті виправдалася характеристика, дана П.Скоропадському німецькою військовою контррозвідкою: "аристократ, монархіст, генерал, багатий поміщик, слабовольний, але честолюбивий". Цілком зрозумілим стає наступний крок гетьмана - проголошення 14 листопада 1918 року федерації з майбутньою небільшовицькою Росією. Це була остання фатальна помилка П.Скоропадського. Щоправда, вона прискорила відносну консолідацію українських політичних партій. Заради відновлення УНР ними був створений Український національний державний союз (УНДС).

Спочатку це нове політичне утворення намагалось налагодити переговори з гетьманцями. Однак, різка зміна ситуації, спричинена насамперед революцією в Німеччині, змінила плани членів цієї організації, яка почала готуватися до збройного повстання.

Як згадує В.Винниченко, "13-го листопада в помешканню Міністерства шляхів (Бібіковський бульвар) відбулось історичне таємне засідання, яке закінчило добу Гетьманщини на Україні..." Це засідання підтвердило план повстання і приступило до виборів Директорії. До її складу увійшли В.Винниченко (голова), С.Петлюра, Ф.Швець, А.Макаренко та П.Андрієвський.

Українське селянство, виснажене карними експедиціями іноземних військ та поміщиків, жваво відгукнулося на заклик до повстання. Сотні й тисячі селян під приводом отаманів стікалися до Білої Церкви, що слугувала штабом протигетьманських сил. Успіх повстання став очевидним, коли на бік селян перейшли січові стрільці під командуванням Є.Коновальця та Сірожупанна дивізія. Згодом повстанці оточили Київ і вели тривалі переговори з німцями. 14 грудня останні залишили місто, забравши з собою П.Скоропадського. Того ж дня сили Директорії тріумфально увійшли до столиці й проголосили відновлення Української Народної Республіки.

Однак, друга УНР виявилася безсилою перед цілковитим хаосом, що поглинув Україну 1919 року. Ось як характеризує цей період історик О.Субтельний: "У новітній історії Європи жодна країна не пережила такої всеохоплюючої анархії, такої запеклої громадянської боротьби, такого остаточного розвалу влади, яких у цей час зазнала Україна". Справді, шість різних армій діяло на її території - українська, більшовицька, "біла", Антанти, польська та анархістська.

Інформаційний простір України був ареною постійних агітаційно-пропагандистських змагань. Кожна сила намагалася налагодити власну мережу друкованих видань. З'явилися нові типи часописів, що репрезентували ідеї та прагнення ворогуючих сторін.

Помітне місце в інформаційному просторі країни зайняла повстанська преса, що вирізнялася своєю строкатістю. Особливе місце посіла преса революційних повстанців (махновців).

Треба сказати, що махновський рух на півдні України - специфічне українське явище, яскравий вияв української національної стихії та анархо-хутірської ментальності. Принаймні, таку думку обстоює вчений В.Верстюк у своєму відгуці на книгу італійського дослідника з історії українського та російського селянства А.Граціозі.

Історія виникнення махновської преси пов'язана з ім'ям П.Аршинова - "комісара від анархії". У перших числах 1919 року він перебрався з Харкова до Гуляйполя. Сюди ж переїхав і секретаріат анархістської організації "Набат". Саме Аршинов був ініціатором створення першої махновської газети та єдиним її редактором. Так, з ласки "батька" Махна та при підтримці фахівців-анархістів 17 травня 1919 року вийшов у світ перший номер газети "Путь к свободе". Ще одним відомим на сьогодні виданням повстанців був "Голос Махновця", що виходив у Харкові у 1920 році. В одній з редакційних статей "Махновця" під назвою "Вони і ми" йдеться про господський комунізм (більшовизм) і справжній робітничий комунізм (анархізм). Зокрема, зазначається, що кінцевою метою махновських змагань є анархічна комуна, вільне безвладдя робітників міста і села.

Ідеї вільної анархії подавалися на сторінках махновських часописів виключно російською мовою, що не додавало їм популярності серед населення. Так, при зустрічі під Уманню у вересні 1919 року між махновцями та Січовими стрільцями перші з гордістю показували свої часописи, спробували навіть вести пропаганду. Але січовики одразу повели розмову про те, що преса повстанців, адресована українським селянам, надрукована "московською" мовою.

Можливо, цей епізод і загальна внутрішньополітична ситуація в країні справили враження на "батька". Як нам відомо з книги В.Волковинського, повстанці Н.Махна відрізнялись своєрідною національною свідомістю. І тому рішуче боролися з будь-якою владою, якщо вона намагалась порушити право селян на землю і волю.

Історія свідчить, що “махновці” неодноразово вступали в тимчасові альянси з Українською Дієвою армією Директорії і Червоною армією більшовиків. Зокрема, в період з листопада по грудень 1919р. загони Н.Махна були на боці Директорії УНР. Цим пояснюється поява україномовних варіантів часописів “Шлях до Волі” у місті Катеринославі й “Анархіст-Повстанець” у Полтаві.

Підтримували у жовтні 1919 року українські змагання і повстанські війська дивізії отамана Зеленого – другого найвпливовішого ватажка руху опору. Про це свідчить часопис “Український Повстанець”, що видавався у м. Козятині.

Низка часописів, що виходили у період Директорії, активно підтримували “білий рух” генерала Денікіна, виступали за відродження “единой и неделимой России”. Найвпливовіші з них – “Киевское Эхо», «Голос Юга», (Єлисаветград), “Полтавский день”, “Южный Край”, “Новая Россия”, “Родина”, “Народное дело”. Зокрема, газета “Полтавский День” писала: “2-го ноября 1919г. необходимо считать началом освобождения и возрождения всей России.., все на нужды Добровольческой армии”.

До преси більшовицького напрямку належали друковані органи ЦК КП(б)У, більшовицьких комітетів та організацій на місцях – «Більшовик», «Одеський Комуніст» (Одеса), «Большевик» (Кам’янець-Подільський), «Киевский Коммунист» (Київ), “Волынский Коммунист” (Житомир), “Голос Коммуниста” (Полтава), “Звезда” (Катеринослав), “Знамя Коммунизма” (Миколаїв). До преси уряду Радянської України відносились – “Известия ВУЦВК”, “Українська біднота” (Київ), “Селянська біднота” (Харків) тощо; видання Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів – “Известия” (Київ), “Голытьба” (Ромни), “Известия” (Кременчуг), “Известия” (Черкаси).

Вчені зазначають, що в період Гетьманщини та Директорії з 32 підпільних та напівлегальних періодичних більшовицьких видань, що виходили в Україні, збереглися комплекти лише 14-ти газет. Серед них - “Київський Комуніст” та “Комуніст” (Київ), “Звезда” та “Молот”

(Катеринослав), "Донецький Комуніст" та інші. Про назви решти відомо лише з архівних справ та мемуарів.

Іноземними мовами в зазначений період в Україні видавалось близько 30-ти часописів закордонних інтернаціоналістів.

У цей нелегкий період з'являються і нові урядові часописи. Так, 15 грудня 1919 року вийшов перший номер "Вісника Української Народної Республіки", що видавало прес-бюро при Генеральному секретаріаті. Газета виходила до 31 жовтня 1919 року. Провідною темою газетних публікацій була критика більшовизму, подавалась також офіційна й політична інформація.

Однак, розвиток української преси був у черговий раз загальмований другим приходом більшовиків на Україну: 2 лютого Директорія під натиском Червоної армії залишила Київ та переїхала до Вінниці. Умови війни відповідно позначилися на типології часописів, серед яких переважали військові. За підрахунками дослідника С.Сегеди, у цей період видавалось 33 видання, серед яких чільне місце посідали часописи "Українська Ставка", "Український Козак", "Новини", "Дзвін", "Наш Прапор" та низка інших видань.

Щоправда, в ситуації, коли фронтова смуга змінювалася щодня, відмінність між цивільною та військовою періодикою була відносно умовною. Зокрема, відповідає тогочасній дійсності характеристика преси П.Федоришина, що "жанрово-тематичні аспекти газетних публікацій визначалися потребами суспільно-політичного життя і абсолютно не залежали від типології преси. Наприклад, на сторінках цивільних газет провідною була військова тематика, а військові часописи висвітлювали цивільне життя".

Проте, не зважаючи на умови війни, як стверджують дослідники, саме за часів Директорії українська преса сягнула своїх найбільших кількісних показників. Лише на Поділлі видавалося більше 250 українських часописів, зокрема, у Кам'янці-Подільському майже 40. Правда, життя цих газет було короткотривалим. Найбільше поталанило "Народній Волі", "Трудовій громаді", більш-менш періодично виходило "Життя Поділля".

Тематика газетних публікацій зазначеного періоду чітко віддзеркалює внутрішнє життя та міжнародне становище Директорії. Так, часопис "Трудова громада" - орган місцевого відділення УПСР - у статті під назвою "Фахівці" обурюється з приводу саботажу і зради через відсутність рішучих заходів з боку влади. У статті йдеться і про негайну потребу позбутися денікінців.

У кореспонденції "Найпевніша наша зброя" змальована тактика партійної боротьби. Йдеться про потребу скомпрометувати в народних очах більшовиків та монархістів. Часопис пропонує реальні заходи з організації міцної влади і формулює основну мету українських змагань - становлення справжнього демократичного ладу. Загалом часопис ставився до уряду Директорії прихильно, хоча й сміливо поставав проти хиб у державному будівництві.

Продовжував жити і центральний орган комітету УСДРП "Робітнича газета". Часопис запам'ятовується гострою критикою великодержавного монархізму. У кореспонденціях "Денікінська демократія" та "Внутрішня небезпека" йдеться про війну Денікіна проти республіканських військ. Політична кон'юнктура чужих держав та їхній погляд на Україну подається у рубриці "Відомості з заграниці".

Становищу в Україні були присвячені і публікації у виданні Подільської губернської Народної Управи "Село". Часопис міністерства галицьких справ "Галицький Голос" у статті "Польська програма на Сході" обурюється з приводу польського імперіалізму та аналізує критичне міжнародне становище України.

У період Директорії поширюється і стає більш жорсткою цензура. В інструкції Департаменту преси і друку Міністерства преси і пропаганди про діяльність цензурної колегії вказувалось, що "всі періодичні і неперіодичні видання, часописи, журнали, книжки, брошури, мапи і різні форми друку можуть виходити в світ тільки після попередньої перевірки відповідними органами Управління преси і інформації". Цей крок був зрозумілим у час

постійних військових змагань. Жорстка цензура існувала також у регіонах України, які були під владою більшовиків.

Отже, загалом період Директорії, не зважаючи на військове протиборство, був сприятливим насамперед для самоідентифікації українських видань в бурхливому інформаційному просторі суцільних фронтів. Фронтіві смуги і жорстка цензура не лише розділили армії і друковані видання українців, більшовиків, поляків та денікінців. Це радикально вплинуло і на газетну мережу, перерозподіл преси на ту, що підтримувала українську державність і ту, що виступала проти неї. Різновекторність періоду Центральної Ради та суперечливість її за доби Гетьманату змінилася розмежуванням та перерозподілом інформаційного обширу в часи Директорії.

Можливо, що саме в цей час почала робити власний вибір і преса національних меншин. Взагалі ця тема потребує окремого дослідження, тому спробуємо лише кількома штрихами змалювати цю типологічну групу. Слід зазначити, що Україна з її багатонаціональним населенням з часу появи на її теренах першого друкованого органу стала місцем виходу в світ низки часописів національних меншин. Щоправда, якщо до революції основною функцією газет було просвітництво, то, як зазначає дослідник преси російських та українських німців Т.Іларіонова, "після жовтневої революції преса підпорядкована владним органам і виступає як інструмент зміцнення в країні нової ідеології. Інформування поступається місцем пропаганді".

Подібні тенденції були притаманними не лише для преси українських німців. Так, у Північній Буковині, окупованій у період революційних подій в Україні румунами, з 26 січня 1919 року починає виходити "Голос Буковини" - додаток до офіційного органу румунської ліберальної партії "Glasul Bucovinei", в якому видавці намагалися переконати читачів про блага, що спадуть від влади, і постійно "доводили" йому, що, властиво, ніяких українців на Буковині немає, що є тільки румуни, які забули свою мову.

На Поділлі в цей час, де панував пропольський вплив, виходила низка газет та журналів польською мовою. Зокрема, "Урядовий Щоденник уряду Подільської округи, цивільного уряду земель Волині й Подільського фронту". Зміст його, як пише дослідник М.Білінський, - "одні тільки накази тогочасного польського уряду; передплачувати щоденник, згідно з наказом, повинні були міські та волосні управи".

Одна з найчисельніших у той час єврейська преса в Україні у більшості своїй лишалася аполітичною. Хоча, такі, скажімо, газети, як "Моцени", "Унзер лебен", "Гайнт", "Нойє цайт" всіляко підтримували й пропагували політику української держави. У той же час на кардинально протилежних позиціях стояли "Коммунистическая мысль" (орган Чернігівського Комітету єврейської комуністичної партії) та "Революционное знамя" (орган Українського центрального бюро Харківського і Київського комітетів Єврейської комуністичної партії).

Національний підйом на початку української революції з приходом більшовиків, на жаль, не знайшов свого продовження. Від тепер домінуючою стала ідея інтернаціоналізму. Відповідно, почало зростати невдоволення щодо політики нової влади не лише серед українців, але й представників національних меншин, що становили п'яту частину населення. Це, а також загострення боротьби за лідерство в партії у її верхівці примусило більшовиків на деякий час переглянути свої позиції. Таким чином шовіністично налаштована більшість у партії та націонал-комуністи, її меншість, дійшли мовчазного компромісу, наслідком якого став новий національний ренесанс в Україні. Так, на початку 20-их мовами національних меншин у республіці виходило майже 500 газет і понад 100 журналів. Щоправда, такий розквіт тривав недовго. На кінець 20-их, коли до влади приходять Й.Сталін, суспільно-політичну атмосферу в країні почала визначати теза "батька народів" про "повзучі націоналістичні ухили".

Історично склалося, що Західна Україна тривалий час була силоміць відокремлена від Наддніпрянської. Однак, галичани завжди мріяли про єдину

"Велику Україну" і, переконавшись у перемозі на її теренах національно-демократичної революції, не забарилися вступити у двобій з поляками за власну державність.

Розпад "лоскутної" Габсбурзької імперії сприяв восени 1918 року консолідації українців. У Львові було утворено Українську Національну Раду. Подальші події розвивалися стрімко на користь українців, які зуміли випередити Польську ліквідаційну комісію, що мала перебрати владу в Галичині. Так, з 31 жовтня на 1 листопада українські військові підрозділи зайняли усі об'єкти у Львові та інших містах Західної України. А вже 9 листопада, після того, як всі українські партії досягли згоди щодо співпраці у формуванні уряду, було призначено тимчасову раду міністрів, або Генеральний секретаріат на чолі з поважним парламентарієм К.Левицьким. Ще через чотири дні нову державу було офіційно проголошено Західно-Українською Народною Республікою (ЗУНР).

Однак, утриматися у Львові українці не змогли. Поляки вдалися до терору, що переріс у збройні дії. Уряд Галичини, її армія відступили до Тернополя, а незабаром столицею республіки став Станіслав.

Саме у цей час продовжився розвиток української періодики. З 5 листопада 1918 року виходить "урядова часопись повітової української Національної Ради" "Станіславський Голос", у Жовкві виходить часопис "Україна", у Тернополі видається газета "Голос Поділля". Розвиток друкованих видань прогресував. Зокрема, у Коломиї налагодили вихід "Покутського Вісника", у Товмачі побачили світ "Товмацькі вісті", а в Дрогобичі за редакцією І.Калиновича - "Дрогобицький листок". У Стрії з 21 листопада з'явився "Стрийський вісник", а в Золочеві - "Золочівське слово". На Самбірщині з 16 грудня виходили "Наддністрянські вісті".

Ця преса з'являлася з різною періодичністю. Переважали тижневики. За територіальною ознакою преса поділялася на центральну та регіональну.

У Галичині була добре налагоджена мережа офіційно-урядової преси. До газет цього типу належали "Український Голос", "Вісник Державного

Секретаріату Військових Справ", "Вісник Державного Секретаріату шляхів", "Розпорядки й обіжники Державного Секретаріату освіти і віросповідань", "Вісник Державного Секретаріату пошт і телеграфів".

Була добре організована і мережа військових видань. Після групи офіційно-урядової преси ці часописи переважали в інформаційному просторі Галичини. Видавничим процесом в армії ЗУНР в Галичині і на теренах Наддніпрянщини займалась пресова квартира НКГА. Найкращим виданням вважався "сеніор галицької військової преси" часопис "Стрілець".

Також були часописи для жінок (наприклад, "Наша мета") і газети для вчителів ("Нова школа" в Дрогобичі та "Учительський голос" в Коломиї).

В окрему типологічну групу сформувалася і партійна преса. Це були тижневі часописи "Народ" - орган радикальної партії, центральний орган УСДП "Воля" і часопис української трудової партії "Свобода".

Інформаційний простір Галичини, на відміну від Наддніпрянщини, був менш структурованим. Однак, він був більш цілісним та сформованим у боротьбі за ідею української державності. Цьому почасти сприяло і те, що впродовж усього свого 9-місячного існування ЗУНР була державою з 4-мільйонним населенням, 3 з яких були українцями.

Іншою, ніж на Наддніпрянщині, була і структура населення. Переважали селяни, і вони були більш організовані, ніж їхні брати з "Великої України". Війна на Галичині мала чітко виражений національний характер: українці билися з поляками, інші ж національності, як правило, відігравали пасивну роль. Зовсім інакше було на Наддніпрянщині, де пролетаріат русифікованих міст підпав під вплив більшовицької пропаганди і відігравав неабияку роль у поваленні української державності. До того ж Галичина, на щастя, не знала синдрому "отаманоманії", що був на Східній Україні. Це коли українці "батька" Махна успішно воювали з українцями Головного отамана С.Петлюри, прискорюючи тим самим трагічну розв'язку.

Проте, існувала внутрішня опозиція і на Галичині. Її погляди знаходимо у таких виданнях, як тижневик "Республіканець"(орган селянсько-робітничого

союзу), на першій шпальті якого містився заклик "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!". Також в опозиції була газета "Нове життя", де працювало багато наддніпрянців, які намагалися "поглиблювати революцію в Галичині". Однак, і ці газети, не зважаючи на свої політичні уподобання, відстоювали власну державність.

Для повнішого інформування редакцій про стан справ у країні та за її межами було створено пресове бюро в Станіславі. Крім цього було засновано бюро пропаганди, яке почало діяти з початку січня 1919 року. Співробітники бюро видавали часопис "Український Голос", розповсюджували листівки-метелики, організували віча, вели у селах усну пропаганду. А, отже, "словом і письмом пропагували ідеї самостійної української держави".

Українські часописи Галичини вдало акцентували увагу на темі мобілізації народу, використовуючи для цього публіцистичний прийом безпосереднього звернення до читача. Газети присвячували велику кількість публікацій україно-польським взаєминам, розповідали про знущання польських шовіністів над українським населенням, ініціювали створення благодійних фондів для потреб українського війська. Велику увагу часописи приділяли доленосному питанню - проведення у Східній Галичині земельної реформи. Газети навіть вели постійні рубрики "Земельна реформа", "Про поділ землі", "Кого не наділяти землею".

Важливим тематичним напрямком часописів Галичини була ідея соборності українських земель. Крайова газета Холмщини "Рідне Слово" з 1 січня 1919 року незмінно публікувала на першій сторінці гасло "Нехай живе об'єднана Українська Народна Республіка!".

Після ухвали рішення УНРади про злуку ЗУНР з УНР майже всі українські часописи присвятили цій події окремі публікації. Зокрема, київська газета "Народна Воля" від 7 січня 1919 року пише: "Розділені столітніми кордонами частини України нарешті злилися в одне ціле тіло. Народилася Нова Україна, котра як фенікс повстала з попелу... Галичини австрійської й України російської зараз немає, а єсть єдина Україна, єсть єдиний Український

народ". І хоча багато дослідників вказують на проблематичність цього з'єднання, що відбулося за формою, а не за змістом, ми не можемо не зацентувати увагу на даті 22 січня 1919 року.

Що було далі - добре відомо: перехід галицької армії та уряду за Збруч, успішне здобуття Києва наддніпрянцями й галичанами та драматичний відступ з нього після зіткнення з денікінцями; "любарська катастрофа", викликана капітуляцією виснаженої тифом галицької армії.

Навчені ж гірким досвідом поразки після провалу другого наступу на Україну, більшовики зробили відповідні висновки та кардинально переглянули свою політику. Тому утворення 21 грудня 1919 року третього радянського уряду супроводжувала патріотична риторика на зразок "знову постає із мертвих вільна і незалежна Українська соціалістична радянська республіка".

Переглянули більшовики і свою інформаційну політику. Адже будь-яка експансія не має перспективи, якщо вона не підкріплена інформаційно, позбавлена належного пропагандистського забарвлення та не має чітко налагодженого апарату контрпропаганди. Зрозумівши, що мова "куль та багнетів" не найкращий агітаційно-пропагандистський засіб, партія ленінців будь-що намагається утвердити на інформаційному просторі України мережу власних друкованих видань. Зокрема, у Харкові було створено Народний комісаріат у справах освіти. До його компетенції входило керування процесом видання книжок, журналів, газет, а згодом і перша радянська цензура друку в Україні. У 1919 році у Харкові було створено Українське центральне агентство з постачання та розповсюдження творів друку (Укрцентаг). Згодом радянський уряд видав декрет про створення "Народного комісаріату радянської пропаганди", в розпорядження якого увійшло й Укрцентаг. 5 травня 1919 року ця установа була реорганізована у відділ пропаганди та агітації при ВУЦВК. До його складу увійшли відділи усної пропаганди, друку (Всеукраїнське видавництво) та інформації. Почалася політика жорсткої централізації та придушення "вільнодумства" у газетній періодиці.

Так, в міру захоплення Червоною армією українських земель відбувається розвиток комуністичної та офіційної "советської" преси.

Цілком слушно А.Животко вказує на те, що більшовики доклали максимум зусиль для ліквідації органів проукраїнських сил. Це, передусім, друковані органи "боротьбістів" та незалежних українських соціал-демократів. Незабаром ці політичні течії об'єдналися й утворили Українську комуністичну партію. Органами "боротьбістів" була "Боротьба" та "Трудове Життя", що виходили в Києві. Галичани – "боротьбісти" видавали "Наддністрянський комуніст". Незалежна УСДРП мала у Києві щоденник під назвою "Червоний прапор", що виходив у 1919 році і став у 1920 органом організаційного комітету Української комуністичної партії. У провінції в Кам'янці-Подільському видавався ще один орган цієї партії "Червоний Шлях". Але незабаром українські комуністи були позбавлені "незалежності" і влилися до новоствореної КП(б)У. Звичайно, що друковані видання вже неіснуючих українських партій в умовах жорсткої централізації припинили існування.

Справу довершила низка декретів та постанов, що обмежували діяльність незалежних видань, сприяли всебічній централізації преси та активізували роботу зі створення мережі комуністичних видань. Так була створена низка видань при губкомах, губвиконкомах партії, реввійськраді армії та інших радянських органах. Загалом у той період в Україні виходило 166 журналів та 388 газет. 140 з них видавалися більшовицькими органами.

Водночас відбувалося гальмування розвитку української преси. Так, якщо у період визвольних змагань кількість російськомовної періодики з 751 назви в 1917 році зменшилася до 222 в 1919, то за радянської влади їхня кількість зросла з 155 назв у 1920 році до 287 в 1922. Навіть при збільшенні кількості назв україномовної преси її обсяг складав лише 7 відсотків від загальної кількості видань, і це за умови, що понад 80 відсотків населення країни були українцями.

"Справжня руїна української видавничої справи припадає на рік 1920,- пише Є.Гуцало. - Були зачинені видавництва "Вернигор", "Освіта", "Час",

"Криниця", "Дзвін". Ще трималась "Київська старовина". Про жалюгідне становище української преси пише і С.Николишин.

Зрештою, за свідченням А.Животка, у 1922 році українська некомуністична преса повністю зникає. Інформаційний простір України покривається мережею партійно-комуністичних та офіційних "советських" видань, що у переважній більшості виходили російською мовою і вороже ставилися до ідеї Української державності.

Таким чином завершилася третя фаза української державності - доба Директорії, що почалася 1918 року і тривала до 18 березня 1921 року, коли в Ризі був підписаний мирний договір. Союз Петлюри з Польщею не виправдав покладених на нього надій. Активний антибільшовицький повстанський рух ще деякий час тривав. Зокрема, на півдні, спираючись на широку підтримку народу, "батько" Махно тримався аж до серпня 1921 року. Українська ж армія, не витримавши натиску більшовицьких частин, ще 21 листопада 1920 року з боями відступила за р. Збруч і була інтернована польською владою.

Відірвані від світу, позбавлені можливості мати систематичну інформацію від свого уряду та брати активну участь у громадському житті еміграції, інтерновані вояки-громадяни знайшли вихід із цього становища у виданні великого числа таборових журналів.

Вражає кількість таборових часописів – 55. Їхнім виданням займалися культурно-освітні відділи дивізій, видавничі секції окремих частин, військові організації, товариства і спілки. У деяких таборах були засновані окремі видавництва, як-то "До світла", "Веселка", "Чорномор", "СУД". Поза таборами видавцями були Міністерство преси і пропаганди уряду УНР (у Тарнові), різні допомогові комітети, студентські громади.

За сучасними даними дослідниці української таборової преси Н.Сидоренко, "від кінця 1920 до січня 1924 року з'явилося понад 90 періодичних видань". Ці часописи "морально скріплювали" військовополонених, консолідували їхню волю і дух для подальших змагань

за українську державність. Видання української еміграції також відігравали провідну роль, репрезентуючи українців перед міжнародною спільнотою.

Таким чином, можемо констатувати, що в роки Визвольних змагань (1917-1921 рр.) відбувався процес формування інформаційного простору. Він безпосередньо залежав від форми влади і характеризувався своєю різновекторністю, суперечливістю та самоідентифікацією. У цей час витворювались і різні масиви періодики, відбувалася кристалізація типологічних ознак, розподіл типу видань за ставленням до ідеї української державності на конструктивні, нейтральні та деструктивні.

1.2. Українська військова періодика в ідеологічному забезпеченні формування збройних сил.

Величезні суперечності політичного й соціально-економічного характеру зумовили цивілізаційну кризу на початку ХХ століття. За переконливим твердженням професора С.Кульчицького, загальне невдоволення між суспільством і державою переросло у жахливий наслідок – першу Світову війну (1914 – 1918 рр.) - подію грандіозних масштабів , що втягнула у свою орбіту 38 країн і поставила під рушницю 73 мільйони чоловік.

Глобальна війна не обминула й український народ, що був неприродно розділений на той час іноземними монархіями на підмосковних наддніпрянців і цісарських галичан. Проте устремління розчленованої нації живились українською ідеєю, альфою і омегою якої було утворення і зміцнення незалежної та соборної держави.

Для реалізації стратегічної мети українцям були потрібні певні умови. Насамперед, йдеться про відносну лояльність політичних режимів до національного руху. З цієї точки зору Галичина була більш прогресивною порівняно з Наддніпрянщиною, де безмежно панувала ідеологія великодержавного російського шовінізму.

Чи не найкраще цей аспект прослідковувався на ситуації, що склалась на теренах пошматованого і нерівномірно розвинутого українського

інформаційного простору. Зокрема, слід відзначити, що мережа друкованих видань Галичини ще у 1900 році нараховувала майже 50 українських часописів. Тоді як на Наддніпрянській Україні царський уряд вживав до рідної мови брутальні заборони. Про часописи годі було й мріяти.

Успіхи галичан у видавничій справі були пов'язані з активним громадсько-політичним, культурним поступом у сфері освіти та культури. Дослідники вказують, що напередодні першої світової війни у Галичині діяло 3000 українських шкіл, 6 державних і 15 приватних українських гімназій, 10 вузівських факультетів. Визначним центром української науки було Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ) у Львові, яке до війни видало 300 томів наукових праць і майже 3000 різних книг та брошур. Вагомий внесок у розвиток національної освіти і культури внесло товариство “Просвіти”, що об'єднало у своїх лавах 13000 членів і створило понад 900 читалень, що користувались значною популярністю серед галичан.

Пробудження національної свідомості вплинуло у першу чергу на молодь, яка напередодні війни розгорнула активну мілітарну діяльність. Утворення спочатку руханково-спортивних товариств “Січ”, “Пласт” швидко переросло у безпосередній військовий вишкіл під опікою “Українського Січового союзу”. Навколо нього об'єднались осередки “Січові стрільці – I”, “Січові стрільці – II”, “Стрілецький курінь”.

У процесі організації й активної діяльності січових і пластових товариств виникають січові друковані органи. За свідченням А. Животка, першими були “Січові Вісті” (1912-1914) за редакцією Д. Катамая при “Громадському голосі”, який репрезентував Українську радикальну партію (УРП). На його сторінках вміщувались повідомлення про діяльність осередків “Січі”, статті з історії українського війська, які сприяли вихованню січовиків у дусі патріотизму, готовності до визвольних змагань.

Водночас видавався заснований на січові кошти часопис “Шляхи”, гектографічне видання “Пласт”. У ті ж часи виходить журнал “Відгуки”. Про його ідейне спрямування яскраво свідчить девіз: “Українська незалежна

держава і збройна боротьба за її самостійність”. Патріотичному вихованню членів товариства “Сокіл” сприяла газета його управи “Запорізькі вісті”. Тематична спрямованість газети сприяла піднесенню національної свідомості і спонукала молодь до активних дій.

Перші січові часописи готували галичан до боротьби за українську справу. І тому після проголошення Австрією війни Сербії (28 липня 1914 року) українські патріоти об’єднались навколо “Української Ради” на чолі з доктором Костем Левицьким. Згодом ця установа покликала до життя “Українську Бойову Управу”, що почала мобілізацію добровольців під жовто-блакитним прапором майбутньої військової організації, легіону Українських Січових Стрільців.

Після проголошення війни Росією 6 серпня обидві організації звернулися з маніфестом до українського народу. В ньому вони закликали чинити збройний опір експансії російських самодержців і таким чином сприяти створенню соборної і незалежної держави. Вимріяна поколіннями кінцева мета реалізувалась на фронтах першої світової війни зорганізованим легіоном Українських Січових Стрільців. Австрійці під тиском суспільства були вимушені дати дозвіл на формування національної військової одиниці, до якої увійшли понад 2000 галичан.

З утворенням легіону УСС і початком бойових дій безпосередньо пов’язано виникнення і розвиток унікальної за своєю історичною місією преси січових стрільців. Зокрема, Пресова квартира УСС зуміла налагодити вихід у легіоні низки часописів. Започаткував цей тип видань єдиний номер журналу “Новініяда”, що вийшов у 1915 р. за редакцією Р.Купчинського. Журнал містив в собі заримований нарис про пригоди стрільця Новини.

В цьому ж році побачив світ стрілецький гумористичний журнал “Український самохотник”, який редагував М.Ірчан. За змістом це видання перевершило свого першого бойового побратима. Крім гумористично-сатиричних публікацій знаходимо тут і оперативну інформацію, побутові

поради стрільцям, поетичні твори. Журнал проіснував до лютого 1917 р., загалом вийшло десять номерів.

До групи гумористичних видань також належали журнали “Молодий самохотник”, який почав виходити з 1916 р. у Львові, стрілецький часопис “Бомба”, який заснувала “артистична горстка УСС” безпосередньо на бойових позиціях. Багато у чому перекликався з зазначеними часописами журнал “Самопал”, перший номер якого вийшов у травні 1916 р. Програмна мета видання проголошувала відновлення слави запорізьких козаків, підготовку на їхньому прикладі січових стрільців “до бою за волю, за народ за свій”.

У цих виданнях переважала гумористична тональність. Причини появи саме таких видань начальник Пресової квартири УСС О. Назарук бачив у тому, “що вони призначені для людей, котрі виринули з поля битви на спочинок і тяжкої літератури читати не можуть”.

Саме тому спочатку військові часописи виконували здебільшого рекреативну і гедоністичну функції. Вони повертали воякам розтрачені у боях моральні сили й мовою дотепних фейлетонів і нарисів сприяли духовному піднесенню й пробудженню віри у кращі часи.

На цих виданнях славна сторінка січової періодики не закінчується. Часописи стають більш серйозними. Хоча і не полишають своєї витонченої зброї – гумору і сатири. Так, у травні 1917 р. виходить перший номер журналу “Червона Калина” під редакцією М. Угрин-Безгрішного. Редакція характеризувала видання як “поважний та гумористично-сатиричний ілюстрований орган”. Трохи раніше, у травні 1916 р., з’явився “Вісник пресової квартири УСС”. Цей місячник друкував вірші, інформаційні повідомлення, нариси, невеликі новели.

Серед часописів стрілецтва також поважне місце зайняли журнали “Шляхи” і “Усусу”. З’явився і один номер часопису “Тифусна одноднівка”, який вийшов у 1917 році за редакцією Ю. Каламаря.

Отже, січові часописи періоду 1912-1917 рр. були тією первинною цеглиною, що увійшла до новобудови української військової преси. На думку

дослідника Г.Кривошеї, у цей час військова журналістика була на шляху від започаткування до формування системи. Проте вже тоді вона сформувалась у вагомий чинник в системі національного патріотичного виховання військовиків.

Слід зазначити, що січові видання не були поодиноким видом періодики, що згодом істотно вплинув на структуру військової журналістики України.

Після наступу російської армії, що призвів до поразки австрійців і захоплення Львова, група українських воїнів була інтернована у концентраційні табори на територіях суміжних держав. І коли з середини 1915 р. до таборів українських вояків долинув заклик до волі, тоді “в перший наступ (не в окопи, а в бараки) пішов таборовий часопис”.

З ініціативи Союзу Визволення України (СВУ), безпартійної політичної організації, що переїхала після окупації Галичини до Відня і поставила за мету прагнення до державної незалежності України, виник такий вид періодики, як таборова преса.

Про виняткову важливість цієї періодики свідчать поважні статті дослідника І.Крупського і найгрунтовніші сучасні надбання вченої Н. Сидоренко.

Так, під час Першої світової війни та після її завершення серед полонених українців російської армії у період з 1915-1919 рр. з'явилося понад 10 таборових часописів.

Одним з перших видань, що побачив світ у таборі для солдат-полонених російської армії, був часопис “Розвага” у Фрайштаті (Австрія). Перший номер від 5 червня 1915 р. у підзаголовку зазначав, що цей часопис для полонених видає “турток прихильників Союзу Визволення України”. Дослідник І.Крупський класифікує тематичну спрямованість часопису на висвітлення славного історичного минулого, мовної проблеми в Україні, освітню, і публікації, що слугували політичному усвідомленню полонених.

У Німеччині першою табовою газетою був “Просвітний листок”, що виходив у Вецлярі з 1915 р. З 1917 р. газета змінила назву на “Громадську

Думку”. Це символізувало перехід до ширшої громадсько-політичної діяльності.

Певною мірою шлях цього часопису підтверджує і розвиток решти таборової періодики, яка від просвітньо-культурної діяльності перейшла до критики самодержавства, проголошувала єдність Галичан і Наддніпрянців, підтримувала лозунг автономії України у складі Росії.

Завдяки анотованому бібліографічному покажчику дослідника О. Сидоренка, маємо змогу згадати назви таких видань: “Вільне Слово” (Залоцведель), ”Рідне Слово” (Біла Підляська, Польща), “Наш Голос” (Йозефштадт).

Однак, не тільки Західна Європа була покрита мережею військових таборів, де поневірялись українці-полонені. Вистачало інтернованих вояків-українців зі складу австро-угорської армії та цивільних людей, переважно галичан, у таборах неосяжної Росії. За влучним твердженням Н. Сидоренко, це був справжній “український таборовий простір ХХ століття”.

Щоправда, на великих просторах Росії в умовах мілітаристської істерії й ратування за війну до переможного кінця, доля українського друкованого слова склалась значно трагічніше, ніж у Західній Європі. Хоча Н.Сидоренко вказує, що у біографії В.Нестерова – економіста, публіциста, громадського діяча – подається згадка про редагування ним газети “Наша Доля” для українських військовополонених у Нікольську-Усурійському, де він також очолював українську громаду депортованих на Далекий Схід солдатів австрійської армії.

Таким чином, військова преса була започаткована на теренах Галичини збройною формацією Українських січових стрільців. Згодом військовополонені створили таборову періодику.

Типологічні риси видань, сформульовані дослідником О.Мукомелюю, чітко викристалізувались і набули фактичного змісту згодом у військовій пресі на теренах Наддніпрянської України.

Слід також відзначити, що “новонароджена” військова періодика з перших сторінок свого життя була українською за суттю. Вона “морально скріплювала” військові підрозділи, сприяла формуванню майбутніх Збройних Сил, відстоювала ідею державної незалежності у її природно-історичному розвитку.

Однак, процес формування і подальший поступ військової періодики тривалий час гальмувався складною суспільно-політичною ситуацією у “тюрмі народів”. Ідеологія “старшого брата” унеможлиблювала появу українських часописів взагалі. У війську ж панувала російськомовна казарменна преса для нижніх чинів. Тому шлях до налагодження власної мережі друкованих видань був доволі тернистим.

Початок майбутнього соціального і національного оновлення був пов’язаний з лютневими подіями 1917 року. Революція у Петрограді призвела до повалення самодержавства. Влада від царя перейшла до Тимчасового уряду – своєрідного альянсу впливових політичних угруповань.

Із революцією в Росії на Україні, природно, активізувався національно-визвольний рух. Його апогеєм став факт утворення різними українськими організаціями, товариствами і групами на своєму спільному засіданні 17 березня 1917 р. Української Центральної Ради під головуванням М. Грушевського.

Крах самодержавства й атмосфера національного піднесення істотно позначились на стані армії і флоту, дислокованих в Україні. На її території перебували значні резерви, або так звані запасні полки, що формувались у внутрішніх органах тилу. Зокрема, навесні 1917 р. загальна чисельність гарнізонів тут становила 400 000 осіб.

Саме “запасники” і стали тим своєрідним ферментом, що значною мірою революціонізував солдатські маси. Причин для цього вистачало і головна з них корінилась у тому, що колишня імперія не “тягнула” війну до переможного кінця в умовах політичного розбрату й економічного хаосу.

Відтак, армія не бажала війни, а прагнула миру. Російська армія, що складалась майже на 40 % з українців, швидко політизувалась, перетворюючись на знаряддя у боротьбі за владу між найвпливовішими партіями. Внаслідок бурхливої політагітації українці-воєнки почали усвідомлювати власну національну єдність. Яскравим підтвердженням тому є невеличке газетне повідомлення у виданні комітетів військових депутатів частин корпусу “Голос Окопа”. Часопис був російськомовним і підтримував тимчасовий уряд. Проте на його сторінках поступово почала з’являтися позиція українців. Так, повідомлялось про відхід українців від соціалістів-революціонерів росіян через низку незгод. До того ж оголошувалось про створення комітету Української партії соціалістів-революціонерів і рекомендувалось делегувати представників від частин і підрозділів на загальний український армійський з’їзд.

Колишня казарменна преса для “нижніх чинів” вже не влаштовувала армійське середовище. І поява звернення українців до бойових побратимів на сторінках військового, хоч як вже зазначалось, і не національного часопису, свідчила про зростання свідомості воєнків і змістовну перебудову військової преси.

Про це маємо змогу дізнатись з огляду “Солдатська печать”. Зокрема, згідно з особливим наказом №409, – пишеться у часописі, – всі армійські друковані органи були передані з рук штабів у підпорядкування військовим організаціям в обличчі фронтових, армійських та інших комітетів. В наслідок цього кроку спрямування часописів різко змінилось. Якщо раніше, за свідченням авторів публікації, часописи навантажувались ”’нудними” статтями, то зараз на порядку денному постали потреби солдата, питання поточного моменту. Провідними темами часописів вважались : майбутній устрій Росії, встановлення справедливого миру “без анексій і контрибуцій” і “болюче” земельне питання.

З огляду зрозуміло, що пропагандистський ресурс друкованої агітації військової періодики складав значну частину тодішнього інформаційного

простору. Це підтверджується кількістю військових видань і великою увагою до них з боку політичних угруповань. Так, тільки на Західному фронті видавалось чотири щоденні газети, ще п'ять так званих “політичних” часописів з'являлись 2-4 рази на тиждень. Всі газети за змістом, як зазначалося, були соціалістичними. Проте, вже тоді простежувалось протистояння, запекла боротьба за мережу власних друкованих видань.

На той час у цьому питанні найбільших успіхів досягла партія російських меншовиків. Вона контролювала левову частку військової періодики. Однак, не пасла задніх і партія більшовиків. Хоча і зазначалось, що “спеціально більшовицьких газет”, за виключенням двох, що видавались у Мінську (найбільш добротна “Молот”), зовсім не було.

Про українські військові часописи, що підтримували владу Центральної Ради, у змістовному огляді зовсім не йшлося. І це не дивно, бо за свідченням О.Саліковського, тодішні керманічі визвольного руху не потурбувались навіть про те, щоб видавати дешеву безпартійну щоденну газету для тих же селян.

Центральна Рада запізнилась, в наслідок чого значна кількість друкарень і військових часописів опинилась в руках сил, що підтримували Тимчасовий уряд і партію більшовиків. Значний інформаційний ресурс був втрачений. І все ж загальна ситуація складалась тоді на користь українців.

У цей час почали закладатись основи майбутнього суспільно-політичного руху в армії, відомого як українізація військових частин. Його спрямування з самого початку було орієнтоване на створення власних збройних сил, які при потребі повинні були захистити майбутню молоду державу. Для цього були вагомими підстави.

Колишня імперська армія вирувала мітингами і вимогами. Вона втратила віру в існуючу владу і, як це буває у періоди великих соціальних катаклізмів, спробувала перебрати на себе невластиві для неї як державної інституції функції. Дійова армія спробувала бути суб'єктом політичної боротьби. Рятуючи державу від зовнішньої загрози, військові пропонували

доручити всеармійському комітетові звернутись до всіх соціалістичних партій з вимогою об'єднатись у новий уряд для розв'язання нагальних потреб.

У редакційній статті “Тому бути” знаходимо рядки, де йдеться про те, що армія сама здатна організувати міцну владу. Владу з ясною програмою: “Установче зібрання, мир зовнішній і внутрішній. І перед цим рішенням всі повинні схилити голови!”.

Роль армії була, як ніколи, вагома. Вона стала своєрідним прискорювачем громадсько-політичного життя у всеросійському масштабі, тому справедливо і обґрунтовано виглядає твердження історика В. Голубка про те, що “український військовий рух був не лише важливою складовою частиною загальнонаціональної визвольної боротьби, а й значною мірою її каталізатором”.

Фактичним підтвердженням цієї фрази став військовий з'їзд, що відбувся в травні 1917 р. у Києві. Уже тоді чітко визначились два напрямки в ставленні до питання про українські збройні сили: перший, репрезентований військовим клубом ім. Полуботка з М. Міхновським на чолі, виступав за організацію регулярної армії як основи майбутньої самостійної України, і другий, представлений тодішніми лідерами Центральної Ради, які хотіли використати військовий рух тільки для посилення свого авторитету в Тимчасовому уряді.

Перший військовий з'їзд обрав Український генеральний військовий комітет (УГВК) на чолі з С. Петлюрою. На з'їзді було проголошено Універсал, де вперше було чітко визначено: “однині самі будемо творити наше життя”.

У червні 1917 р. було скликано II військовий з'їзд. Цей з'їзд відбувся у Києві, не зважаючи на заборону військового міністра уряду.

В наслідок програмних настанов цих з'їздів на всіх фронтах російської армії створюються українські фронтові комітети, ради. Мета цих об'єднань— подальша українізація військових частин. У самому Києві завдяки військовому руху і діяльності УГВК сформовано 1-й український піхотний полк ім. Гетьмана Богдана Хмельницького.

Зміцнення Центральної Ради і бурхлива українізація армії вимагала відповідного інформаційного забезпечення. Тому питання про долю військової преси знову стало на порядок денний. У Петрограді відбулась нарада редакторів армійських часописів за ініціативою редакції газети “Голос Солдата”. Було обрано бюро, якому доручено налагодити в Петрограді вихід центрального військового друкованого органу. Проте далі паперових домовленостей справа не пішла.

Певним чином невдала Петроградська спроба централізувати військову пресу розв’язала руки Києву. Українцям випала слушна нагода скористатись моментом і почати власну видавничу справу. Тим більше, що в цьому була нагальна потреба. По-перше, український національно-визвольний рух потребував ідеологічної підтримки. Серед військових часописів, що поширювались на військовий загал, домінувала велика російська спрямованість, набирала обертів небезпечна більшовицька пропаганда. По-друге, тільки національна військова преса була здатна забезпечити інформаційне супроводження будівництва власних збройних сил.

Могутнім поштовхом для творення військових видань послугував рух українських вояків, створені ними ради і комітети, гостра ідеологічна полеміка з конкуруючими політичними силами.

Відтак спочатку українці інформували про “рідну справу” зі сторінок російськомовних військових часописів. Згодом відстоювали національну ідею в україномовних додатках до російських армійських газет. В цьому плані показова доля часопису Одеської української військової ради “Рідний Курінь”, що зорганізувався з україномовного додатку “Солдатська Думка”, який в свою чергу виходив під опікою російськомовної “Солдатской Мысли”.

Вихід першого військового часопису на Наддніпрянщині був налагоджений редакційно-видавничим підвідділом Українського Генерального військового комітету. З 7 червня він почав видавати тижневик “Українська військова справа”, а згодом і свій офіційний орган – “Вісник Українського Військового Генерального Комітету”.

Цей військовий “офіціоз” зробив чимало корисного для досягнення військовим загалом складних процесів державотворення. Аналіз тематичних напрямків і жанрової палітри свідчить про добротний рівень першого військового видання. Часопис вміло фокусував увагу читачів на найактуальніших проблемах, об’єктивно інформував і певною мірою аналізував явища й процеси тогочасної дійсності.

“Вісник” висвітлював перебіг роботи трьох військових з’їздів, опублікував перші українські універсали, намагався розібратись у двох течіях в українському військовому русі, представляючи погляди “федералістів” і “самостійників”, вдало протистояв “інтернаціоналістам-комітетчикам” та начальникові київського гарнізону “україножерові” Н. Оберучеву.

У загальному, сконденсованому вигляді військові часописи періоду Центральної Ради орієнтували військовиків на досягнення федеративно-демократичної республіки в Росії, національно-територіальної автономії в Україні, організації українського війська.

З метою висвітлення зазначених проблем були відпрацьовані наступні форми подачі публікацій:

- всі військові часописи вміщували накази Військового Секретарства УНР, що сприяло формуванню армії України. Наприклад, наказ 4-38 від 27 листопада 1917р. зобов’язував “солдатів і офіцерів 2-го гвардійського корпусу, вірних народному українському ділу й українському урядові, виділитись в окремі українські полки, поділивши зброю і майно корпусу відповідно до кількості українців і росіян”;

- газети постійно і всебічно інформували загал про перебіг численних військових з’їздів. Характерною в цьому розумінні є публікація про Український військовий з’їзд Південно-Західного фронту, який відбувся 4 грудня 1917 р. Як правило, на них висловлювалась підтримка Центральній Раді та її політичному курсу на федерацію та національно-персональну автономію;

- у газетних публікаціях намагались обґрунтовано довести необхідність існування власної армії за допомогою солдатських листів з фронту. Зокрема, наголошувалось на вкрай нестабільній ситуації в Росії, що приховувала потенційну небезпеку для України. Військові часописи вели справжню інформаційну кампанію, відкрито стверджуючи за допомогою ефекту порівняння про більшовицьку загрозу для України.

Ефективність впливу на армійське середовище військової преси поряд з агітацією була на той час домінуючою. "Досить було дійти туди з Києва українським газетам і брошурам, – згадує у своїх спогадах письменник Б. Антоненко-Давидович, – як у розкиданих по різних полках українських солдатів, а часом і офіцерів, прозривала їхня національна приналежність".

На жаль, національне піднесення українських військових не отримало належної підтримки з боку керманців визвольного руху. Вони орієнтувалися на майбутню федерацію. Звідси і випливала організаційна концепція майбутніх Збройних Сил. Про регулярну армію говорили тільки "самостійники" М.Міхновського, тоді як більшість українських партій вважала, що вояки повинні повернутись до власних осель і родин.

Опоненти "самостійників" переконували на сторінках "Робітничої газети", що "не своєї" армії нам, соціал-демократам, і всім щирим демократам треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати, а всіх українців-солдатів освідомити, згуртувати, організувати. Ці рядки належать В.Винниченкові, вони широко відомі. Їх неодноразово цитували, інколи забуваючи про продовження газетного абзацу, де Винниченко пише про "українське народне військо, свідоме своїх народних, а не солдатських інтересів, щоб воно не було й не змогло ніколи бути силою в руках пануючих класів, до якої б нації вони не належали... Українська демократія повинна в сей час добре пильнувати. Українського мілітаризму не було, не повинно його бути й далі." Зрештою і М.Грушевський вважав, що "нормальною формою охорони для держави демократичної є міліція... Постійна армія є у нас інститутом переходовим, тимчасовим."

Тому, добре зорганізований та боєздатний 40-тисячний 1-й український корпус генерала П.Скоропадського не викликав довіри у Центральної Ради. Зі свого боку і П.Скоропадський не міг сприйняти неконструктивну військову політику її лідерів, яка вела до розвалу вже існуючих українських формувань.

Суперечності в питаннях військового будівництва між українськими провідними партіями, надмірна політизація вели до послаблення українських військових формувань, сприяли їхній дезорієнтації, підривали саму основу становлення української державності.

Проте самостійницький табір, репрезентований партією українських соціалістів-самостійників і українською демократично-хліборобською партією, на з'їзді 3-7 жовтня в Чигирині рішуче зажадав від Центральної Ради вжити невідкладних заходів для організації українського козацького війська. У програмі з'їзду зазначалось, що "військо повинне являти собою одноцільну бойову формацію під умілим та відповідальним проводом Військового Отамана та об'єднане однодушним стягом "За волю України і народу!", залишаючи ведення політики в руках покликаного уряду та народного представництва".

А тим часом внутріполітична ситуація стрімко погіршувалась. Це призвело до спроби встановлення генералом Л.Корніловим військової диктатури. Українське суспільство сприйняло це відверто негативно. Всі цивільні та військові часописи, за винятком шовіністично-чорносотенних, присвятили перші шпальти гостро-критичним публікаціям, в яких доводили, що корніловщина загрожує інтересам національної революції та всього українського народу.

Однак, швидке і відносно безболісне придушення заколоту не відвернуло наростання політичної кризи. На політичну арену вийшов інший небезпечний подразник – більшовики.

З самого початку свого існування партія В.Леніна розгорнула шалену боротьбу за армійський загал. Їхня агітація, що мала на озброєнні прості й привабливі гасла, миттєво розкладала і дезорганізувала колись дисципліновані

військові частини. Натомість самі більшовики чітко розуміли, що "революція тільки тоді чогось варта, коли вона вмє захищатися."

Вони підпорядкували частини царської армії і почали організовувати загони червоної гвардії. Ці напіввійськові формування були особливо небезпечні. Бо розміщувались у великих промислових містах і складались зі свідомих робітників. За даними радянських істориків, у листопаді – на початку грудня 1917 р. загальна чисельність цих загонів в Україні становила 40 тис. осіб.

Фактор більшовизму певною мірою примусив активізувати рух за створення регулярної армії. Військові часописи посилили увагу до цієї актуальної теми. Зокрема, "Вільна Думка" – вісник Української військової ради Південно-Західного фронту – пише, що "в зв'язку з більшовицьким рухом і його наслідками на Вкраїні і на фронті почалась мобілізація Вільного Козацтва".

Тому, на думку істориків, попри всі помилки в галузі військової політики Центральної Ради на кінець листопада 1917 р. з'являється армія УНР. Про це свідчила наявність вищих військових органів влади: Генеральний військовий секретаріат, що виконував функції національного Міністерства оборони, Генеральний штаб, Всеукраїнська військова рада і військові ради різних рівнів на місцях.

Армія УНР складалась із формувань різнопланового типу. За способом організації їх можна поділити на кілька видів: самочинні, тобто ті, що з'явилися стихійно; революційні, створення яких також часто розпочиналось стихійно, але потім визнавалось офіційною владою (полки ім. Гетьманів Б.Хмельницького та П.Полуботка); планові формації – українізовані й новостворені частини, що мали стати ядром регулярної центральної армії (Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців, Гайдамацькій Кіш Слобідської України, Перший Республіканський кінний полк). [170. С. 127].

Разом з армією зміцнюється і військова преса. Починається процес її структуризації. Цій темі приділено багато уваги дослідниками О.Морозом,

Г.Кривошеєю, С.Сегедою. Ґрунтовні наукові дослідження підтверджують існування структури преси на незначному проміжку часу, коли влада в Україні перебувала в стані відносної стабільності.

Безперечно, що вагомою підставою для структурування військової преси послуговував процес будівництва збройних сил. Адже з'являлись нові військові формації, які потребували відповідного інформаційного забезпечення.

Загалом на той час існували центральні військові видання: "Вісник Українського Військового Генерального комітету"; "Українська військова справа", часописи фронтових рад і комітетів: "Вільна Думка", "Козацька Думка"; козацька періодика, як то "Вільний Козак" і газети тимчасової ради галицьких і буковинських українців, як "Січовий Голос", таборова преса.

Отже, інформаційний простір України поповнився ще одним типом періодики – військовою, що структуризувалась на різні види часописів.

Для утвердження і нормального функціонування військової преси, як і новоствореній армії УНР, потрібен був хоча б короткий відрізок мирного часу. На жаль, на заваді стала агресія більшовицької Росії, що позначилась на долі української армії та її періодики.

Більшовицький переворот у Петрограді започаткував новий етап взаємовідносин між Росією і Україною. Його практичним наслідком став конфлікт між російською моделлю суспільства, що будувалась на засадах тоталітаризму і відкритим, демократичним суспільством, яким у даному випадку виступала УНР.

Про мирне співіснування годі було й мріяти. Вже на початок грудня 1917 р. більшовицька Росія під приводом боротьби з каледінським повстанням на Дону, використовуючи свою "п'яту колону" в Україні, - місцеві більшовицькі підпільні організації й пролетарські загони червоної гвардії, - розпочала проти України збройну агресію.

Поряд із звичайними бойовими діями між українцями і більшовиками розгорнулась справжня інформаційна війна за вплив на солдатські маси. У

цьому ідеологічному двобої українська військова преса зосередила власні функціональні зусилля на розвінчуванні більшовицьких міфів.

У цьому була нагальна потреба. Бо ворог має сили, і боротьба іде. Але ж боротися з ним треба словом, "бо ті ж темні люди, – пише військовий часопис "Вільна думка", – котрих посилають більшовики проти Центральної Ради, не знають, куди вони йдуть, не знають, що їхні провідники дурять їх".

На жаль, пропагандистський апарат більшовиків виявився більш ефективним. За свідченням історика В.Карамишева, більшовики розгорнули видавничу кампанію зі створення часописів для військ супротивника, їхня друкована пропаганда з'явилась на всіх фронтах. Як наслідок, щойно сформовані збройні загони під впливом агітації або переходили на бік більшовиків, або займали "нейтралітет".

Лише окремі військові одиниці під керівництвом головного отамана С.Петлюри, загони вільних козаків та юнаки-лицарі, що полягли під Крутами, виявили мужність і впертість у боротьбі з непроханими "товаришами".

Центральну Раду врятував зовнішньополітичний крок – підписання 27 лютого 1918 року Брестської мирної угоди. І вже першого березня залишки української армії після низки боїв зайняли Київ. Одночасно з цим в Україну вступили німецькі та австрійські війська.

Після повернення Центральна Рада переглянула військову концепцію. На порядок денний було винесено питання будівництва регулярної армії. Так відбулась реорганізація Генерального військового штабу. Був опрацьований новий план організації армії на основі територіального набору.

З'явилися і нові військові видання. Так було започатковано вихід "Військово-Наукового Вісника Генерального штабу". Цей науково-практичний журнал приділяв значну увагу питанням військової освіти й вихованню, опікувався усіма сферами і напрямками життєдіяльності військ.

Зокрема, у статті під заголовком "Економічний огляд України" дається майже повна картина народного господарства держави. Особливий акцент при цьому робиться на аналізі металургійної промисловості, бо "державна, що не

має власної залізної промисловості, – на слушну думку автора статті, – є у військовому відношенні безпорадна". Позаяк "могутня індустрія дає можливість розвинути могутнє озброєння, а зруйнування або послаблення залізної промисловості при сучасних умовах рівнозначно вибиванню багнета з рук вояка".

За влучним твердженням Головного отамана армії УНР С.Петлюри, "завдяки таким газетам і журналам виявилася змога найдоцільнішої організації збройної сили держави, конструкції управління військом – від вищих органів аж до периферії, що відповідали принципам та методам військового навчання".

Слід зазначити, що у військовій пресі почали частіше з'являтися аналітичні статті, присвячені збройним силам.

Однак, повернення Центральної Ради не було довготривалим. Низка вагомих причин зумовила її занепад. Місце УНР зайняла Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського.

Отже, українська військова преса пройшла перший період свого розвитку, хронологічно окреслений роками діяльності Української Центральної Ради (1917-1918 рр.). Цей період варто поділити на два етапи.

Перший - просвітницько-культурний, пов'язаний з організацією легіону УСС і виникненням січової і таборової періодики. У цей час військові часописи утверджувались в інформаційному обширі й наповнювались функціональним змістом. Зокрема, для військової періодики першого етапу були притаманні: рекреативна, гедоністична, просвітницька і виховна функції.

Другий - організаційно-агітаційний етап, підтвердив наявність в інформаційному просторі країни військової преси, що сформувалась за всіма типологічними ознаками і структурувалась у систему в контексті будівництва армії УНР. На другому етапі військова преса спромоглась виконувати інформаційну, артикулятивну, консолідуючу й агітаційну функції.

Новий політичний режим, репрезентований консервативними колами українського суспільства, на відміну від недалекоглядної позиції Центральної

Ради у питанні творення власного війська, розумів значення Збройних Сил для держави.

Однак, всупереч цьому за гетьманату більшість військових одиниць було розформовано через їхню низьку боєздатність. Залишилась тільки Запорізька дивізія, що охороняла північно-східні кордони України. Надалі гетьманський уряд прийняв проект Центральної Ради про формування 8 корпусів та 4 кінних дивізій і розпочав його реалізувати. Проти цього виступило німецьке командування, яке в українській армії вбачало серйозну небезпеку. Лише в кінці травня 1918 р. німці дозволили розпочати набір офіцерських кадрів. До армії мирного часу мали увійти 175 генералів, 14 930 старшин, 29 750 військових урядовців, 291 221 підстаршин і козаків.

Реально ж у листопаді 1918 р. чисельність гетьманської армії складала близько 60 тисяч військовиків.

Ураховуючи досвід Центральної Ради у справі організації "вільного козацтва" і згідно з власними нормативними актами, уряд П.Скоропадського передбачав зорганізування козаків в окрему верству суспільства, що мала стати основою майбутньої іррегулярної Української козацької армії (106 повітів України могли дати приблизну штатну чисельність 26-ти кінних дивізій козаків).

Була створена система військової освіти. Згідно з вимогами "Комісії по створенню постійних військових шкіл та Академій" під головуванням Генерального штабу генерального значкового професора М.Юнакова вся система військової освіти і професійної підготовки старшин розподілялась на п'ять рівнів, що давало змогу підготувати висококваліфікований офіцерський корпус.

Більшовицька навала, зміни на "владному олімпі" й сумнозвісна цензура не пройшли і повз військову пресу. Більшість армійських видань Центральної Ради припинили вихід. Це значною мірою вплинуло на структуру й функціональні можливості військової періодики.

Проте режим створював і опікувався новими військовими часописами. Іноді відроджував ті, що виходили раніше. Так було з "Військово-Науковим Вісником Генерального штабу".

За символічним збігом обставин цей журнал знову побачив світ спочатку як додаток до цивільного часопису "Відродження". Опікувався цією справою військово-науковий відділ Генерального штабу.

Доповідь редактора журналу полковника Мамонтова розкриває механізм виходу оновленого Наукового Вісника. Так, у зв'язку з тим, що часопис "Відродження" у той час мав субсидію з державної скарбниці, пропонувалось доручити керівнику військового відділу редакції розробити план поступового розвитку цього відділу в цілком автономне видання. Тобто на основі військового відділу цивільного часопису передбачалось підготувати : а) окрему шпальту в загальному аркуші газети з підзаголовком "Військовий Вісник Української Держави"; б) додаток до газети з аналогічним заголовком, тільки на одному аркуші ; в) "самостійний вихід Вісника, що буде користуватися лише частиною редакційної інформації "Відродження", його технічною допомогою".

Такий шлях творення військових часописів в умовах дефіциту паперу і не налагодженої друкарської справи був цілком прийнятний. Його відносною вадою був брак часу на впровадження запропонованої схеми виходу журналу.

Іноді для створення військових часописів залучались приватні особи. Так з'явилась щоденна військово-морська газета "Армія", видавцем якої був П.Дорман. Не відомо, на яких умовах і за яких обставин приватний видавець налагодив вихід у світ військового часопису. Можливо, видавництво П.Дормана частково фінансувалося державою, або ж друк часопису передбачив певні державні гарантії чи пільги на придбання паперу, обладнання для видавництва. Як би не було, але у кінцевому результаті армія отримала добротну, щоденну, найтиражованішу газету за часів Гетьманату.

У передовій редакційній статті "Армія" зазначала, що її мета "бути аполітичним і суворо об'єктивним органом, визнаючи вагомість військового

виховання народу, вважає одним зі своїх завдань служити зв'язком між народом і армією виключно в цілях доведення бойової підготовки України до належної висоти".

З цього редакційного постулату випливала конструктивна позиція військової преси. Зокрема, на відміну від попереднього періоду вона намагалась уникнути надмірної політизації у військових підрозділах. Згубні наслідки протистояння за партійними списками зобов'язували військову пресу "улегшити старшинству важку роботу щодо виховання армії в дусі твердих принципів дисципліни".

Загальним лейтмотивом газетних публікацій слугувала теза "армія поза політикою". Часописи сфокусували увагу на таких атрибутах військової життєдіяльності, як карність і дисциплінованість.

У цей час з'являється низка публікацій аналітичного характеру про роль Збройних Сил у житті народу і держави. В них армія виступає своєрідним гарантом влади, чинником внутрішньополітичної стабільності в країні.

Разом з тим українські військові часописи продовжували інформаційну боротьбу з більшовицькою пропагандою. Армійська преса була різко опозиційною по відношенню до неї. У кореспонденції "Про боротьбу з більшовиками" наголошується на тому, що для боротьби з ними "ми повинні мати серйозну військову силу, гарно організовану, дисципліновану, керівництво цією силою повинно бути єдине".

3 березня 1918 року, коли активно проводилась організація структур Генерального штабу Української армії, було створено спеціальний інформаційний орган – Бюро народного повідомлення, яке входило до складу Генерального штабу. Основною метою створення такої структури було налагодження постійного, цілеспрямованого зв'язку армії з народом, підготовка відомостей про події в збройних силах та передача їх до цивільних видань.

Поява такої структури в інформаційному обширі України свідчила про налагодження інтеграційних зв'язків між цивільною і військовою періодикою, армією і суспільством.

На загал військова преса часів гетьманату, не зважаючи на доволі суперечливу природу режиму відносно національно-демократичних надбань, спромоглась зробити значний внесок у процес формування збройних сил як гаранта української державності.

Це засвідчується новими підходами, розгорнутими на сторінках газет у таких формах :

- часописи намагались нейтралізувати вплив політичних партій на військо. З'являється низка публікацій про аполітичність збройних сил;
- газетні публікації сприяли зміцненню авторитету командирів, єдиноначальності, карності і дисциплінованості у військових підрозділах;
- військова преса спрямовувала діяльність на інформаційну протидію деморалізації армії за допомогою редакційних статей, звернень і кореспонденцій роз'яснювального характеру.

Військова преса кількісно зменшилась, але її структура стала більш чіткою. Були центральні видання ("Військово-Науковий Вісник Генерального штабу", "Армія і флот України", часопис "Армія") та фронтові часописи ("Васильківські Вісті"; "бюлетень штабу армії головнокомандуючого Лівобережної України").

Таким чином, другий період у розвитку української військової преси відбувся у значно стисліших хронологічних межах і був пов'язаний зі зміною влади і структурною перебудовою Збройних Сил, що у свою чергу вплинуло і на структуру військової преси.

Загалом цей період можна назвати конструктивно-опозиційним. Його характеризували : аналітична, кореляційна й інтеграційна функції військової журналістики.

Проте час вже не грав на гетьманський режим. Його падіння було обумовлене низкою невирішених питань. За влучним твердженням генерал-

хорунжого Генерального штабу М.Капустянського, для того, щоб утриматись при владі, режиму було необхідно : "а) повести національну політику і спертися головним чином на селянство, заспокоївши його земельний голод ; б) організувати міцну дисципліновану армію ; в) налагодити державний апарат і, нарешті, провести широкі демократичні реформи, висунуті життям і революцією".

Тому на арену політичної боротьби вийшов Український Національний Союз, що згодом трансформувався у Директорію, до складу якої увійшли В.Винниченко (голова), С.Петлюра, Ф.Швець, А.Макаренко та П.Андрієвський. Новий політичний альянс спромігся залучитись підтримкою квартированих у Білій Церкві січових стрільців.

16 листопада 1918 року січовики зайняли Білу Церкву і важливий залізничний вузол – Фастів. До повстання приєдналися селяни, що у кінцевому рахунку схилило терези перемоги на користь Директорії. Почалась третя найтриваліша фаза української революції.

Але обставини навколо УНР Директорії суттєво стримували її подальший розвиток. Це наочно підтверджує динаміка воєнно-політичної ситуації в Україні 1918 –1920 рр. : листопад 1918 р. - Буковина захоплена Румунією ; травень-липень 1919 р. – Західна Волинь і Галичина загарбані Польщею ; липень 1919 р. – румунські та чеські війська окупуєть Закарпаття. З листопада 1918 р. до квітня 1919 р. ряд південно-українських портових міст утримували війська Франції, Англії, Греції. На півдні України, на північних і північно-східних кордонах УНР з'явилися війська радянської Росії. Анулювавши Брестську мирну угоду, РСФСР заявила, що не визнає Україну суверенною державою. Прикриваючись створеним у Курську маріонетковим "Тимчасовим робітничо-селянським урядом України" та за допомогою його озброєних формувань, у січні - квітні 1919 р. війська радянської Росії захопили більшу частину території УНР.

При цьому уряд РСФСР цинічно заявив, що воєнні дії на території України ведуться виключно між військами Директорії і "незалежного"

українського радянського уряду. Влітку 1919 р. активний наступ Добровольчої армії генерала А.Денікіна призвів до зміни радянського режиму окупаційною "білою" владою. За Директорією лишились окремі райони Волині й Поділля. З листопада 1919 р. радянські війська за підтримки "червоних" партизанів і селянської армії Н.Махна витіснили денікінців з більшої частини України. У травні 1920 р. польська армія спільно з союзними збройними силами УНР перейшла в наступ і 6 травня увійшла до Києва. Однак, 12 червня радянські війська знову захопили Київ і до серпня 1920 р. повернули собі більшу частину правобережної України. Тим часом Крим і вся Таврія перебували під контролем "білого" генерала Врангеля.

Як видно, період Директорії пройшов у безперервних мілітарних змаганнях. А це потребувало міцної і дисциплінованої армії. Тому вже 24 листопада 1918 р. С.Петлюра підписав "Наказ Армії УНР", параграфом першим якого проголошувалося створення республіканських збройних сил "для оборони Української Народної Самостійної Республіки і захисту всього трудового народу".

Завдяки мобілізаційним заходам Директорії її збройні сили в листопаді нараховували майже 150 тисяч багнетів. Але ж кількість не відповідає якості. "Взагалі ж Українська армія, – пише у своїх спогадах генерал-хорунжий М.Капустянський, – хоч була й велика, але мало організована, мала слабенський старшинський склад, особливо в штабах і на вищих командних посадах. Належної дисципліни також бракувало."

Ситуація також ускладнювалась тим, що урядові не вистачало можливостей для утримання подібних збройних сил. Крім того, мобілізаційні заходи не були належним чином підготовлені, у тому числі й інформаційно.

Про це свідчать архівні справи, що збереглися на сьогоднішній день. Зокрема, у копії доповіді "Про стан мобілізації на Київщині" зазначається, що населення дуже погано поінформоване про події, що відбуваються на фронті і про політичне життя держави. Як приклад, наводиться такий факт : в одному селі у Волосній управі і на площі висить поруч з портретом Тараса Шевченка

"його імператорська величність Олександр III ", а далі "Ленін". На питання повітового комісара і тилового командира до селян, – що це таке? - вони відповіли : "якщо Україна переможе –у нас Шевченко, як денікінці – то “його імператорська величність", а як більшовики – то “Ленін”. Селяни відверто зізнались, що “коли б у нас були газети, або відозви, щоб ми знали, що робиться, тоді ми знали б, кому служить йти”.

Звичайно, що інформаційний вакуум вкрай шкодив українській владі, і тому Директорія вирішила покликати до життя Управління преси та інформації. Завдання новоствореної державної інституції полягало в формуванні у населення країни і за кордоном позитивної громадської думки щодо національно-визвольних змагань.

На інформаційному обширі країни з'явилась регулююча інформуюча державна установа, до складу якої увійшло й інформаційне бюро армії УНР. Ця інформаційна структура мала розгалужену сітку, власні філії у військових об'єднаннях армії УНР.

Звичайно, що основною складовою цієї структури була українська військова преса. Вона перебувала у розквіті і нараховувала, за даними дослідника С.Сегеди, близько 38 видань. Дослідник Г.Кривошея вказує на 47 найменувань військових часописів. Про започаткування деяких з них містяться докладні дані в архівних справах. Зокрема, у розпорядженні Голови Ради Міністрів на ім'я військового міністра пропонувалось “для своєчасного і скорого поширення національної свідомості і почуття Українського патріотизму серед козаків, згадками про славне життя старих часів, про скарби рідного краю, про долю українців на всьому світі, повідомлення їх про українські справи, як на Батьківщині, так і за кордоном, а також для морального зв'язку армії з провінцією і тим допомогти вихованню свідомого і національного козацтва, яке груддю б стало на захист Батьківщини, – заснувати при культурно-освітньому відділі ілюстрований військовий тижневик “Прапор України”.

Завдяки організаційним заходам Директорії у видавничій справі сформувалась нова структура військової преси, що нараховувала : центральну періодику (“Українська Ставка”, “Військово-Науковий Вісник”, “Новини”, “Український Козак”, “Дзвін”, “Наш прапор”); армійські (регіональні) часописи (“Республіканець”, “Бюлетень газети “Республіканець”, “Воля”, “Стрілецька Думка”) ; дивізійну пресу, що складалась з друкованих органів низки військових формувань (1-а козацько-стрілецька дивізія видавала “Вісник Сірих”, 3-й та 16-ті піші загони мали одноіменні часописи – “Козак”, штаб залоги міста Могильова-Подільського видавав “Бюлетень штабу залоги міста”).).

Окремо стоїть такий вид періодики, як вільнокозацька. Її друкований орган – “Соборна Україна”.

В полі зору військової періодики цього періоду здебільшого було :

- висвітлення поточних бойових дій на фронтах. Ця тема була провідною і подавалась у різних формах і жанрових варіаціях;
- пошуки союзників у боротьбі, з огляду на що військові часописи почали частіше подавати огляди міжнародного життя;
- викриття справжнього більшовицького устрою, від якого потерпало населення на окупованих територіях.

Активне обговорення армійських проблем на сторінках військових часописів сприяло реформуванню збройних сил, яке почалося з травня 1919 року. В результаті армія з напіврегулярної перетворилась у відносно боєздатну бойову одиницю. На початку січня 1919 р. в дієвій армії УНР було майже 50 тис. вояків при 140-150 гарматах. Щоправда, у травні кількість вояків скоротилась до 14-15 тис., залишилось 11 дивізій, об’єднаних у три групи – Запорізький корпус, Корпус Січових стрільців та Волинську групу.

Українська революція на берегах Наддніпрянщини прискорила піднесення національно-визвольного руху на Галичині. 1918 року у Львові була проголошена Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Не

забарились галичани і зі створенням власної озброєної сили – Української Галицької армії (УГА).

Затяжна і кровопролитна війна з поляками потребувала налагодження ідеологічної роботи у військах, інформаційного супроводження процесів державотворення.

Тому наприкінці 1918 р. у Галицькій армії з'являється власна військова преса, яка базувалася на традиціях, закладених журналістикою січового стрілецтва. Видавничою справою в Галицькій армії опікувалась Пресова квартира.

Структура військової періодики галичан повторювала організаційні основи військових об'єднань і розподілялась на центральну, корпусну, дивізійну пресу і нараховувала на той час п'ять друкованих органів: “Стрілець” – політичний орган, що видавався при керівництві ЗУНР; “Вістка” – інформаційний орган галицького стрілецтва, який видавався навчальною командою Галицької армії; “Козацький голос” – орган прес-бюро I Галицького корпусу; “Польова газета” – орган II корпусу; “Стрілецький шлях” – часопис для війська, що випускав просвітній гурток III корпусу.

Галицька військова періодика зуміла виробити власні форми висвітлення подій і явищ. Хоча, великою мірою тематична спрямованість наддніпрянських і галицьких часописів перекликалась і взаємодоповнювалась. Зокрема, преса УГА :

- акцентувала увагу на темі соборності Українських земель. “Шлях до Львова йде через Київ”, – цей вислів належить воякам-галичанам;

- постійно інформувала вояків про стан і настрої мешканців Галичини, які знаходилися під окупацією поляків. Рубрика “Звірства польських легіоністів” не полишала сторінок газет;

- сміливо висвітлювала армійські проблеми. Лозунг “Дбаймо про фронт!” зустрічався у кожному номері. Цій темі присвячувались гостро-критичні публікації.

Командування прислухалось до голосу військової періодики, розуміючи її впливовість на свідомість старшин і солдатів. Про це свідчив відомий наказ генерала М.Омелянвича-Павленка про поширення військових часописів серед особового складу : “Доставка преси на фронт є конечним умовієм морального скріплення Українського війська”, – писав командувач Галицької армії.

На жаль, після низки запеклих боїв Галицька армія не витримала натиску свіжих польських підкріплень у вигляді добре сформованого корпусу генерала Галера. Брак зброї та амуніції змусив від 60 до 85 тисяч вояків армії УГА разом з урядом у липні 1919 р. перейти річку Збруч.

Цей факт важко сприйнявся галичанами. У поемі “Гуцульській Курінь” її автор Ол.Бабій емоційно змальовує відірваність армії від поневоленого поляками галицького народу :

*“Гей заплакав народ бідний
Від Збруча до Сяну,
Гей та вже нам не узріти
Армію кохану!”*

У цей час особливо гостро постало питання поінформованості галичан і місцевого населення щодо причин і мети переходу за Збруч. Певну недовіру до галичан намагались спростувати листівки Міністерства преси й інформації УНР, військова преса обох братніх армій. Внаслідок вдало проведеної роз’яснювальної кампанії сподівання ворогів на те, що українці пересваряться, спочатку не виправдались. Навпаки, боротьба соборним фронтом призвела до того, що “об’єднання Української армії своєю кров’ю визволили Київ... Це був апогей успіхів Українського війська”.

Але ж розбіжності між галичанами і наддніпрянцями таки дались взнаки. Через неузгодженість в бойових діях між обома арміями щойно звільнений Київ був втрачений на користь денікінців.

З втратою столиці України загальне становище обох армій значно ускладнилось: "По-перше, дійсність вимагала битися на два фронти з

могутніми ворогами – з 40-тисячною Добровольчою армією Денікіна і 20-тисячною Червоною армією з необмеженим запасом людського потенціалу і військового майна; по-друге, епідемія тифу нещадно винищувала українських вояків і з огляду на практичну відсутність медикаментів загрожувала повною катастрофою".

Військові невдачі, ускладнені епідемією тифу, внесли ще більший розбрат між українськими партіями, урядами і арміями. Це все вкрай негативно вплинуло на інформаційний простір України, де почали спостерігатися процеси швидкої руйнації.

Зокрема, інформаційні структури збройних сил практично втратили дієвість і поступались перед пропагандистським апаратом ворожих армій. Більшість українських часописів припинила існування. А ті, що виходили, рясніли партійними чварами, хоча і намагались зберегти конструктивну лінію, боролись за утвердження української ідеї на власний розсуд.

Серед таких часописів були і військові : “Україна” – видання прес-квартири штабу Дієвої армії та “Стрілець” – офіціоз НКГА. Характерно, що у цензурному звіті Міністерства преси й інформації ці видання вважаються опозиційними щодо "соціалістичних завдань". На жаль, за влучним спостереженням цензорів “з деякого часу констатувався антагонізм між “Україною” і “Стрільцем”.

Полеміка між часописами двох армій привела навіть до виступу проти галицького уряду в одному з номерів часопису “Україна”, на що “Стрілець” звернувся до С.Петлюри з вимогою припинити подібні випадки.

Така ситуація дійшла до свого логічного завершення – відчуження галичан від наддніпрянців і пошуків шляхів власного порятунку. У споминах письменника Б.Антоненка-Давидовича ця трагічна подія набуває особливого звучання: “Навік лишилась у моїй пам’яті сумна картина нашого роз’єднання. Довгий яр серед осіннього поля, й широкі шляхи по обидва його боки, де один веде на схід, другий – на захід. Наші й галицькі частини йдуть одна біля одної, але в різному напрямі : ми на захід, вони на схід. Ми не вітаємо одне одного,

але й не виявляємо ворожнечі, нам просто соромно дивитись один одному в вічі, бо ми прямуємо до Польщі, нашого давнього ворога, вони – до Москви, що не виправдала надій Богдана Хмельницького й мало не поглинула нас як націю...”

Кінець-кінцем роз’єднання привело до того, що у листопаді 1919 р. частини галицької армії перейшла в оперативне підпорядкування до Денікіна.

Згодом галичанам судилось увійти до складу так званого Червоного Українського Галицького війська. Про це свідчить часопис “Перелом”, що виходив у місті Балта. Заклики на першій сторінці у газеті були зрозумілого спрямування : “Хай живе Українська Радянська Республіка !”. У відозві до держав світу роз’яснювалось, "що армія селян і робітників Радянської Росії та Червона Українська армія звільнили Україну від білогвардійців, Петлюри і банд агітаторів, оплачуваних інтернаціональними імперіалістами".

Але ж “україно-радянський” симбіоз виявився нестійким і невдовзі розпався. Частина галичан відійшла від “комісарів”, приєднавшись до Дієвої армії УНР. Решта вояків ЧУГА потрапила за ґрати радянських концтаборів. Наддніпрянці ж у квітні 1920 р. звільнили Київ та Правобережну Україну. Однак, успіх був нетривалим. Під натиском кавалеристів Будьонного поляки швидко відійшли до власних кордонів та, ігноруючи домовленості з УНР, підписали у жовтні промілітарну угоду, а згодом у 1921 р. і мирний договір у Ризі з більшовицькою Росією.

Про ці доленосні події вояки армії УНР дізнавались з інформаційного листка “Наша Правда”. У цьому військовому часописі жваво коментувались радянсько-польські переговори у Ризі. Зокрема, порушувались питання про кордони. Серед іншого часопис опублікував ноту уряду УНР до держав і народів світу, в якій йшлося про продовження боротьби за незалежність українського народу.

Але ж це був голос відчаю, до якого іноземна дипломатія поставилась байдуже. Без зовнішньої підтримки, в умовах нестачі боєприпасів, зброї і обмундирування, українська армія вела важкі бої з частинами Червоної армії.

Це зумовило відступ українського війська 21 листопада за річку Збруч на територію Польщі.

За згодою з польським урядом понад 25 тисяч колишніх вояків були інтерновані і розміщені у таборах Каліша, Пікуличів, Щипійорно, Ланцута, Стшалкова, Вадовиців, Пийтркова, Прибунальського, Александрово Куявського. Окремі табори для полонених українців були організовані на теренах Чехії, Польщі, Румунії та інших держав Європи, Азії й Африки.

Разом з армією розділила гіркоту задротового життя і військова журналістика. Друге відродження таборової преси було пов'язане з такими видавництвами, як “До світла”, “Веселка”, “Чорномор”, “СУД”.

Вони налагодили вихід часописів “Голоси Табора”, “Український стрілець”, “Український скиталець” в Чехії. У Польщі з'явився загально-таборовий часопис “Нове життя”, “Український стрілець”, “Зірниця”, літературно-військовий “Альманах”, низка сатирично-гумористичних видань – “Гримаса”, “Характерник”, “Комар”, “Окріп”, “Полин”. Також був створений літературно-військовий журнал “Наша зоря”, де розквіт талант поета Євгена Маланюка та літературно-науковий ілюстрований журнал “Запорожець”.

У Ланцюті та Стшалкові з'явився оригінальний “таборовий живий тижневик” під назвою “Промінь”, для обговорення якого збирались колективом, а озвучували матеріали артисти театру.

Загалом дослідники вказують на 55 назв таборових часописів для українських військовополонених. Причому із загального числа (55-ти) різного характеру таборових часописів найбільше (19) виходило в Польщі у таборах Каліша і Щипійорна.

В одному зі звітів Міністерства закордонних справ за липень 1920 року зустрічається слушне твердження: “Повне розуміння пресової справи з'явилося для закордонної діяльності міністерства одним із першорядних чинників тому, що зараз наша держава, спиняючись хвилево без території, має

для піддержання української державності взагалі й українського питання за кордоном зокрема тільки два фактори:

- 1) А-р-м-і-ю, що зі зброєю в руці зазначає перед світом існування Української Держави;
- 2) П-р-е-с-у, посередством якої можна впливати на хід політичних подій відносно України”.

Таким чином військова журналістика “вистраждала” третій період свого розвитку. За часів Директорії і ЗУНР він був найтривалішим і найпліднішим. Умовно його можна поділити на два етапи :

Перший — опозиційно-руйнівний. У протистоянні з ворогуючими сторонами було оновлено інформаційну структуру Збройних Сил, на стрижні якої знаходилась військова преса. У цей час спостерігається тенденція кількісного росту військових часописів. Водночас відбувається зменшення функціональних можливостей преси за рахунок максимального зосередження на життєво необхідних завданнях : мобілізуючому та контрпропагандистському.

Другий — селективно-програмуєчий, – пов’язаний з руйнацією структури військової преси і відновленням таборової журналістики. Її функціональне призначення вдало визначив Головний отаман військ УНР Симон Петлюра : “Українське слово... повинне зберегти традиції воєнної боротьби за державність, повинне створити й виплекати в тяжкі переходові часи великі животворні цінності й передати їх для вжитку своєму народові, в нових його змаганнях вибороти й охоронити власну державу”.

Як бачимо, українська військова преса витворила власну структуру в межах інформаційного простору 1917-1921 рр. Вона не була усталеною, проте спромоглась виконувати низку суспільнозначущих функцій, що дає підстави стверджувати про ефективність і дієвість ідеологічної роботи військових часописів щодо формування й зміцнення однієї з основних державних інституцій – дисциплінованої та боєздатної армії.

Контрольні питання:

1. Політичні процеси і роль преси на теренах Наддніпрянської і Західної України на початку ХХ- го століття.
2. Розвиток української преси після лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року в Росії.
3. Характеристика преси періоду Центральної ради.
4. Газета «Нова Рада», «Робітничка газета», «Боротьба», «Народна Воля» - партійно-політична приналежність і публіцистична спадщина.
5. Процес диференціації видань Наддніпрянщини.
6. Періодичні видання Західної України на початку ХХ-го століття.
7. Газета «Відродження». Створення УТА (Українського телеграфного агентства).
8. Інформаційна політика уряду Павла Скоропадського.
9. Друга УНР і ситуація в інформаційному просторі.
10. Преса революційних повстанців (махновців).
11. Характеристика преси періоду Директорії.
12. Розвиток періодики в ЗУНР.
13. Основні ознаки інформаційного простору (1917-1921 рр.).
14. Виникнення січових друкованих видань. «Січові вісті» (1912 – 1914 рр.) за редагуванням Дмитра Катамая.
15. Пресова квартира УСС та їхні часописи.
16. Таборова преса: умови виникнення й видавнича діяльність.
17. Рух українізації військових частин і створення «Вісника Українського Військового Генерального комітету».
18. «Вісник УГВК»: проблемно-тематичне наповнення.
19. Форми подачі публікацій у військових часописах періоду Центральної Ради.
20. Структура військової преси періоду Центральної Ради.
21. Періодизація виникнення і розвитку військової преси періоду Центральної Ради (1917-1921 рр.).
22. Нові підходи в подачі інформації військовими часописами періоду Гетьманату.
23. Структура військової періоду Гетьманату.
24. Нова структура військової преси періоду Директорії УНР та основні тематичні форми подачі інформації.
25. Структура військової преси УГА ЗУНР.
26. Основні тематичні форми подачі інформації у військовій пресі УГА ЗУНР.
27. Періодизація розвитку військової преси за часів Директорії УНР і ЗУНР.

Розділ II. Проблемно-тематичне та жанрове спрямування військової періодики.

2.1. Відображення суспільно-політичних перетворень у державі як основний тематичний напрямок військових часописів.

Бурхливі події української національно-демократичної революції (1917-1921рр.) викликали у населення величезний інтерес до друкованого слова, роз'яснення або коментування тих чи інших доленосних перетворень.

Внаслідок стрімкої політизації суспільства відбувалась не менш стрімка політизація армійського середовища. Зокрема, активна участь військовиків у подіях політичного життя спричинила нагальну потребу у їхньому належному інформуванні.

Тому українська військова журналістика відпрацювала своєрідний інструментарій для пояснення дійсності у вигляді проблемно-тематичних напрямків, реалізованих у різних жанрових формах.

Провідне місце серед напрямків належить відображенню суспільно-політичних подій у державі. За його допомогою журналісти мали змогу охопити весь спектр політичних перетворень того часу.

Форми подачі публікацій цього універсального тематичного напрямку поділялись на:

- поточне інформування про події загальнодержавного значення;
- коментар окремих найактуальніших подій у державі;
- воєнно-політичні огляди.

Як вже зазначалось, Перша світова війна викликала суцільну кризу. Послаблення влади сприяло піднесенню руху українських вояків. Тому у зверненні “До українців” чи не вперше українською мовою на сторінках російського військового часопису зазначалось: “Вояки-українці, настала година, що кожному із нас треба дуже поміркувати над будівництвом нашого життя”. Це означало, що “треба бути наготові до Установчих загальних Російських зборів, де буде вироблятися майбутній устрій для кожного народу,

а для цього ми повинні послати в установчі збори дуже надєжних людей, котрі подали б свій голос за весь український народ". Це газетне повідомлення свідчило, що вояки-українці активно включились в процес перебудови Російської держави після падіння режиму царату. Тоді в українців ще не було власних військових часописів. Проте вже сформувалась політична платформа. А тому у зверненні наголошувалось: "Пани-брати! Ще раз звертаємось до вас з проханням голосувати за список №1 по західному фронту. Пам'ятайте, що у нас мета одна без різниці: будь ти селянин, чи горожанин, партійний робітник, або зовсім безпартійний".

Загальна мета буде сформульована і оприлюднена згодом. А поки ішов складний процес пошуку чітких орієнтирів. Зокрема, у цьому плані показова заява українців на демократичній нараді у Петербурзі, де представник української військової делегації Величко різко висловився з приводу недовіри українців до Тимчасового уряду. Він вимагав, щоб у повному складі був затверджений Генеральний секретаріат Центральної Ради і були приєднані до України всі силоміць загарбані губернії. Позиція українців викликала довгі дебати. Проте основна мета конференції була досягнута. Її учасникам вдалось вибрати демократичну раду з метою переговорів із Тимчасовим урядом для реконструкції влади. Це влаштовувало українців. Більшовики ж уже тоді виношували ідеї класової боротьби і до демократичної наради не увійшли.

Процес перебудови колишньої царської монархії поглиблювався, і українці-вояки брали в ньому активну участь. Зокрема, на сторінках російськомовного часопису фронтових рад "Голос армии" було опубліковано список №1 кандидатів до Установчого зібрання від конференції український соціалістичних партій румунського фронту. До речі, у списку першим значиться М. Ковалевський, редактор газети "Народна воля", а другим – С. Петлюра, голова Українського Військового Генерального Комітету (УВГК).

Почалась широкомасштабна політична кампанія. Її проведенню сприяла і новонароджена українська військова преса, що почала за допомогою друкованого слова втілювати у життя програмні положення, викладені у статті

М. Грушевського “Наші завдання”. У ній рекомендувалось сфокусувати увагу на “українізації військових частин, культурно-просвітній праці та виборчій справі щодо російських та українських Установчих Зборів”.

У цей період чимало корисного для усвідомлення армійським загалом складних процесів державотворення зробив військовий “офіціоз” – “Вісник Військового Генерального Комітету”. На сторінках часопису ми зустрічаємо низку публікацій, що висвітлювали панівну на той час федералістсько-автономну тенденцію політичного життя.

Зокрема, газета детально інформує читачів про хід роботи двох Військових з’їздів, які відбулись у травні та червні 1917 року. Так, публікується текст промови М. Грушевського на другому Всеукраїнському військовому з’їзді, де аналізується тогочасна політична обстановка. Оскільки Тимчасовий уряд Росії відхилив усі вимоги Центральної Ради щодо автономії України, провідник українського національно-визвольного руху вказував на необхідність самостійних кроків на шляху побудови майбутньої федеративної республіки.

Як наслідок, - переважна більшість учасників військового з’їзду під впливом М. Грушевського схилилася до федеративного напрямку і незабаром підтримала Перший Універсал УНР, щоб “не допустити край наш на безладдя та занепад”.

Цікаво, що у тому ж номері часопису під рубрикою “Часть неофіціальна” вміщено матеріали, протилежні згаданій промові Михайла Сергійовича. Зокрема, публікується розгорнутий звіт з Українського військового віча у Києві, на якому, крім В.Винниченка, був присутній М.Міхновський – прихильник державної самостійності та регулярної української армії. І якщо у попередньому матеріалі звучить заклик до “здійснення автономії України в федеративній Росії”, то в даному випадку наводиться вислів М.Міхновського про те, “що українському народові нема чого більше оглядатися на правительство російське, а треба взятися негайно самим кувати свою долю”.

На думу М.Міхновського, прийшов час “зовсім розірвати з Московщиною та утвердити самостійну українську державу, яка ввійде в федерацію загальноєвропейську, а не тільки російську”.

Цілком зрозуміло, що в умовах тодішнього протистояння між федералістами та самостійниками газетна інформація з цього приводу сприймалася читачами особливо гостро і потребувала додаткових пояснень.

І це було зроблено на вечірньому засіданні другого Всеукраїнського військового з'їзду вже В.Винниченком. Часопис опублікував його виступ під заголовком “Про сучасний політичний момент”. Доповідь одного з провідних лідерів Центральної Ради несла в собі характерну для того періоду неодностайність у баченні майбутнього України. “Серед нас є люди, - пише В.Винниченко, - які кажуть, що зараз ми можемо оповістити себе зовсім незалежною державою. Але наша думка, що інших домагань, крім автономії, ми не можемо зараз пред'являти!”.

У ході роботи з'їзду не обійшлося без провокацій з боку підпорядкованих Тимчасовому урядові місцевих структур. Так, начальник міліції Лепарський доповів начальникові Київського гарнізону Оберучеву, що вночі відбулося засідання з'їзду українців і була прийнята постанова про захоплення державного банку та казначейства. З цього приводу Оберучев телефонував М.Грушевському, який категорично спростував такі заяви. А з'їзд підготував та оприлюднив за допомогою “Вісника” текст відозви до населення.

Загалом стосунки між Центральною Радою і Тимчасовим урядом продовжували бути на порядку денному. Від їхньої тональності певною мірою залежала і доля України. Тому військові часописи постійно звертаються до суспільно-значущої теми.

Треба сказати, що у підсумку сторонам не вдалось порозумітись. Причиною цього було те, що “Тимчасовий уряд цілковито не розуміє національних відносин на Україні і не оцінює як слід великої організованої стихійної сили пробудженої української демократії”. Такий остаточний

висновок був зроблений делегатами другого Всеукраїнського військового з'їзду.

У подальшому військові делегати пропонували Центральній Раді в цій справі більше не звертатись до Тимчасового уряду, а негайно приступити до твердої організації краю в згоді з національними меншинами для проведення в життя підстав автономного ладу. Щоправда, кінцева мета цього процесу була доволі утопічною, бо передбачала “врятувати від безладдя та загибелі не тільки Україну, а всю Росію”.

Прорив фронту, зрештою, змусив петроградських чиновників піти на визнання права України на автономне самоврядування і організацію крайового автономного органу управління. Про це маємо змогу дізнатись із статей “Грізний момент” та “Будується Україна”. Зокрема, в одній з них зазначається, що у зв'язку із проривом фронту треба “боронити себе, своїх дітей, свої села, свої міста... обороняти від руїни рідну українську землю”.

Загальна ситуація ускладнювалась щодня. Військові часописи повідомляють, “що у Київському військовому окрузі створено чотири батальйони “рятування України”. У кореспонденції “Не робіть руїни” з боєм пишеться про безчинства відступаючої російської армії на українській території. Особливо постраждала Галичина. Тому автор, коментуючи політичні події, закликає “організовано боротися з насильством, не допускати краю до руїни, а коли скінчиться війна, то цей край мусить бути нашим”.

Публікують військові часописи і повідомлення про з'їзди селян і робітників. Прикладом може бути розгорнутий звіт зі Всеукраїнського робітничого з'їзду у Києві. У програмній резолюції зазначається, що “усе українське робітництво підтримує з усією силою й енергією Українську Центральну Раду та її Генеральний секретаріат”.

Багато уваги військова преса приділяє розвиткові військового руху українців, адже національне піднесення вояків було вагомим соціально-політичним явищем.

У традиційних рубриках “З життя українських військових організацій” і “Хроніка” повідомлялось про організацію нових національних частин. Зокрема, багато уваги приділяється першому українському полку імені Б.Хмельницького, який щойно отримав посвячений національний прапор.

На жаль, невдовзі на козаків полку очікувала трагедія. Ешелон з козаками, спрямований на фронт, був обстріляний кірасирами. Серед українців були загиблі. Ця прикра подія сколихнула суспільство. Вона детально розписана в низці редакційних кореспонденцій: “Події з ешеленом полку Б.Хмельницького”, “Криваві події на вокзалі”, “Богданівці”. Цікаво, що дві останні кореспонденції були передруковані з “Київської мислі”, яка була, по суті, органом Центральної Ради, з метою подальшого обговорення порушених газетою проблем.

За цим фактом було проведено детальне розслідування, а його результати опубліковано у кореспонденції “Стрільба на вокзалі”. Згодом у редакційній статті “Воля на старий манер” її автор зазначив: “Контрреволюція все шириться та шириться. Вона звилала велике гніздо і при штабі Київської округи”.

Події у Києві відгукнулись обуренням серед військовиків-українців зі складу дієвої армії, що перебували на фронті. Так, фронтовики рішуче протестували проти перебування у столиці кірасирів і підкреслювали, що “смертельною небезпекою подихнуло від вчинку, де лягли жертвою наші товариші богданівці від викрику кірасирів “Ми вам покажемо автономію”.

Як засвідчив подальший розвиток подій, трагедія богданівців не була просто прикрасним непорозумінням між козаками і кірасирами. Це підтверджується ворожим ставленням колишніх царських наймитів до руху українізації у військових підрозділах.

Про це відверто йдеться в проблемній кореспонденції “Київ, 4 вересня” за підписом С.Петлюри, в якій наголошується на тому, що після призначення Верховним головнокомандувачем генерала Корнілова справа українізації військових частин почала гальмуватись. У зв’язку з цим майбутній головний

отаман військ УНР пророче стверджує: “Бунт Корнілова дав змогу відчутти необхідність єднання демократії і координації всіх сил революційного фронту”.

І справді, Корнілов наважився не тільки на всіляке гальмування національного руху вояків-українців, а й на військовий заколот. Проте повернення у часи минулі не вдалось. Корнілівщину було придушено. Причини і наслідки заколоту добре розкриті у статтях “Зрадницький замах на волю народну” та “Всю владу на Україні Генеральному секретаріату”.

Так, розпочавши з обстрілу “богданівців” як факту, “Вісник” прийшов до явища – заколоту Корнілова, щоб показати тенденцію гуртування шовіністичних сил проти української революції. Адже дійсність вимагала від українців більш рішучих кроків. На той час основною політичною справою вважалась підготовка Всеросійський Установчих зборів. При Генеральному секретаріаті внутрішніх справ почало функціонувати бюро з виборів.

Водночас у Києві розпочав роботу З’їзд народів Росії. Основною метою цього представницького заходу було відкрите і демократичне обговорення майбутнього устрою колишньої імперії. В роботі з’їзду взяли участь представники національних меншин, функціонери впливових політичних партій і угруповань, іноземні дипломати та інші зацікавлені особи.

Всі учасники одностайно висловились за майбутню федерацію. Як її розуміли на той час, можна дізнатись завдяки детальному розгорнутому звіту, опублікованому у “Віснику”. В доволі цікавій доповіді головний натхненник і керівник національного руху М.Грушевський так окреслює ідейну наповненість поняття федералізму: “Думка, що федералізм є передовою стадією самостійності – чужа українській демократії, - доводить фундатор української історії. – Ми вже жили своїм самостійним життям і по добрій волі пішли на злуку з Москвою”. І далі: “Федералізм Росії – не шлях до самостійності, але шлях до федералізму загальноєвропейського, а далі до всесвітнього”. Звичайно, що подібні заяви Михайла Сергійовича були спричинені певними політико-кон’юнктурними міркуваннями. З одного боку,

він робив ставку на ласку російської демократії. Тоді це було ще досить популярним заняттям. А з іншого, нейтралізував устремління політичної течії "самостійників" у боротьбі за пальму першості на владному Олімпі. Принаймні, вислів про утопічний "загальноєвропейський федералізм" наочно продемонстрував розбіжності між теоретичними постулатами Грушевського як видатного українського вченого та Грушевського - партійного лідера, змушеного вести політичну гру з урахуванням інтересів зацікавлених сторін. Безумовно, що така позиція Києва цілком влаштувала Тимчасовий уряд. Тим більше, що українці, не враховуючи минулих помилок, продовжували сподіватись на російську демократію.

Про це читаємо у кореспонденції "Демократична нарада й українські домагання". Йдеться про поїздку представників українських партій до Петрограда з метою відвертого і неупередженого порозуміння. "Але не так сталося, як гадалось", - категорично стверджує автор публікації. Навпаки, "почувся міцний централістичний настрій серед членів наради". За свідченням учасників конференції, "великоруська демократія, включаючи більшовиків, тримала себе по старому звичаю, як великодержавна". А ставлення до українців було таке, "як може бути тільки у пана до раба, який підняв не в міру свою голову". У висновку кореспонденції автор слушно вказує: "Час настав знову рішуче змінити свою тактику".

І справді, логіка революційних перетворень змушувала динамічно реагувати на зміну суспільних настроїв. Тому на сторінках часописів з'являється Третій Універсал від 20 листопада 1917 року, який пролунав у святковій атмосфері біля пам'ятника Богданові Хмельницькому і був освячений молебнем у Софійському соборі.

Україну було проголошено Українською народною Республікою у складі Російської республіки, яка має стати федерацією рівних і вільних народів. Згідно з історичним документом, на 27 грудня були призначені вибори до Установчих зборів УНР. У часописах подається календар виборів, загальні положення, у тому числі і частина, що стосується військовиків: "Про

порядок виборів в армії і флоті”, “Про порядок виборів у військовому районі та військових округах”. Ці матеріали мали зіграти свою інформаційну й організаційну роль у підготовці й проведенні виборів.

Перебіг роботи третього Всеукраїнського військового з’їзду зайняв левову частку газетної площі військових часописів. Це був останній злет військового руху періоду Центральної Ради.

На з’їзді чітко окреслились суперечності між таборами федералістів і самостійників. Цьому сприяла насамперед діяльність політичних партій у військовому середовищі. Вони внесли в нього принципи і форми міжпартійного протистояння, що негативно позначилось на монолітності військового руху.

Особливо велику увагу було приділено промові В.Винниченка. У ній чітко відчувається нервова і невпевнена позиція тодішнього керівництва Центральної Ради щодо політичного життя. З одного боку В.Винниченко проголошує суверенітет: “Нехай буде суверенітет, нехай буде нічим не обмежена воля самовизначення через Українські установчі збори”. Надалі він переконує слухачів у тому, що “народні інтереси якраз тепер вимагають того, щоб Генеральний Секретаріат міцно взяв до своїх рук владу на Україні”. Водночас лідер соціал-демократів каже, що “нас хочуть спровокувати”, і тому “Росія мусить стати федерацією народів”.

Військова преса дала зрозуміти читачам, що керівники українського національного руху продовжували ілюзорно сподіватись на рівну і справедливую федерацію у “сім’ї народів російський”.

Однак, тема федералізму поступилась більш актуальній. Як зазначалось у військовому часописі, 26 жовтня до Києва надійшли відомості про петроградські події. Спочатку роботу з’їзду було вирішено припинити. Але наступного дня на загальних зборах делегати знову приступили до роботи.

На порядку денному постало питання ставлення до Рад робітничих і солдатських депутатів і Тимчасового уряду. З цього приводу у сесійній залі почались палкі дискусії.

Наприклад, один промовець доводив, що “у Петербурга є два шляхи: за Керенським або за Леніним, а нам треба вибрати для себе третій шлях. Ми повинні боротись за свою владу на своїй землі і поставити над нею свого хазяїна”.

Нарешті тривала полеміка скінчилась ухваленням постанови “Про повстання в Петрограді”, що мала доленосне значення у недалекому майбутньому. Зокрема, з’їзд постановив: “Боротись з домаганнями більшовиків передати владу на Україні до Рад робітничих і солдатських депутатів”. Але ж, на думу делегатів з’їзду, виступ більшовиків не можна трактувати як антидемократичний. І тому було вирішено війська у Петроград не висилати, щоб не сприяти придушенню інтересів трудового народу.

Проте влада більшовиків не уявляла свого володарювання в Росії без України. Розпочалася війна.

З цього приводу військові часописи попереджали, що “похід більшовиків на Україну, крім руїни, краю абсолютно нічого не може дати”. Однак, кризова ситуація у Києві виникла ще до приходу “петроградських товаришів”. Її спричинила конфронтація між Радами депутатів, що підтримували більшовиків, і штабом округу, навколо якого сконцентрувались прихильники Тимчасового уряду.

Увесь спектр подій, пов’язаних з конфліктом, динамічно передається на сторінках військової преси. Зокрема, у “Віснику” вміщено низку різножанрових матеріалів під загальним заголовком “Революційні хвилі у Києві”.

Початок серії публікацій присвячений роз’ясненню ситуації: йдеться про події 25 жовтня у Петрограді і ставлення до них Центральної Ради. Також пишеться про утворення Краєвого Комітету охорони революції і виникнення напруження між Центральною Радою і штабом Київської округи. Це спричинило відхід українців з Комітету охорони і його розпуск.

А надалі часопис хронологічно і деталізовано, з посиланням на дати і реальні події, відтворює картину протистояння між українцями, Радами

робітничих депутатів і штабом округу з 27 жовтня до 1 листопада включно. У номері ж від 2 листопада читаємо: "Місто має нормальний вигляд. Вся влада в руках Центральної Ради і Генерального Секретаріату".

На жаль, українській владі не судилося утриматися. Полчища Муравйова поглинули Київ, унеможлививши на певний час подальший розвиток української демократії.

Повернення Центральної Ради було недовготривалим. До влади прийшов новий політичний режим гетьмана Павла Скоропадського. Нова влада доклала чимало зусиль для налагодження виходу власних військових часописів. Хоча так і не зуміла довести справу своєчасного і повноцінного інформування особового складу до логічного завершення.

Можливо, що винятком із правил була щоденна військово-морська газета "Армія". Цей загальноармійський військовий часопис чи не найкраще висвітлював позицію прогетьманських урядових кіл і передавав загальну політичну атмосферу того часу.

Зокрема, у часописі багато уваги приділено формуванню дисциплінованих і боєздатних збройних сил. У редакційній статті "Київ, 3 листопада 1918 р." йдеться про згубну дію пацифістської теорії, що була закинута у солдатські маси більшовиками. Тому часопис задля порятунку від більшовицької небезпеки пропонує йти шляхом "спокійного й об'єктивного висвітлення питань, шляхом зміцнення армії, а з нею і державності".

Надалі сторінки військового часопису заповнила ідея створення єдиного протибільшовицького фронту. У статті "Єдиний фронт" поряд з традиційно гострою критикою більшовизму висувається думка про об'єднання Дону, Кубані і всіх добровольчих армій, у тому числі і генерала Денікіна. "Решта питань внутрішнього і зовнішнього характеру, - за твердженням автора, - повинні зачекати".

Крім цього часопис переконував, що зміцнення антибільшовицького фронту залежить "від з'ясування військом і населенням дійсної суті

більшовизму, підвищення національної свідомості народу; а головне - рішучий наступ”.

Газета опублікувала звернення начальника Генерального штабу, полковника А.Слівинського до офіцерів з вимогою активно включатися у протибільшовицький фронт.

Але життя, крім більшовицької небезпеки, висунуло на порядок денний також інші проблеми. Складна міжнародна ситуація – заворушення в Австрії, вихід із війни Німеччини - наклалась на внутрішню кризу в країні у вигляді збройного повстання під проводом Українського національного Союзу (УНС). Гетьман нарешті наважився виступити у своїй грамоті за створення Всеросійської федерації, кінцевою метою якої буде побудова Великої Росії. У часописі публікується грамота “Пана Гетьмана до козацтва й громадянства українського”, де роз’яснюються кроки до майбутньої федерації як бажання “забезпечити самобутність урядування нашої держави, давши їй почесне місце поміж її сусідами”. Разом з тим Гетьман закликав хліборобів організовуватися в збройну силу для супротиву бандитам і більшовикам з огляду на те, що армію поки не сформовано.

Водночас “Армія” починає шалену пропагандистську кампанію проти “самостійної Директорії УНР”. Зокрема, Винниченко і Петлюра оголошуються “бандитами”, які діють на користь більшовикам і порушують громадський спокій в країні.

У редакційній статті “Київ, 21 листопада 1918 р.” знову наголошується на тому, що виступ Директорії шкодить Українській державності на користь більшовикам. Хоча у газетному матеріалі й зустрічаються рядки про те, що “устремління повстанців, можливо, і обґрунтовані, але ж усе таки злочинні”.

Надалі тема антигетьманського повстання не сходить зі сторінок часописів. Особливо цікавою виглядає редакційна стаття, що обґрунтовувала федерацію України і Росії економічними факторами. Йдеться також про “українську самобутність і шкідливість централізму, вузькосамостійницьких устремлінь”.

Такі міркування, до речі, доволі поширені і до сьогодні. Вони складають могутній арсенал тих, хто намагається державно-політичні устремління українців звести до задоволення суто культурних потреб.

На сторінках “Армії” зустрічаємо й спроби ініціювати розбрат між тими політичними силами, що виступили проти гетьманату. Зокрема, безпідставно стверджується: “Якщо підняте повстання Директорії і набуде значення для України, то воно буде негативним з точки зору самостійних українських партій”.

Запам’яталось і наукове обґрунтування шкідливості ідеї самостійності. Так, у майстерно виконаній статті Крижановського під назвою “У чому наш порятунок” використовується теорія французького науковця і громадського діяча Бордьє. В інтерпретації автора філософська теорія нібито переконує нас у тому, що ми “відвикли бути індивідуальностями”. Надалі він пропонує “відмежуватися від великих революційних ідей, бути аполітичними і спрямувати свої зусилля на “мурашину працю”.

Отже, цей газетний матеріал, з одного боку, лише ставив проблему перед читачем, дозволяючи йому вільно міркувати. З іншого ж боку, він у прихованій формі, так би мовити, латентним підтекстом, доводив точку зору автора.

Доволі ексцентрична стаття “Український національний рух і виступ Директорії”, де суто умовно визнається поширення української ідеї, а виступ Петлюри і Винниченка класифікується як прояв “національного шовінізму, який шкодить розвиткові української національної ідеї”.

Загалом же “Армія”, маючи відверто прогетьманську орієнтацію, іноді намагається стверджувати, що на першому плані газети стоїть завдання тільки інформувати населення про події міжнародного і внутрішнього життя.

Як показує аналіз преси, гетьман виявляв інтерес до інформаційного забезпечення армії. Адже збройні успіхи повстанців підкріплювалися й інформаційно. Так, поширювались чутки, що “петлюрівці за допомогою

особливих “бюлетенів” розповсюджують вигідні для них новини. Ці “бюлетені” скрізь розклеюються”.

Одним із таких “особливих бюлетенів” були “Васильківські Вісті”, що видавались інформаційним бюро філії Національного Союзу при штабі комендатури українського республіканського війська.

Цей часопис віддзеркалював устремління й настрої учасників антигетьманського повстання. Зокрема, у статті “Шляхом боротьби” зазначалось: “Держава, що має сім верств навколо і зараз “благоденствує” в українській столиці – Києві, - роззявляє рота на нашу незалежність”. Далі у часописі чітко виражена його політична спрямованість, а саме: “Помилку зробили наші прадіди, приєднавшись до Росії. Досить помилок! До діла, до боротьби, за незалежне життя! Всі як один, одкликайтеся на заклик Директорії УНР! Слава її оборонцям і прокляття її ворогам!”.

На відміну від “Армії”, її опонент “Васильківські Вісті” були розраховані на селян, старшин і козаків республіканського війська. Тому стилістика часопису істотно відрізнялась від “салонних” розмірковувань столичної газети.

Зокрема, в одній редакційній статті за допомогою образів дохідливо пояснюється, що “є на світі два вогнища: Добро і Зло. І до цих двох вогнищ тягнуться всі люди, щоб коло них погрітись”. На думку авторів публікації, одні люди прямують до вогнища Добра, а інші – до вогнища Зла. “І зараз ми бачимо, - пишеться у часописі, - що люди, котрі хочуть добра, справедливості, рівності та братерства, йдуть до вогнища добра, а ті люди, котрі хочуть багнетами, кулеметами та гарматами удержати при собі панування та владу, як Скоропадський, простують прямо в пекло”.

Звичайно, що подібні порівняння не були на користь гетьманцям. Тим паче, що наприкінці статті її автор закликає український народ боротися проти гетьманського режиму, використавши крилате шевченківське: “Борітеся – поборете”.

Велика увага приділялась спростуванню неправдивих фактів, які поширювали антиукраїнські сили. У статті “Не вірте чуткам!” йдеться про те, ніби гетьман утримується в столиці завдяки німецьким багнетам. Часопис на них афористично відповідає: “Ворог сильний не тільки багнетами, він сильний і словом. Чутки, що Петлюра не бере Київ, бо він підкуплений гетьманом, брехня.”

Водночас газета різко виступає проти “фахівців”, що наїхали із Совдепії і пішли на службу до Гетьмана, підкреслюючи цим його орієнтацію. На запитання: “Чи знаєте, що таке фахівець українського уряду?”- журналісти відповідають, що це “лискучий пітерський чиновник, який знає одне українське слово – місячне утримування і міцно тримається за нього. Фахівці – люди, які програли Велику Росію і запаскудили серця Української республіки”.

У цей час різко загострюються стосунки між українцями і більшовиками. Зокрема, інформаційне бюро армій УНР спростувало чутки, ніби революція на Україні йде під проводом партії більшовиків з П’ятаковим на чолі, що боротьбу з гетьманом ведуть селяни й робітники, які стоять за владу Рад.

Згодом ці чутки були розвіяні переможним вступом Директорії до Києва. З цього приводу в редакційній статті зазначалось: “Радість чорної сотні і взагалі всіх зрадників трудового народу змінилась на стогін, сум, плач і злобу через неждані для них події. Остання їхня надія – це Київ, де вони скупчили всі свої сили і вперто захищали його, сподіваючись на допомогу Антанти, - рухнули. Антанта визнала УНР, а не гетьмана, і в Київ вступили наші війська”.

Усунення гетьманського режиму створило відповідні умови для налагодження мережі військових часописів Директорії УНР. Зокрема, з’явився часопис “Ставка” (“Українська Ставка”), що видавався спочатку в Києві, а потім у Вінниці інформаційним бюро армії.

У газеті детально розповідається про повалення гетьманату, дається характеристика його збанкрутілої системи управління та інформаційного

поля. Так, у статті “Як воно було” поруч з хронікою військових подій йдеться про те, що “від початку повстання до соромного падіння гетьманської влади не з’явилося в пресі жодної правдивої чутки”.

Щоб підкреслити необхідність змінити ситуацію в Україні, у газеті публікується постанова Директорії від 26-го листопада 1918 р., де зазначається, “що під страхом кари військового часу забороняється всяка агітація і підбурювання проти влади УНР та її державної незалежності”.

У статті Остапа Терлецького під назвою “Непроханим поради́кам” знову піднімається тема вибору між федерацією і самостійністю. Автор на історичних прикладах переконливо доводить шкідливість для українців можливої федерації з Росією. Це підтверджується і ставленням російської демократії до прагнень українців. ”На папері то всі вони визнають за нами право на самовизначення, - вказує автор, - але більше в межах федерації”.

Надалі О. Терлецький розвиває цю суспільно-значущу тему, але вже трохи під іншим кутом зору. У кореспонденції “Доля народних ворогів” йдеться про російські реакційно-монархічні елементи, що ведуть заповзятую пропагандистську війну проти України і звили монархічне кубло в Києві”.

Нарешті у редакційній статті “По-новому” декларується такий політичний курс Директорії УНР: “Треба ясно поставити клич: “хто не з нами, той проти нас” і перестати церемонитись з ворогами, бо живемо в часах, коли треба покинути всякі сентиментальності, а здобувати все невмолимою боротьбою”.

Про те, яким чином українці планували добиватись власної мети, читаємо у статті “Київ, 27 грудня”, де аналізується “важкий етап важкого шляху за волю України і права на життя її трудового народу – етап боротьби з гетьманщиною і її ненависним, антинародним людом”. А надалі, як пишеться у газетній публікації, - “декларація Директорії УНР намітила вже дальші етапи на тому шляху: перший – конгрес трудового народу і Установчі збори України”. У публікації особливо наголошується на тому, що “тільки залізна національна дисципліна, що виявилась в час збройної боротьби з ворогом і

здивувала весь світ своєю силою, може врятувати в ці важкі переходові часи волю України перед ненаситним братським апетитом”.

Новостворена газета “Ставка”, підсумовуючи надбання Директорії за 1918 рік, у редакційній статті формулює узагальнені висновки революційного поступу:

- “ні на яку чужоземну силу не покладайся, яким би вона приятелем не прикидалась;

- тим більше не вір московським більшовикам;

- пани не сплять, а чекають першої темної ночі, щоб посадить на нашу шию десятки нових гетьманів;

- єдина сила, яка може оборонити трудящий люд України од ворогів зовнішніх і внутрішніх, є велике, дуже дисципліноване військо, складене самим трудящим людом;

- єдиним певним провідником до волі і щастя трудового народу - селянства і робітництва – до скликання Трудового конгресу є Директорія УНР”.

1918 рік приніс на Україну нову війну з більшовицькою Росією. Тому військові часописи акцентували увагу читачів у період підготовки Конгресу трудового народу на розбіжностях між Директорією і більшовиками. Скажімо, “Українська Ставка” - у вигляді коментаря на цю тему - публікує матеріал, з якого зрозуміло, чого Директорія хоче: “1) Незалежної ні від кого УНР; 2) трудових рад з перевагою влади селянства; 3) роздати всю землю селянам УНР, не ділячи господарств на 15 десятин”.

Позиція ж більшовиків з цих питань, на думку автора публікації, була такою: “1) Приєднання України до Росії і панування на Україні руського народу; 2) Ради селянських і робітничих депутатів з перевагою влади робітництва; 3) передати землю громадянам, щоб кожен ділив, як хоче, і щоб всякий чужинець мав право на землю”.

Саме у цей час військового протиборства і загальної нестабільності урочисто відкрився довгоочікуваний Конгрес трудового народу. На нараді

його президії було вирішено у першу чергу розв'язати питання “про оборону України, про форму влади та аграрне питання”.

Проте подальші події навколо Директорії УНР не сприяли втіленню у життя намічених завдань і прийнятого на конгресі Універсалу трудового народу України.

Аналіз газет того часу свідчить, що найчастіше журналісти торкалися проблем, що мали принципове значення для збереження незалежної української держави.

Так, у часописі “Ставка” знову порушуються актуальні питання - “з ким і за що ми боремося”. В одній з редакційних статей чітко визначається мета боротьби – “за волю і право народу”. Разом з тим окреслені і ворожі сили, з якими українцям не йти одним шляхом: “Поміщики-гетьманці, добровольча армія руських офіцерів, дончаки, красновці з союзниками, що висадились в Одесі, руські більшовики, грабіжницькі банди, польська буржуазія в Галичині”. Газета зазначає, що “тільки той не ворог нашому народові, хто стоїть за те, щоб сам наш народ правив через своїх виборних людей”.

Отже, зміна політичної ситуації щоразу вимагала від військових часописів не тільки інформувати читача, а й коментувати, роз'яснювати події, що відбувались.

З ескалацією військового протиборства часописи знову зосереджують увагу читачів на основному завданні розбудови армії УНР. Це пояснювалось також нагальною потребою спростування міфів ворожої пропаганди.

Дієвість газетних публікацій на цю тему реалізувалась за допомогою різноманітних жанрових форм. Аналіз періодичної спадщини тих років свідчить, що газети з метою інформації населення та коментування політичних процесів і воєнних подій використовували інформаційні, аналітичні і художньо-публіцистичні жанри.

Як правило, для різнобічного відтворення дійсності часописи використовували статтю і найчастіше її різновид – контрпропагандистську статтю. Її природа дозволяла аргументовано довести до читача системою

фактів і логічних суджень певну позицію . Водночас спростовувались твердження, що не відповідали загальній авторській концепції.

Наприклад, такі статті, як “Наші завдання”, “Наші Вороги”, “Чи Україна може бути самостійною державою”, - доводили до розуму читачів основні найгрунтовніші положення української ідеї .

Часто-густо зустрічається на сторінках газети такий жанр журналістики, як звіт. Зазвичай використовували обидва його різновиди: прямий (інформаційний) і проблемно-тематичний.

У той час газети публікували велику кількість звітів з різних з’їздів, конференцій, пленарних засідань. Переважали звіти фронтових рад і комітетів, а також розгорнуті звіти про діяльність уряду.

Зустрічався і такий аналітично-публіцистичний жанр, як огляд преси. Найбільш поширеними його різновидами були загальний та тематичний.

У той час цей жанр був, насамперед, спрямований на спростування брехливих повідомлень інших періодичних видань. Зокрема, у низці українських часописів велась постійна рубрика “Гріхи преси”.

Так, в “Известиях выборных Особой армии» з’явилося повідомлення про те, що нібито українські вояки у м. Петровську Саратовської губернії займаються гвалтуванням, грабежем, вбивають мирних людей і ведуть контрреволюційну пропаганду.

Ця публікація була спрямована на компрометацію руху українізації військових підрозділів. Тому представники Українського військового генерального комітету провели розслідування зазначених у публікації фактів і виявили їхню цілковиту неправдивість. Зокрема, наведений у матеріалі для прикладу 143-ий піший полк не є українським. А наявні українські частини, за інформацією начальників, ніколи бешкетами не займались.

При оглядах преси стверджувалися чи спростовувалися не тільки конкретні факти, а й піднімалися загальні принципи функціонування військових газет. Так, у одній з газет аргументовано відстоюється точка зору про те, що “преса не повинна бути торговельним підприємством, її завдання

виховувати у громадянства любов до правди, до громадсько-політичної справедливості”.

Особливою популярністю серед військового загалу користувався так званий “малий фейлетон”. Він захоплював читачів своєю образністю, логікою гнучких і влучних асоціацій, сміливістю зіставлень, несподіваністю у повороті теми, невимушеністю викладу, іронією і дотепністю.

Саме такі проблемні фейлетони були на озброєнні українських військових часописів. Так, у фейлетоні під назвою “Суд” зазначається, що “драма на одну дію відбувається в наші часи в межах української совдепії в селі Злодіївці”.

Сама назва населеного пункту більш, ніж красномовно, говорить про наслідки діяльності радянської влади, що “продрозверсткою” пограбувала селянина вщерт. Однак, комісарам і цього мало. Фейлетон побудований у вигляді запитання-відповіді й передає сцену суду над селянином Іваном Причепою та його дружиною Івгою більшовицькими “товаришами” – комісаром Пупкіним та найманцями китаєм Дрян-Плюєм і латишем Ворманом. Власники цих промовистих імен вирішили засудити на смерть селянина Причепу за “збройний опір нашому героїському гарнізону реквізувати сало для потреб Червоної армії”. Але не так сталося, як гадалося. Селяни Злодіївки розігнали бутафорський суд, а Іван Причепу вустами тисяч скривджених українських хліборобів наприкінці драми промовляє:

Нехай йому, які події!

Настав останній, судний час...

Колись судили ми злодіїв,

Тепер злодії судять нас.

Загалом же, як зазначає дослідник Г.Кривошея, “для військової періодики був притаманний публіцистично-поетичний стиль – тобто такий стиль, за допомогою якого можна було найбільшою мірою впливати на почуття читача”.

Пишучи на суспільно-політичні теми, журналісти користувалися і таким різновидом нарису, як політичний портрет. Його приклад знаходимо у зображенні постаті головного отамана армії УНР Симона Петлюри. Інструментарій політичного портрету цілком збігається з визначенням дослідника теорії преси В.Шкляра – політична біографія, політичне досє, політична реклама, політична інтрига.

У нарисі розповідається про дитинство майбутнього члена Директорії, навчання в семінарії, роботу в часописах “Рада”, “Слово”, редагування ним “Украинской жизни” (політична біографія). Докладно розписується участь С.Петлюри у політичному житті, його кроки до владного “олімпу”, переконання та погляди (політичне досє).

Мовою образів і зіставлень С.Петлюра порівнюється з італійцем Гарібальді. Автор стверджує, що “ім’я Петлюри щодалі набуває надзвичайної популярності, хист, талант, особисті прикмети його вдачі, серед яких не остання – його повнісінька безсрібність, його лицарство без страху і догани” (політична реклама). До політичної інтриги можна віднести непорозуміння С.Петлюри з гетьманським урядом і перебування у острозі, де він, як вказується у політичному портреті, наполегливо працював над книжкою “Підготовка народу та війська до захисту Батьківщини”.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можемо констатувати найбільшу поширеність цього тематичного напрямку на сторінках військових часописів. Його характеризувала надзвичайна багатогранність жанрових форм і велика популярність серед читацького загалу.

2.2.Хроніка збройної боротьби.

Історичні події періоду визвольних змагань (1917-1921 рр.) відбувались в умовах жорстокої та безперервної інтервенції з боку іноземних держав. Так чи інакше, але кожна державна формація: Центральна Рада, Гетьманат,

Директорія – була вимушена у відповідь на мову “куль і багнетів” застосовувати власну озброєну силу.

Військова преса, “морально скріплюючи” військові підрозділи, природно, не залишалась осторонь. Зокрема, можна стверджувати, що з ескалацією насильства періодика зосереджує увагу на:

- відображенні оперативних бойових подій на наявних фронтах;
- висвітленні ходу бойових операцій на окремих напрямках фронту

- інформуванні про окремі епізоди збройної боротьби.

Як правило, подібна інформація подавалась у рубриках “Накази і розпорядження Військового міністерства УНР”, “Офіційний відділ”, “Вісті з фронту”. У публікаціях чітко повідомлялось про місце і час перебігу бойових подій, цифрові показники здобутих трофеїв.

Так, “Вільна Думка” у замітці “Роззброєння більшовиків” повідомляє, що “станція Здолбуново зайнята українським військом. Місцевий більшовицький гарнізон обеззброєно, причому взято 100 гармат, 400 кулеметів, 14000 рушниць”. У тому ж газетному номері читаємо про бій між українцями і більшовиками, що відбувався на 170-й верстві між Харковом і Воронежем. Останні були розбиті. Також у наведеній публікації знаходимо відомості про зміни на карті воєнних дій: “Зі Сум, Куп’янська і Волочанська вийшли гарнізони на поміч більшовикам. Українські війська йдуть до Білгорода”.

Доволі специфічну роль відігравали накази за підписом посадових осіб, що вміщувались на шпальтах військових видань. Цінність таких повідомлень – в їхній об’єктивності й точності. Зокрема, наказ 4-32 від 14 лютого 1918 року за підписом в.о. Військового міністра Жуковського доводить, що “гайдамакам славного Кіша Слобідської України і козакам загону отамана Присовського за лицарський наскік на станцію Тетерево та місто Бердичів, захоплення їх та обеззброєння більшовицьких ватаг висловлюю щире подяку і вірю, що Україна, маючи таких синів, “не вмре, не загине”. Емоційно-піднесена кінцівка надає тексту особливого звучання.

У подальшому військова преса виробила особливий стиль подачі матеріалів на фронтову тему, де офіційний зміст гармонійно поєднувався з художньою формою. Безумовно, що такі повідомлення, на думку сучасних журналістикознавців, служили могутнім засобом впливу на громадську свідомість.

Про це свідчать і ті накази, в яких персоніфікувалися героїські вчинки окремих українських військовиків. Так, з наказу № 35 від 14 лютого відомо про подвиг отамана батареї Савицького. Він зумів влучним вогнем своєї батареї відбити наступ більшовиків під Бердичевом. Ворог зазнав великих втрат, але знову кинувся на український підрозділ. У запеклій рукопашній сутичці загинув Савицький і його козаки. Однак, подальше просування більшовиків було зірвано. У наказі зазначається, що “героїчний вчинок отамана Савицького показав надзвичайну силу духу і любові до рідного краю”. З метою вшанування пам’яті загиблого підрозділ, яким він керував, було відновлено і перейменовано у “батарею імені отамана Савицького”.

Проте підбірки заміток і окремі накази не були в змозі охопити увесь спектр бойових дій українців проти найзапекліших ворогів: більшовиків і поляків. Для більш повного висвітлення ситуації на сторінках військових часописів з’являються бюлетені або оперативні звіти з Лівобережного та Західного фронтів.

Зокрема, “Українська ставка” публікує дві замітки, об’єднані в одному оперативному звіті:

“Лівобережний фронт

На північ від Полтави наші частини займають свої позиції і відбивають більшовицьких розвідників. Ліквідація більшовицьких банд в районі Домбровиця продовжується. У Торчина без змін.

Західний фронт

У Львові наші частини з бою зайняли місто Жовку і Куликів, поляки в паніці розбіглись. Під Вознесенськом наші частини розбили більшовиків.”

Використовувані звіти поділялись на розгорнуті хронікальні, як-то 23-й бюлетень штабу головної команди військ УНР за 10 грудня, і прямі інформаційні на зразок 29 бюлетеня від 16 грудня.

З часом часописи почали детально інформувати про бойові дії на окремих напрямках Лівобережного і Західного фронтів. Зокрема, в оперативному звіті Дієвої армії від 17 квітня 1919 р. інформується про стан справ на Ковальському, Луницькому, Володимир-Волинському оперативних напрямках Лівобережного фронту.

Інколи з оперативних звітів видокремлювались окремі епізоди збройної боротьби. Так, у звіті штабу Дієвої армії окремо від загального інформаційного масиву подається замітка під назвою “Велика перемога нашого війська”. В ній йдеться про Шепетівську офензиву, в ході якої було розбито два радянських більшовицьких полки, один 14-й цілком перейшов на бік українців. Було захоплено 50 кулеметів, 9 гармат і величезний обоз. Водночас публікується звернення головного отамана С.Петлюри до українських вояків з приводу визначної перемоги та великого християнського свята. Адже січові стрільці “Сірої дивізії” здобули яскраву вікторію якраз на Великдень.

В іншому оперативному звіті під заголовком “Початок кінця” лаконічними рядками передається загальне положення на фронті, де силоміць мобілізовані селяни переходять на бік військ Директорії УНР з однією метою: “Одностайно вдарити на совнаркоми, ревкоми, і чрезвычайні”.

Тема більшовицьких звірств також відпрацьовувалась у межах бюлетенів і оперативних звітів. У замітці “Звірства більшовиків” у формі монолога - розповіді від імені важко пораненого козака йдеться про знущання над полоненими і трупами загиблих, мародерство “більшовиків і п’яних матросів”.

З точки зору сьогодення такі факти свідчать про порушення норм міжнародного гуманітарного права. Проте жорстока війна розвивалась за власною аморальною логікою.

Про це свідчить і опублікована коротенька замітка під вибуховим

заголовком: “Більшовики гвалтують монашок”. З назви матеріалу зрозуміло, про що йдеться. “А сталося це 27 квітня, коли більшовики захопили Городищенський монастир, - пишеться у військовому часописі, - де, спочатку замовивши собі вечерю, напившись і наївшись, більшовики в подяку згвалтували всіх монашок. Дві з них прибігли в паніці до штабу січових стрільців з проханням визволити монастир від насильників”.

Як бачимо, вир збройного протистояння, на жаль, не оминав і мирне населення.

Звичайно, що найчастіше для висвітлення оперативних подій на фронті журналісти використовували такий інформаційний жанр, як замітка в її різних варіаціях. І справді, сама природа замітки, що несе у собі первинну інформацію і відповідає на завжди актуальні запитання: “що, де, і коли”, - стовідсотково підходила для оперативних звітів і бюлетенів.

Водночас у часописах з’являються репортажі на цю тему. В одному з них говориться про наступ Кам’янецької групи військ у напрямку з Дунаєвиць на Нову Ушицю. У публікації відчуваються характерні для репортажу ознаки: подієва динаміка й ефект присутності. “Не дивлячись на сильний дощ, який пішов на самому початку наступу, - пишеться у часописі, - козаки бадьоро рушили вперед. Наші гармати незабаром змусили замовкнути ворожу артилерію, а до 2-ї години дня Дем’янівці були в наших руках, а ворог утік далі за Іванківці”.

За свідченням автора публікації, – державного інспектора 16 пішого загону – при наступі був присутній Головний отаман С.Петлюра, що справило на козаків гарне враження.

Виснажені у сутичках з ворогом українські вояки всіляко прагнули закарбувати у власній пам’яті найяскравіші сторінки збройної боротьби. Цим пояснюється поява у часописах “коротеньких нарисів” про перебіг військових операцій. Так, під заголовком “Не плачем, а мечем!” публікується хронікальний нарис з історії шестимісячного походу армії УНР в більшовицькому підпіллі під керуванням генерала Омелянковича-Павленка.

У матеріалі ретельно відстежені усі військові операції за чималий відрізок часу. Його історична цінність незаперечна, адже завдяки таким публікаціям почала з'являтися мемуарна література про визвольні змагання. На думку ж авторів нарису, - “це все потрібно для нашої української історії, щоб знали онуки, як-то бувало козацькі сини боролись, до смерті, до загину... За нашу святу Україну!”.

Про героїчну боротьбу Української галицької армії маємо змогу дізнатись із статті Мирослава Рилецького “Визвольна боротьба Галицької армії”. “У кожного стрільця, - пише автор, - певно, живіше заб'ється серце на згадку сих пам'ятних, геройських діл нашої визвольної боротьби”.

Поряд з хронікальним нарисом часописи вміщували і портретні нариси-некрологи.

Як правило, назва нарису фіксувала ім'я його героя, а сам нарис - життєвий шлях, вчинки й обставини смерті. Так, у нарисі-некролозі “Микола Загаєвич” читаємо, що “в боях під Мотовилівкою зложив свою буйну голову між іншими і сотник Микола Загаєвич, людина надзвичайно енергійна, працьовита, розважна, шляхетна, повна любові до поневоленого рідного краю”.

У нарисі-некролозі “Сотник Черник” талановитий Василь Кучабський мовою філософських узагальнень змалював портрет “великої випадковості”, що лягла головою у бою під Мотовилівкою. У нарисі в образі померлого Черника неначе уособлюється все Січове стрілецтво. Наприкінці публікації автор вдається до повтору й вміщує оригінальний висновок: “А все-таки, а все-таки під Мотовилівкою лягла стрілецька душа, а все-таки там у цементованій труні лежить Велика Випадковість”.

Подібні нариси розповідали більше, ніж про одну людину. Вони створили образи-символи. Їхні автори зуміли відобразити долю героїв у “рівновазі між елементами образного і публіцистичного мислення”.

Військові часописи приділяли велику увагу і художньо-публіцистичним жанрам. Зокрема, новела Миколи Мельника “Рана” розповідає про страждання

важко пораненого стрільця. Його пекуча рана “живим вогнем палить”. Але ж стрілець, не зважаючи на фізичні страждання, закликає до боротьби:

– Хлопці – Вперед! Хлопці, не смій ніхто лишитись!

Ох, моя рано пекуча! Кров моя... де ти сило?...

Хлопці!... Ох моя рана – Ніхто не переможе без ран!

Поетичне слово не полишало сторінок-часописів. Воно надихало вояків на геройські вчинки, експресивно-образно відображаючи дійсність .

Іноді полум’яні патріотичні рядки належали безпосереднім учасникам бойових подій. Наприклад, козаку Данилові Кравчуку, вірш якого “Перед боєм” вміщено в часописі:

*До зброї, козацтво, останній вже
бій, Вже надто здавили ворожі лабеті!*

*Рушниці готуйте, гармати
ладуйте, На лінію всі кулемети!*

*Пройде півгодини як в очі живі
Смерть гляне палкому юнацтву;*

*За правду, за волю, за
людську долю*

Поляжем, як личить козацтву!

Кругом оточили нас всіх вороги, -

Ми далі дороги не знаєм.

Прощайтесь з землею, - за волю і честь помираєм.

Газетний вірш завдяки “гостроактуальності соціально-політичної тематики з чітко вираженою позицією автора й адресою виступу” користувався великою популярністю у середовищі старшин і козаків Української армії.

Загалом же ми можемо говорити, що розглянутий тематичний напрямок створив міцну джерелознавчу базу для майбутньої мемуарної та історичної літератури про збройні змагання. Під час ведення активних бойових дій ця тема ставала “першополосною” у військовій та цивільній періодиці. Завдяки матеріалам, що представляли цей тематичний напрямок, вдалось істотно урізноманітнити жанрову палітру часописів та форми подачі матеріалів.

2.3. Проблеми внутрідержавного життя на сторінках військових газет.

Військові часописи приділяли неабияку увагу висвітленню подій внутрішнього життя країни.

Аналіз періодичної спадщини дозволяє стверджувати, що публікації з цього тематичного напрямку зосереджували увагу на:

- питаннях державного будівництва;
- поступі земельної реформи;
- розвиткові національних відносин;
- церковно-релігійній ситуації;
- новинах освіти і культури.

Чи не в кожному номері військових часописів знаходимо інформацію з питань державного будівництва, організації державної влади.

Як видно з опублікованої у “Віснику” хронології роботи сесії Центральної Ради, військовики рішуче вимагали від Тимчасового уряду визнання Центральної Ради і делегування до Петрограда міністра зі справ України.

У подальшому активізація руху український вояків значною мірою посприяла визнанню Генерального секретаріату Центральної Ради Тимчасовим урядом, що, у свою чергу, дало змогу проводити більш ефективну політичну й економічну діяльність.

Щоправда, Тимчасовий уряд обмежив діяльність Генерального секретаріату відповідною інструкцією. Це питання докладно розглядалось на засіданні Малої Ради.

Зокрема, на думку генерального секретаря Рафеса, ця інструкція – не результат згоди з українською делегацією, що перебувала в Петрограді, а вчинок односторонній, який має великі хиби та недоліки.

Тільки на п'ятий день наради, як сповіщали газети, українці поступились і було ухвалено Генеральному Секретаріату прийняти інструкцію, як базу для дальшої боротьби за автономію України.

В опублікованому звіті “Всеукраїнський з'їзд Просвіт”, який відбувся з 20 по 24 вересня в Києві, делегати вимагали, “щоб Тимчасовий уряд затвердив генеральних секретарів у справах військових, судових, поштово-телеграфних, продовольчих та залізничних.

Крім цього учасники з'їзду рішуче протестували проти відділення від автономної України повітів Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. Також на з'їзді було висловлено обурення з приводу фактів відмови реєстрації українських товариств в окружних судах Києва, Полтави і Вінниці на підставі чужоземності української мови на Україні.

На третьому Всеукраїнському військовому з'їзді, що відбувся у листопаді 1917 року, як дізнаємося з газет, вимагалось остаточно передати громадську та військову владу Центральній Раді і Генеральному секретаріату.

Також вояки вимагали від Тимчасового уряду пропорційного представництва в адміністративному управлінні всіх націй, що проживають на Україні. Це рішення було обумовлене значною диспропорцією в органах державної влади неукраїнських елементів.

Після більшовицької навали відбулось нетривале повернення до влади Центральної Ради. Це був доволі цікавий проміжок часу, коли колишній уряд намагався контролювати складну внутрішню ситуацію в державі і підтримувати толерантні стосунки з прийшлими німецькими військами.

Державотворчі кроки УНР в цей час були спрямовані на “рішучий розрив з Московщиною і тісніший зв'язок із Західною Європою”. У цьому контексті розглядалась така подія внутрішнього життя, як прийняття григоріанського календаря і західноєвропейського часу.

Проте ми не можемо стверджувати про посилення в цей період інститутів державної влади в центрі і особливо на місцях. Хоча до безумовних

позитивів можна зарахувати намагання української влади зберегти власну судову систему від втручання іноземців.

У військових газетах друкується циркуляр “Про невмішування військових судів німецької та австрійської армій в компетенції судів України.” В цьому документі засуджується практика втручання іноземної влади у судову справу і наголошується на тому, що піддані УНР не підлягають владі іноземній.

Також в інструкції чітко доводилось, що “німецькі та австрійські військові суди мають силу лише до своїх вояків, які перебувають у війську німецькому або австрійському, засудження німецькими та австрійськими судами мешканців УНР являється втручанням в законну судову владу і через це є вчинком беззаконним.”

Намагання українського уряду захистити громадян від насилля іноземної військової влади зустріли неадекватну оцінку з боку останніх. Принаймні, вони доклали максимум зусиль для зміни неслухняного уряду.

Про це маємо змогу дізнатися з опублікованого протоколу засідання Центральної Ради від 18 січня 1918 р. Йдеться про складання з себе повноважень Голови ради народних міністрів і народного міністра внутрішніх справ В.Винниченка. Він також подав заяви про відставку своїх колег-міністрів: судових справ – М.Ткаченка, праці і військових справ – М.Порша, морських справ – Д.Антоновича, освітніх справ – І.Стешенка, міжнародних справ – О.Шульгіна і генерального контролера – І.Золотарева.

До влади прийшла фракція УПСР, формування нового уряду було доручено народному міністру торгівлі та промисловості В.Голубовичу.

Проте нетривале життя цього уряду скінчилось зі зміною форми влади, до якої прийшли верстви хліборобів-власників за підтримки німців.

Уряд П.Скоропадського сфокусував увагу на “скликанні Державного сейму і земельній реформі.” Вчені стверджують, що режим Скоропадського можна розглядати лише як перший крок на шляху переходу від парламентської до більш ефективної моделі організації влади.

Проте і цьому уряду не вдалося протриматися довго. Часописи опублікували виданий Гетьманом наказ “Про введення військового стану” для підтримання закону на місцях. Однак, це не врятувало режим Гетьмана, який впав під ударами Директорії УНР.

Відроджена УНР успадкувала вкрай складну внутрішню ситуацію і політичний розбрат, економічну руїну, нечувану анархію і безлад на місцях. Ці фактори зумовили неабияку важливість зорганізування владної вертикалі в центрі і на місцях.

Військова періодика, відповідно, сфокусувала увагу на даній проблемі. Зокрема, в статті “До праці!” йдеться про запровадження демократичного самоврядування на селі. Для цього пропонується налагодити постійний тісний зв’язок повітових управ з містами через інформування населення з боку управи. “Міць державного життя, – наголошує автор, - ґрунтується на силі організованих місцевих самоврядувань.”.

У статті “Чергова справа” йдеться про скасування приватної власності на поміщицькі маєтки. При цьому у газетному матеріалі застерігають громадян від погромів. На думку автора, панське добро слід охороняти, адже воно має відіграти вирішальну роль у налагодженні народного господарства. Також йшлося про передачу функцій поділу землі земельним комітетом народного самоврядування.

У кореспонденції “Щодо організації Київщини” зазначалось на необхідності утворення селянських спілок від села до центра. Особливо наголошується на ролі інтелігенції: “Вона повинна спрямувати селянську стихію, організувати і освідомити її ідейно.”

Розпочався й процес формування державних інституцій в центрі. Так, повідомляється про підготовку формування уряду Директорії. Були призначені тимчасово виконуючі обов’язки завідувачів відділів: шляхів, освіти, хліборобства, продовольчих справ, внутрішніх справ і праці.

Згодом газети опублікували повний склад кабінету міністрів. Новий уряд оприлюднив політичний курс Директорії, що пропонувала селянам,

робітникам і трудовій інтелігенції вибрати делегатів на Конгрес трудового народу України для “зруйнування гетьманських порядків і творення нових справедливих, здорових, які б відповідали реальному співвідношенню сил в державі, соціальних та політичних реформ”.

У редакційній статті “Київ, 27 грудня” надалі роз’яснюються основні положення декларації Директорії УНР. У питаннях внутрішньої політики уряд мав на меті не допустити нетрудові, експлуаторські класи до управління в країні. Була оголошена монополія на основні галузі виробництва і сільського господарства.

Надалі військові часописи зосереджують увагу на роз’ясненні основних положень декларації Директорії щодо Конгресу Трудового народу України. Цікаво, що для цього вони залучають потенціал цивільних видань. Зокрема, “Ставка” передруковує відгуки на декларацію УНР низки українських і московських часописів.

Так, маємо змогу дізнатись, що “Відродження” дивиться на декларацію, як природний крок вперед в розвиткові правових підвалин української державності. Вона продовжує те, що почала Українська Центральна Рада в своїх Універсалах. “Нова Рада”, лишаючи за собою право критикувати Декларацію при її проведенні у життя, вітає її, як документ послідовної демократизації, державного будівництва і внутрішнього миру.

“Робітнича Газета”, зазначивши “туманність формулювань” в декларації питання про Установчі збори, поруч з цілком виразним визначенням ролі Трудового конгресу як законодавчого органу, в цілому вітала декларацію і закликали всю демократію до об’єднаної праці.

Проте новонароджена “Трибуна” поставилась до декларації майже цілком негативно. Їй не сподобалось, що декларація нехтує якимись “живими елементами країни” і проводить принцип диктатури трудового народу. Часопис звинувачує авторів декларації в тому, що вони йдуть шляхом державного будівництва за московським зразком, а не по-

західноєвропейському. Не підтримала декларацію УНР і московська преса. Зокрема, часопис “Наш путь”. [280].

Таким чином, військова преса інформаційно супроводжувала процеси організації державної влади в центрі й на місцях. Була тим своєрідним ланцюгом між народом, армією і владою, сприяючи взаємопорозумінню і консолідації суспільства. З цією метою газети публікували урядові розпорядження, рішення військових з’їздів, програмові настанови історичних Універсалів. Крім цього військова преса намагалась у редакційних публікаціях аналізувати перипетії владних перетворень, хоча й значно поступалась у розробці цього важливого тематичного пласту своїй “старшій сестрі” – цивільній періодиці.

Інша проблема внутрішнього життя, що мала принципове значення, і тому не сходила зі сторінок як цивільної, так і військової періодици, торкалась питань господарювання. Своєрідним каменем спотикання для кожного українського уряду, не зважаючи на те, у якій фазі революції йому судилось працювати, було даленосне земельне питання.

За постановою першого Українського військового з’їзду, що відбувся у травні 1917 р., розрубати земельний “Гордіїв вузол” належало виключно українському народові.

Викладаючи основні рішення з’їзду, “Вісник УГВК” зазначав: “Право власності на землю та підземні багаття в автономній Україні має належати виключно народові, умови ж розподілу цієї землі між працюючим на ній людом виробить і визначить Український Сейм на підставах справедливості та рівності всіх людей, що живуть на всій території України”.

Крім цього у постанові наголошувалось на тому, що повинні бути вироблені закони щодо користування лісом, визискування водних та мінеральних багатств на громадських засадах. Йшлося про те, що до остаточного розв’язання цього питання Тимчасовий уряд повинен негайно припинити всілякі акти купівлі та продажу, взагалі передачі землі та лісу у

власність мешканцям республіки, закордонним товариствам та окремим особам. Також передбачалось врегулювати арендні відносини.

На з'їзді було прийнято рішення передати продовольчу і харчову справу організованому селянству і його органу – Центральному Кооперативному комітетові.

Більш конкретно підійшли до розв'язання земельного питання делегати другого Військового з'їзду.

Зокрема, було ухвалено ще до Установчих зборів передати всі землі на Україні в завідування земельним комітетам на місцях. Однак, при цьому зазначалось, що повне закінчення земельної реформи належить Українським установчим зборам на таких умовах:

“а) власність на землю скасовується назавжди, земля виключається з товарообігу і переходить без жодного викупу до рук тих, хто сам на ній працює;

б) норма повинна бути не менше споживчої і не більше трудової;

в) ліси, води та підземні багатства переходять в користування всього працюючого народу, який порядкує ними через свої центральні органи на Україні.” [281].

Звичайно, що такі кроки Центральної Ради і Українського Військового Генерального Комітету зустріли палку підтримку з боку українських вояків, адже більшість з них за соціальним походженням були селянами і мали неабияку особисту зацікавленість у справедливому розв'язанні земельної справи.

Як показує практика, погляд на аграрну справу залежав від форми влади. Якщо соціалістична Центральна Рада проводила курс на скасування приватної власності, то режим Гетьманату навпаки стверджував домінанту приватних землевласників. На жаль, не обійшлося і без карних експедицій проти селян. Щоправда, сам П. Скоропадський згодом не виправдовував лиходійства поміщиків.

Так чи інакше, але від розв'язання аграрної справи залежала доля національних змагань. У ній були “кровно” зацікавлені українські селяни, що в лавах армії клали життя, насамперед, за землю і волю.

Не випадково на нараді у Вінниці партія Українських соціалістів-революціонерів і Центральний комітет селянської спілки ухвалили відповідну постанову та звернулись до новоствореної Директорії з вимогою видати розпорядження про відновлення земельного закону Центральної Ради від 18 січня 1918 р. зі змінами і доповненнями до нього. Зокрема, йшлося про часткове збереження приватної власності на землю і органи, які повинні впроваджувати цей закон на місцях (земельні комітети).

Про це пишеться і в статті “Директорія про землю”. Так, всім повітовим комісарам було розіслано розпорядження, де вказувалось, що до остаточного врегулювання земельного питання всі дрібні селянські господарства залишаються у їхніх попередніх власників, а решта земель переходить в користування безземельного і малоземельного селянства. Це стосувалось також монастирських і державних земель. Уся технічна робота з розподілення земельних ділянок покладалась на Губернські повітові й Волосні земельні управи.

Важливим кроком у вирішенні земельного питання був диференційований підхід до тих, хто зі зброєю в руках охороняв здобутки Української революції.

На нараді у міністерстві земельних справ було вирішено у першу чергу відпускати лісові площі незаможним людям і родинам вояків республіканської армії. Зокрема, при наділенні землею безземельних і малоземельних у першу чергу мались на увазі ті, що пішли в революційне військо і боролись за волю України. Цим воякам було запропоновано додатково зверх норми надати від половини до однієї десятини. Також, за пропозицією військового міністра, розглядалось питання внесення доповнення до земельного закону про позбавлення прав на землю тих, хто відмовляється воювати у лавах українського війська.

У ґрунтовній статті розкривається схема загального розподілу землі, яка складалась із чотирьох категорій: “1) трудових земель; 2) громадських (муніципальних); 3) державних; 4) дрібних маєтків, що будуть в розпорядженні наукових, санітарно-лікувальних та інших установ.”

Питання організації використання природних багатств планувалось вирішувати у вигляді державної монополії, що має забезпечити не окремі групи, а всю людність республіки.

Для успішного впровадження аграрної реформи, на думку міністра земельних справ, потрібен тривалий час і наявність низки умов: “по-перше, - спокій в краю; по-друге – міцна і дисциплінована армія; по-третє, - загальна участь трудової інтелігенції всіх націй на Україні.”

Серед тем, що регулярно обговорювались у пресі, було національне питання. Зокрема, йшлося про позицію представників національних меншин щодо українських визвольних змагань.

З цього приводу газета “Васильківські Вісті” пише: “Ми не чуємо голосу неукраїнської демократії.” На думку автора статті, така поведінка неукраїнських політичних партій може викреслити їх з числа чинників у подальшому політичному житті.

Інша стаття “Єврейська буржуазія і демократія на Україні”, опублікована у військовій газеті “Ставка”, розкриває зв’язок єврейської буржуазії з російськими поміщиками. Автор наводить публікацію в “Киевской мысли” як ілюстрацію того, що вустами “буржуазно-єврейських асимільованих письменників вона виступала проти українських змагань”.

Однак, у газетній статті відсутня шовіністична спрямованість. Так, зазначається, що і в українській армії чимало євреїв. Автор жалкує, що широкі кола єврейства на місцях ще не визначились, чий бік зайняти в національно-визвольних змаганнях, мовляв, їх збиває з пантелику єврейська буржуазія. Тому автор закликає членів єврейських соціалістичних партій чітко висловити свої позиції і піти разом з українським народом проти його ворогів.

Можливо, що інформаційна кампанія українців з перетягування євреїв на свій бік і дала позитивні результати. Принаймні, Єврейський національний секретаріат звернувся з вітальним листом до Директорії УНР, у якому було висловлено підтримку демократичному шляху розвитку.

Додали гостроти єврейському питанню і сумнозвісні погроми, що розпочавшись в Польщі і Румунії, частково поширилися і на окремі місцевості України.

Преса постійно намагається роз'яснити читачам згубність насилля. Так, у газетній статті “Єврейська демократія на Вкраїні і сучасний момент” йдеться про тотожність інтересів найбільш вразливих верств єврейства з українськими змаганнями. Знову висувається ідея спільної боротьби євреїв і українців за волю і землю.

Можна стверджувати, що військові газети значною мірою прислужилися в справі налагодження національної злагоди і толерантності як у військових підрозділах, та і в ставленні старшин і козаків до мирного населення.

Чимало публікацій було присвячено і такому важливому чиннику внутрішньополітичної стабільності, як церковно-релігійна ситуація в країні.

Військова стихія української революції у вигляді військових з'їздів в період Центральної Ради підтримала ідею автокефалії церкви. Проте постійні зміни форми влади вплинули і на таку специфічну форму людської життєдіяльності, як релігійні відносини.

Основні події у цій сфері розгорнулись в часи Гетьманату і Директорії УНР.

Зокрема, як повідомили газети, ще 14 листопада 1918 р. на Всеукраїнському соборі під головуванням шовіністично налаштованого митрополита Антонія “взагалі усе духовенство висловилося проти автокефалії Української церкви, визнаючи лише її автономію”.

Усе це свідчило про те, що вищі церковні ієрархи на Україні здебільшого не підтримували визвольних змагань українців і у своїх проповідях перед паствою виступали проти так званого “бунтівництва”.

З цього приводу “Васильківські Вісті” пишуть: “Досить уже ченцям жити спільно зі зрадниками народу, а пора зжитися з народом та побільше думати, думати про Бога, а не за земне царство”. Далі у статті з обуренням стверджується: “Годі бути князями церкви і підтримувати двухглавого орла, а стати справжніми борцями за волю і правду”.

Різка критика у кореспонденції “Дещо про церкву” висловлюється на адресу її голови – ченця Антона Храповицького. Він забороняв богослужіння в церквах українською мовою. На церковному соборі, яким він керував, була піддана анафемі велика кількість видатних церковних діячів. Наприклад, архієпископу Олексію було заборонено відправляти службу в церкві через проукраїнську позицію.

У підсумку автор стверджує: “Наша церква повинна бути автокефальною, зовсім незалежною від Москви і патріарха, бо тільки тоді, не підлягаючи церковному урядові, духовенство може бути відповідальним перед народом”.

На думку автора кореспонденції, духовенство має бути таким, яким воно було за часів Петра Могили та Іова Борецького.

Ця тема продовжувала ґрунтовно розроблятися у військових часописах й надалі. Зокрема, “Ставка” публікує статтю під назвою “Пастирем духовним”, в якій знову критикується діяльність церковного собору і вже більш чітко роз’яснюється релігійне питання: “Руська політика насадила на Україні таке духовенство, яке зовсім перестало бути пастирями душ. Воно явно стало на бік політиків і багатіїв. Вкупі з руськими митрополитами та єпископами воно обороняло і обороняє поміщиків.”

Надзвичайно цікава стаття Євгена Сисоєнка “Українська народна республіка та українська церква”. В ній простежується історія зародження релігії в Київській Русі і Московщині, розвитку її в період козаччини з урахуванням реалій того часу. Зокрема, автор підкреслює основні відмінності між Московською і Українською церквами. Так, у Москві церковні ієрархи

призначались урядом, а в Києві – обирались народом і перед світською владою не звітували.

Тому, підсумовує автор: “Князі церкви, вже не вибрані, а всі призначені, і навіть не з нашого народу, а все з чужинців, - чужі нашому народу і далекі від його інтересів. Отже, наша українська церква повинна стати народною, українське духовенство повинне стати дійсно українським, повинне прислухатись до потреб народних.”

Згодом “Ставка” повідомила, що на Поділлі засновано ініціативну групу духовенства, яка має на меті розгорнутись у Всеукраїнський Союз священників-республіканців. Це нове релігійне об’єднання звернулося з відозвою до духовенства України: “Ми повинні проголосити, що Директорія веде народ до кращого життя і через те повинна користуватись повною довірою народу”.

Остаточне ж розв’язання церковного питання відбулось законодавчо 12 січня 1919 р., коли Директорія ухвалила підготовлений Радою народних міністрів закон про “Автокефалію Української церкви”. У ньому було закріплено положення, за яким вища церковна влада на Україні належить Всеукраїнському Церковному собору. Для управління справами церкви створювався Український Церковний Синод. А це означало, що Українська автокефальна церква з її Синодом і духовною ієрархією “де-юре” не залежала від Всеросійського патріарха.

Якщо вдатись до аналогій, можна помітити деякі паралелі, обумовлені історичним розвитком. І до сьогодні релігійна ситуація в країні визначається як мінімум трьома центрами тяжіння: Москва, Київ, Рим. Кожен з них намагається зберегти контроль і поширити власний вплив на паству. Можливо, що вимріяна ідея єдиної помісної української церкви більшою мірою задовольнила б релігійні потреби громадян і слугувала інтересам незалежної України.

Чільне місце на сторінках військової періодики займали питання освіти, підвищення культурного рівня вояків. Це значною мірою сприяло вихованню

у них національної свідомості, патріотичного ставлення до подій бурхливої, іноді непередбачуваної дійсності.

Особлива увага часописів була сфокусована на впровадженні у військових підрозділах української мови. Для війська, за ухваленою на Першому військовому з'їзді резолюцією, планувалось, зокрема, проведення освіти в українському напрямку, а саме: навчання українською мовою та відкриття для вояків військових шкіл від найнижчих до найвищих, наприклад, академії Генерального штабу.

Згодом положення щодо українізації військової освіти були підтвержені і в постановах другого Всеукраїнського військового з'їзду, що відбувся у червні 1917 року.

Військові опікувались також проблемою української школи. У "Віснику" була опублікована їхня вимога до Тимчасового уряду перевести навчання у всіх школах держави на українську мову зі збереженням прав національних меншин. Вони вважали, що українська народна початкова школа повинна бути обов'язковою, загальною та утримуватися на державні кошти.

Наступним кроком на освітянській ниві став факт відкриття при УГВК агітаційно-просвітницького відділу. Про це дізнаємось із ґрунтовної статті А.Касяненка "Організація української військової освіти".

Зокрема, аналізуючи внутрішню ситуацію в країні, автор зазначає: "Маємо негативне ставлення до ідеї відродження України не лише з боку буржуазних, а навіть і демократичних верств російського громадянства, які захоплені в цей час централістичними стремліннями." І все ж, на думку А.Касяненка, "найбільш прикре для нас зло – це темнота і малосвідомість українського війська, як наслідок віковичного гноблення нашого народу царським урядом і панством."

Тому агітаційно-просвітницький відділ спрямував зусилля на боротьбу з несвідомістю щодо українських питань серед найциріших кіл російського громадянства, і особливо, українських вояків.

До речі, невдовзі на агітаційно-просвітницькі курси записалось 230 українців-воjakів київського гарнізону.

На сторінках газети “Армія”, що підтримувала гетьманат, декларувалась обов’язковість вивчення української мови в підрозділах. У статті “Українська мова в українській армії” наголошується на тому, що навчання в армії повинно проводитись виключно українською мовою, “бо вона є рідною для більшості солдатів”. Крім цього доводиться і нагальна потреба знання мови офіцерами для “морального зв’язку з солдатами”.

Часопис “Ставка” публікує наказ Головного отамана Директорії УНР С.Петлюри, в якому йшлося про поширення освіти серед козаків і старшин української армії. На думку керівників визвольного руху, це мало неабияке значення.

Наголошує часопис і на такому важливому аспекті, як агітація в армії. “Це потрібно,- зазначає автор однієї із статей на згадану тему Ф.Селецький, - для того, щоб підняти свідомість серед козаків, щоб утримати їх у послухності республіканському урядові і не дати ухилитися в небажаний шкідливий бік.” Для цього в армії проводиться агітація різними способами: видаються газети, посилаються відозви і листи, командуються агітатори.

Щоб військо сприйняло агітацію, воно має бути освіченим: “Без неї військо не може бути певним і надійним. Воно може піддатися різним випадковим впливам.”

У часописах регулярно вміщувались повідомлення про театральні спектаклі для козаків, що відбувались щовечора безкоштовно в українських театрах.

Зокрема, в Чернігові місцева “Просвіта” влаштувала вечірку й виставу для січових стрільців, які прибули до міста. Також відбувся концерт юнацької спілки, присвячений пам’яті українського композитора Миколи Лисенка.

Процес залучення військовиків до культурного життя країни поглиблювався. Так, було вирішено доручити театральному відділові міністерства культури звернутись до культурно-просвітньої комісії

військового міністра з проханням фінансувати театральні вистави для українських вояків.

Реалізувалася тема внутрішнього життя країни у різних жанрових формах. Зокрема, найбільш поширеними були такі інформаційні жанри журналістики, як замітка і звіт.

Ці жанри дозволяли змалювати загальну картину господарчого і культурного життя, донести до читачів доленосні програмові рішення з'їздів і конференцій політичних партій.

Не були поодинокими і публікації аналітично-публіцистичного характеру. Особливо часто зустрічався такий різновид статті, як передова з пропагандистським спрямуванням. Прикладом може бути стаття С.Кравчука “Організація та єдність демократії”, що відповідає усталеним канонам для цього жанру. Вона актуальна і теоретично обґрунтована, змістовно наповнена та чітко спрямована.

У ній йдеться про пекучу потребу запровадження демократії в Україні. Автор обмірковує шляхи розв'язання поставленої проблеми: “До скликання Установчих зборів треба утворити тимчасовий парламент (на зразок Центральної Ради) із різних політичних партій, всіх національностей, що живуть на Україні.”

Значна частина статті в основному присвячена меншостям, які, на думку автора, “можуть не розуміти наших національних стремлінь, вони можуть бути їм навіть чужими, але цього не досить, щоб тільки нам брати участь в будівництві нового життя.”

Надалі автор чітко проводить ідею політичного плюралізму, парламентського шляху розв'язання і порозуміння між українською демократією і представниками національних меншин.

Надзвичайно поширеним був у військових часописах і такий жанр журналістики, як лист.

Показовим у цьому розумінні виглядає “епістолярний витвір” селянина Захарченка під заголовком “Будуємо хату”, де хлібороб вдало аналізує різні

форми влади, що перебували на Україні: це і московські червоноармійці, і добровольці генерала Денікіна. “Ми вже куштували нагайки руських комуністів, - читаємо в листі, - і генералів та поміщиків.” Тому, пише автор, “годі нам вже балакати, годі нам вже сидіть і чого-то ждуть. Почнемо будувати нову хату і самі будемо панувати.”

Публікували часописи і матеріали художньо-публіцистичних жанрів. Особливо виділяється памфлет “На теми дня”, виконаний у віршованій формі і побудований за принципом діалогу.

У ньому відчуваються найприкметніші жанрові ознаки памфлету – важливість і актуальність теми, обраної автором; відверта неприхованість авторської позиції, його нестримної пристрастності та тенденційності.

Зокрема, твір спрямований на знищення об’єкта викриття - церковного собору і монархічно налаштованого архієпископа Євлогія.

Для більшої переконливості в ідейному знищенні ворога ця справа покладається на іншого священика, демократичного проукраїнського митрополита Антонія.

Таким чином, можемо відзначити взаємозалежність та взаємообумовленість цього тематичного напрямку з відображенням суспільно-політичних подій у державі. Вони доповнювали один одного, більш повно змальовуючи картину громадського життя. При цьому використовувався великий спектр жанрових форм, автори матеріалів прискіпливо дотримувались хронології, деталізували події та явища. Публікації з цієї теми мали надзвичайно велику дієвість на читацьке середовище. Серед проблем внутрідержавного життя на сторінках військових газет найпомітнішими були: перипетії державного будівництва, господарчі справи, особливо земельна реформа, національні відносини, релігія, освіта й культура.

2.4. Орієнтування читачів у міжнародних подіях

Міжнародні відносини відігравали даленосне значення у розвитку й утвердженні незалежної держави. За свідченням авторитетних дослідників, лише у 1917-1918 рр. міжнародна ситуація сприяла формуванню державності. З капітуляцією Німеччини міжнародне становище України погіршувалось. У Східній Європі протягом 1919-1921 рр. домінували країни Антанти і Росія, які спільними зусиллями змінювали баланс сил на свою користь шляхом поділу українських земель.

Проте молода вітчизняна дипломатія доклала максимум зусиль заради досягнення національних інтересів України. Важливим чинником, що істотно допомагав у проведенні закордонної політики, була преса, зокрема, й військова періодика, яка сфокусувала власну тематичну спрямованість на:

- інформуванні про політичні й військові події за кордоном;
- роз'ясненні закордонної політики уряду в контексті потреб розв'язання внутрішніх конфліктів;
- ознайомленні читачів з поглядами зарубіжної дипломатії щодо України.

Зокрема, видання комітетів військових депутатів "Голос Армии" детально повідомляло читацький загал про формування нового уряду в Парижі, дії французьких військ в Шампанії та Ельзасі проти німців. Проводились паралелі з розв'язанням регіональних і етнічних проблем в Росії.

Певна увага приділена і міжнародному соціалістичному руху. Так, публікується маніфест Стокгольмської конференції з пропозицією зібрати для обговорення низки питань представників соціалістичних партій Франції, Великобританії, Італії і США. Газета передає висловлену учасниками конференції підтримку робітниками та селянам революційної Росії.

Під постійною інформаційною рубрикою "Закордонне життя" з Лондона повідомляють, що Сполучені Штати готуються до війни з Прусією. Тут же

друкується замітка про несумісність політичних прагнень Польщі і Німеччини. [304].

У редакційній статті “За рахунок революційної Росії”, з посиланням на впливову англійську газету “Таймс”, пишеться про зрив згаданої міжнародної соціалістичної конференції в Стокгольмі. Окремо йдеться про ідею сепаратного миру, запропоновану Ватиканом воюючим державам.

Ця тема логічно продовжується у зв’язку з нотою папи на адресу німців і австрійців про “встановлення майбутнього міжнародного устрою на основі моральної сили права і володарювання міжнародної справедливості”. Зокрема, подаються коментарі італійської та французької преси щодо “нотного обміну” між папою римським і країнами Центральних держав.

У подальшому військова газета, що підтримувала Тимчасовий уряд і ставились з увагою до українського питання, публікує наступне повідомлення: “Заключення миру - справа першочергова. У той же час мирний договір може бути тільки на основі сформульованих принципів. А саме: “без анексій і контрибуцій”.

Розгортання національно-визвольної боротьби на Україні, утворення Центральної Ради і масовий рух українських вояків спричинили нарощування її впливовості у зовнішньополітичній сфері.

Отже, перед Україною постало першочергове завдання – припинення війни і пошуки шляхів до міжнародного визнання.

Про те, як розв’язувались ці доленосні питання, читачі могли дізнатись зі сторінок української військової преси. “Вісник Українського військового Генерального комітету” друкує постанову Першого українського військового з’їзду “Про ставлення до війни”. Українці тоді приєднались до декларації Ради робітничих і селянських депутатів, зверненої до народів всього світу і Тимчасового уряду в справі війни. “Будемо підтримувати всіма силами, - пишеться у постанові, - мир без анексій і контрибуцій на підставі самовизначення націй.”

Така позиція Центральної Ради щодо питання миру впливала з її федералістсько-автономної концепції внутрішнього будівництва країни.

Надалі на з'їзді народів Росії в Києві, що відбувся 8-15 вересня 1917 р., була прийнята резолюція “Про мирову конференцію”. У ній було знову зафіксовано гасло про повне право всіх народів на самовизначення і вирішено, що “в представництво Росії на мировій конференції повинні входити і представники зацікавлених недержавних народів”.

Проте ситуація вимагала від Центральної Ради більш рішучих кроків. Це підтверджується резолюцією “Про війну і мир”, що була ухвалена делегатами третього Всеукраїнського військового з'їзду 26 жовтня 1917 року. Так, від Центральної Ради вимагалось, “не чекаючи на доповідь Тимчасового уряду, негайно взяти справу закінчення війни в свої руки”.

Тому керівництво УНР та її Генеральний секретаріат виробили умови загального і рівного миру і направили ноти всім воюючим державам з пропозиціями почати мирні переговори. Водночас Центральна Рада затвердила постанову Генерального секретаріату від 11 (24) грудня 1917 року про негайне відрядження самостійної української делегації до Бреста, хоча такі дії викликали обурення у таборі Антанти.

Не сприйняла прагнення України бути повноцінним об'єктом і суб'єктом міжнародної політики у тому числі й Рада народних комісарів Росії. Після жовтневого перевороту вона почала збройну інтервенцію проти України і намагалась за будь-яку ціну ізолювати зовнішньополітичну діяльність Центральної Ради.

“Вільна Думка” - вісник військової ради Південно-Західного фронту - інформує читачів про небажання більшовиків рахуватись із позицією українських делегатів на Брест-Литовських мирних переговорах. Водночас газета схвально відгукується щодо ініціативи австро-німецького командування підтримати Україну.

І все ж тримісячна напружена робота української делегації у Бресті закінчилась підписанням мирного договору між Україною і Центральними

державами. Це було великим досягненням Центральної Ради на міжнародній арені. Адже УНР визнавалась суверенною незалежною державою. Росія зобов'язувалась припинити збройну агресію проти України й підписати з нею мирний договір.

Згодом урядовий “офіціоз”, “Вісник ради Народних міністрів УНР”, ознайомить читачів з текстом мирного договору, підписаного у Бресті між Україною та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. Підписаний договір газета оцінила як “почесний і гідний”.

Після замирення з Центральними державами перед Україною постало питання порозуміння з Росією. З цього приводу Центральна Рада ухвалила доручити Раді народних міністрів, “коли вона признає це потрібним, вступити в переговори з Росією для укладення миру, стоячи на принципах самостійної суверенної української держави.”

Та для розв'язання цього питання часу вже не було. Націонал-демократична Центральна Рада поступилась у боротьбі за владу авторитарно-консервативному Гетьманату.

Треба відзначити, що попри всі суперечності внутрішньої політики, гетьманський уряд на міжнародній арені діяв послідовно і конструктивно. Основними чинниками, що істотно впливали на зовнішньополітичний курс Української держави П.Скоропадського, були: більшовицька загроза, розгортання революційного руху в Центральних державах Західної Європи і велика зацікавленість блоку країн Антанти.

Саме побоювання нової більшовицької навали примусили шукати союзників серед Всевеликого війська Донського, кубанських і терських козаків, налагоджувати дружні стосунки з урядами Польщі, Фінляндії, Грузії. Все це робилось, як пише військова газета “Армія”, з метою “утворення твердого і непохитного ладу Великоросії”.

У цей час відбуваються визначні події у Західній Європі. Часописи публікують сенсаційне повідомлення про зречення від престолу німецького цісаря короля Пруського. З цього приводу у Німеччині планувалось

проведення загальних виборів до національної німецької установчої ради, що мала визначити форму майбутнього правління німецького народу.

У Німеччині розпочались революційні перетворення, до влади в Баварії прийшла рада робітничих і солдатських депутатів на чолі з легендарним Куртом Сйвнером.

Ще до зречення від престолу цісарем Німеччина капітулювала і була вимушена підписати у Версалі доволі принизливий договір про мир з французами.

Таким чином, зовнішня орієнтація України на Центральні держави, що спочатку принесла приголомшливий успіх на Брест-Литовських переговорах, з поразкою у війні Німеччини закінчилась фактичним фіаско.

Тому Українська держава була вимушена робити ставку на Антанту, що перемогла у війні і наприкінці 1918 р. диктувала власні політичні погляди всьому світу.

Складна міжнародна ситуація вимагала від військової преси певних роз'яснень з метою зорієнтування читацького загалу. Зокрема, газета "Армія" у статті "Майбутнє Української держави" переконує читачів у тому, що "цілий світ зацікавлений в Україні з метою поновлення харчових запасів". Мова йшла про те, що держави згодні будуть підтримувати той уряд, який здатен зберегти лад у країні. "А якщо певні держави і ставлять політичні домагання, - пише автор, - то вони забезпечують лад і карність".

Тема співпраці з Антантою отримала в газетах додатковий поштовх з початком роботи міжнародної конференції в Ясах. У ній брали участь, крім української делегації, - за повідомленням "Армії", - французький, англійський і американський послы, представники Уфимської директорії, командування добровольчої армії й монархічні політичні партії, що стояли за відродження Росії.

Було вирішено ввести війська Франції й Англії на південь Росії і разом з армією гетьмана виступити проти радянської Росії. У статті "Україна і її союзники" цей факт коментується таким чином: "На всі запитання українців

союзники відповідали ухиляючись. Але виступ Петлюри прискорив їхню згоду з тим, що потрібно відроджувати Росію, захищатись від більшовицької агресії.”

Рішення на Яській нараді були підкріплені Декларацією держав згоди, що була передана французьким консулом Є.Єно київському уряду. У ній остаточно підтримувалась ідея відродження великої Росії, засуджувались більшовики і повстання Директорії.

Проте режим Гетьманату поступився Директорії УНР, яка прагнула розв’язати соціальні і національні питання на соціал-демократичних засадах.

На міжнародній арені Директорія продовжувала європейський курс і орієнтувалась на країни Антанти. Це певною мірою вплинуло на позицію держав згоди щодо нової влади. І хоча вони не підтримували збройне повстання під проводом Українського національного Союзу, натомість виявили прихильність до відродженої УНР.

Газета “Васильківські Вісті” під заголовком “Зміна орієнтації” повідомляє, що радник англійського консульства просить дозволу прибути до місцеперебування Директорії. Дипломат рішуче підкреслював, що тільки непоінформованість в українських справах викликали попередню політику Великобританії щодо революційної демократії України. На прохання іноземного дипломата, начальник канцелярії Директорії УНР відповів запрошенням приїхати до Вінниці, де на той час перебувало центральне керівництво.

Докладно інформує читачів про міжнародне становище Директорії УНР військовий часопис “Ставка”, де публікується розмова кореспондента УГА з головою комісії закордонних справ УНС М.Шаповалом.

У газетному інтерв’ю чітко простежується міжнародна діяльність до анти- гетьманського повстання і прогнозуються майбутні кроки Директорії у зовнішньополітичній сфері. Так, до повалення режиму гетьмана повстанці направили своїх делегатів до Берліна з дорученням узгодити з німецькими соціалістами й урядом Німеччини питання відкликання їхнього

дипломатичного представника фон Тіле і невтручання німецького війська у боротьбу з реакцією на Україні.

Крім цього, як пишеться у газеті, був налагоджений зв'язок з Ясами. Завдяки цьому кроку повстанці довідались про позицію щодо України від речників Антанти, яка вимагала негайної зміни уряду Скоропадського, особливо германofilів Лизогуба і Рогози. Також представники Антанти підтримували кардинальну земельну реформу і традиційно ратували за “єдино – неделимую” Росію. Для наведення ладу в Україні вони пропонували закликати армію Алексеєва на основі певного договору, гарантом якого виступлять країни Антанти. “На що Винниченко і ми, - за словами М.Шаповалова, - заявили, що стоїмо на ґрунті самостійності України і бажаємо уходу німців, згодні на новий договір, якщо він буде кращим для нас за Берестейський, і ніяк не згодні на прихід армії Алексеєва, ми скинемо Скоропадського власними силами.”

Антанта не забарилась з відповіддю і надіслала українцям листа. У ньому вона застерігала від повстання з огляду на “світову загрозу більшовизму” і радила, натомість, вплинути на радикальну зміну уряду, зберегти Скоропадського до скликання Сейму. Також вимагалось негайно прислати перелік кандидатів до майбутнього демократичного національного уряду.

Президія УНС, заслухавши листа Антанти, відправила нелегально свого представника до Яс із таким списком. Проте різкий ухил Скоропадського на бік відродження монархічної Росії примусив УНС вибрати Директорію і прямувати шляхом збройного повстання.

За свідченням М.Шаповала, Директорію УНР визнано Америкою і Великобританією, очікувалось приєднання до них Франції. У висновку М.Шаповал зазначає: “Доля нашої республіки тісно зв'язана з долею Європи, бо у Франції й Англії революційний рух здемократизує уряди”.

Сподівання українських дипломатів щодо демократизації урядів країн Антанти ґрунтувались на хвилі революційних перетворень у Західній Європі.

У кореспонденції “Виборча кампанія в Берліні” повідомлялось про активну передвиборчу діяльність німецьких соціал-демократів, метою якої було формування просоціалістичного національного уряду.

У рубриці “Вісті з-за кордону” надалі читачів переконують в прихильності країн Антанти щодо України. Для цього газети публікують погляди іноземної дипломатії. У замітці “Америка й Україна”, де з посиланням на американських послів в Стокгольмі й Берліні, йдеться про те, що Америка ніяких домагань щодо оголошення України федеративною частиною Росії не ставить.

Також у рубриці вміщено повідомлення, що в французькому парламенті готується слухання надто антиукраїнськи налаштованого консула Є.Єно, “який не має права говорити від імені держави, бо він компрометує французьку націю і уряд, вносить дисгармонію у сім’ю держав згоди.” [322].

Крім пошуків шляхів міжнародного визнання з боку держав-згоди українська демократія робила спроби налагодження рівноправних і взаємовигідних стосунків з сусідніми країнами. У кореспонденції “Чесько-українська коаліція” йдеться про розмову журналістів з секретарем закордонних справ Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) доктором Пенейком і уповноваженим Директорії Сидоренком. Обидва дипломати звернули увагу на взаємну зацікавленість між Чехією і Україною в господарчих і національних питаннях.

Ставлення Антанти до України незмінно було присутнім на сторінках військової періодики. Тим більше, що погляди держав-згоди щодо України почали істотно трансформуватись. Так, “Ставка” з обуренням пише про підтримку військами Антанти російських добровольців. Через це українські підрозділи були змушені залишити Одесу. “Замість німців на Україну приходить Антанта, - зазначає газета. Наші вороги, що хотіли “єдино-неделимой” Росії стоять під їхньою охороною.”

“Вже давно відомо, - пише далі “Українська Ставка”, - що Європа, а особливо держави Антанти, завдяки заходам російських і польських

політичних кіл інформуються закордонною пресою про становище на Україні в зовсім неправдивому ворожому до української справи напрямку.”

Як приклад, наводиться стаття французького репортера Мориса Пракса, в якій у неприхованій формі дискредитується один із провідників національно-визвольного руху в Україні С.Петлюра. “Петлюра немовби революціонер-сепаратист, - пише Морис Пракс для “Ле Пті Парізієн” із Одеси, - а не більшовик, він навіть ворог більшовиків і німців. Так він говорить. Але справа в тому, що майже щоденно він зноситься з Леніним , який дає йому накази і постачає йому зброю, агітаційну літературу і гроші”.

Звичайно, що такі матеріали істотно шкодили іміджу України на міжнародній арені, формували навколо національно-визвольних змагань негативну громадську думку. Треба підкреслити, що і до сьогодні у світовому інформаційному просторі сприйняття незалежної України доволі неадекватне.

Цікаво, що ворожість до української справи демонструвала французька преса, а англійська ставилась більш прихильно. Про це маємо змогу дізнатись завдяки опублікованому листу невідомої авторки про сучасне життя в Європі. Вона слушно стверджує: “Французи так засліплені легкою перемогою, що чого доброго захочуть неможливого – відновлення великої Росії”. Крім цього у листі йдеться про велику активність поляків у Парижі: “Вони страшенно тут працюють, мають і людей і гроші, а коли судити за французькою та швейцарською пресою, то мають і великий вплив на французьке суспільство, особливо щодо поглядів на Галичину і Холмщину”.

На жаль, молода українська міжнародна журналістика була не в змозі ефективно протидіяти пресовим інсинуанціям за кордоном.

Певною мірою це посприяло тому, що, не зважаючи на принципові відмінності між Директорією і більшовизмом, у країнах Антанти сприйняли нову УНР саме як більшовицьку форму влади, через що на міжнародній арені вона не отримала визнання, усі дипломатичні представники залишили Київ.

Проте Директорія УНР не полишала спроб утвердитися в міжнародному “пантеоні для вибраних”. Вона працювала в міру власних можливостей.

Зокрема, на засіданні Ради комісарів були ухвалені штати складу делегації місії УНР для поїздки на мирну конференцію в Париж. “Вона складалась, - за повідомленням “Ставки”, - з голови, його товаришів і членів, і поділялась на секції: дипломатичну, політичну, економічну, ліквідаційну, журналістську, а також інформаційне бюро і канцелярію.”

У пресі була опублікована нота Директорії УНР до урядів всіх народів світу. В документі роз'яснювалось значення визвольних змагань. Йшлося про те, що Директорія декларує мирне співіснування, підтверджує всі міжнародні зобов'язання України, підтримує принципи самовизначення народів, висловлені президентом Сполучених Штатів Вільсоном.

Водночас газети оприлюднюють телеграму Директорії УНР на адресу Совнаркома Росії. У ній повідомлялось про усунення гетьманської влади і відродження УНР. Також робився наголос на тому, що “нова українська влада бажає поновити припинені гетьманським урядом переговори між Україною і Росією, і що з її боку нема перешкод для повернення в Київ радянської мирної делегації”.

Взаємовідносини між Україною і Росією набули особливого змісту з формуванням радянською владою нового уряду і початком збройної інтервенції.

Уряд УНР у радіотелеграмі вимагав повідомити, чим викликаний рух військ радянської влади на територію України, на що народний комісар закордонних справ Чичерін цинічно відповів: "Російському урядові про рух військ Російської радянської соціалістично-федеративної республіки на територію України не відомо".

Підсумовуючи перебіг визвольних змагань, "Українська "Ставка" пише у редакційній статті: "Старий 1918-й рік передав нам у спадок два ще і досі не вирішених питання. Одне - це ставлення союзників до нашої молоді республіки; друге - ставлення Росії".

Відповіді на ці запитання виявились невтішними для українців. Так, за рік роботи мирної конференції в Парижі (1919-1920 рр.) українські інтереси

жодного разу не потрапляли до центру уваги та обговорення її учасників, приналежність українських земель до складу Росії, Польщі, Румунії, Чехії не підлягали сумніву. Країни Антанти і Росія поділили в Парижі народи на дві категорії, згідно з положеннями і критеріями німецької класичної філософії про історичні та неісторичні нації. Звичайно, що українців класифікували як націю недержавну.

Це великою мірою підтверджує думку вченого М.Держалюка про те, що "внутрішні чвари та характер влади виявились не основними причинами занепаду української державності. Вирішальним у цьому було невизнання її Францією та Англією, які віддавали перевагу інтересам єдиної монархічної чи більшовицької Росії."

Звичайно, що це більше, ніж влаштовувало нову світову державу-монстра - Радянську Росію, яка лише за формою визнавала право українців на власну національну самобутність. А за змістом - продовжувала шовіністичну, імперську, колоніальну політику, неухильно дотримуючись "єдино - неделимых" поглядів, які так відверто висловив головнокомандувач Добровольчої армії А.Денікін: "Никогда, конечно, никогда никакая Россия, авторитарная или демократическая, республиканская или монархическая, не допустит отторжения Украины."

Варшавський договір та Військова конвенція від 22-24 квітня 1920 року між Директорією УНР і Польщею про спільні дії проти Радянської Росії лише на деякий час нагадали про існування суверенної Української держави. Вже 12 жовтня 1920 р. у Ризі було підписано договір про перемир'я та прелімітарні умови миру між Радянською Росією і Польщею.

Цей документ закріпив мовчазний компроміс між двома світовими системами, створивши своєрідний "санітарний кордон" за рахунок українських земель.

Міжнародна тема висвітлювалась на сторінках військових часописів доволі різнопланово. Використовувався весь арсенал жанрових форм журналістики.

Серед інформаційних жанрів переважали замітки, що подавались у рубриках "Вісті з-за кордону", "Міжнародне життя", "Хроніка".

Складний спектр міжнародних проблем часто-густо доносився до читачів у політичних кореспонденціях, що належать до аналітично-публіцистичних жанрів журналістики.

Серед них кореспонденція "З'єднана Україна на міжнародному суді", де ґрунтовно розглядається питання об'єднання українських земель Росії, Австрії і Угорщини в одну Українську Народну Республіку і ставлення до цього факту міжнародної спільноти.

Окремо розглядаються погляди щодо України і Радянської Росії. У підсумку автор пропонує "не покладатись на комбінації зовнішніх сил", а створювати відповідні умови для реалізації власних національних інтересів на міжнародній арені.

Зустрічались публікації на міжнародну тематику, виконані в художньо-публіцистичних жанрах. Наприклад, віршовані гуморески.

Одна з них під рубрикою "На тему дня" із заголовком "Наші справи" іронізує з приводу ставлення іноземної дипломатії до України:

<i>Я читав учора в пресі,</i>	<i>- Хто ж там буде засідати:</i>
<i>що не в Ясах, не в Одесі,</i>	<i>хочу вас я запитати.</i>
<i>а в Парижі на конгресі -</i>	<i>- Ну, звичайно - дипломати</i>
<i>Роз'яснити будуть нас</i>	<i>із Одеси, Дону й Ясс!</i>

Таким чином, проведений аналіз досліджуваного тематичного напрямку засвідчує його усталеність і поширеність на сторінках військових видань. За допомогою цього тематичного напрямку журналісти змальовували складну міжнародну ситуацію з метою зорієнтування у ній читацького загалу. Це формувало відповідне ставлення вояків до закордонних подій, які мали неабиякий вплив на внутрідержавне життя.

В цілому вивчення проблемно-тематичного та жанрового спрямування військової періодики дозволяє назвати найбільш поширену на час Визвольних змагань тему, а саме: відображення суспільно-політичних перетворень у

державі. Це підтверджується проведенням вибіркового контент-аналізом частотності появи на газетних шпальтах різних тематичних напрямків в низці військових часописів. Водночас чільне місце посідали на газетних шпальтах і інші тематичні напрямки. Серед них неабиякого значення набуло висвітлення проблем внутрідержавного життя й зорієнтування читачів у міжнародних подіях. Багато уваги приділяли військові часописи і відображенню оперативних бойових подій.

Контрольні питання:

1. Відображення в військових виданнях суспільно-політичних перетворень у державі.
2. Висвітлення на сторінках військових часописів перебудови царської монархії.
3. Висвітлення «Вісником УГВК» ходу роботи Всеукраїнських військових з'їздів.
4. Полеміка між федералістами і самостійниками на сторінках військових газет.
5. Висвітлення руху українізації військових частин, подій навколо полку Богдана Хмельницького, заколоту генерала Корнілова на сторінках військової преси.
6. Газета «Армія» часів Гетьманату: проблематика публікацій.
7. Часопис «Васильківські вісті» як друкований орган антигетьманського повстання.
8. Газета «Ставка» («Українська ставка») періоду Директорії УНР: проблемно-тематичний аналіз.
9. Жанрові форми висвітлення проблематики суспільно-політичних перетворень.
10. Форми висвітлення проблематики бойових дій.
11. Жанри висвітлення оперативних подій на фронті.
12. Форми висвітлення проблематики внутрішньодержавного життя.
13. Реалізація проблематики внутрішньодержавного життя країни у жанрових формах.
14. Форми висвітлення проблематики міжнародних подій у військових газетах.
15. Жанри висвітлення міжнародних подій.

РОЗДІЛ 3. Організація масово-інформаційної діяльності редакції військових часописів.

3.1. Бюро народного повідомлення як першооснова військових інформаційних служб.

З початком національного піднесення, усвідомлюючи важливість творення державної інформаційної політики, а також органу, який централізовано б цим займався, при Центральній Раді у складі міністерства центрального писаря УНР було сформовано прес-бюро. До компетенції цього пресового органу належало видання “офіціозу” “Вісті з Української Центральної Ради” (пізніше - "Вісник Ради Народних Міністрів”), створене в 1918 р. Українське Телеграфне агентство (УТА), бібліотеки-читальні та архів.

Прес-бюро мало власних кореспондентів у всіх регіонах України і виконувало низку важливих завдань:

- 1) “збирати інформацію для центральної Ради в пресі про усі значні події українського життя, що мають відношення до України;
- 2) з огляду на можливість поширення через пресу й усно неправдивих чуток про українське життя подавати постійно їхнє спростування і поширювати правдиву інформацію;
- 3) сприяти розвитку української преси і розповсюджувати відомості про неї."

Слід також зазначити, що повідомлення прес-бюро мали офіційно-директивний статус. Всі українські часописи були зобов’язані їх публікувати.

Для армії УНР, на жаль, не було створено інформаційної служби на зразок загальнодержавного прес-бюро або УТА. Лише певною мірою масово-інформаційною діяльністю у військових підрозділах займався агітаційно-просвітній відділ Українського генерального військового комітету (УГВК).

До складу відділу належав підвідділ, що опікувався редакційно-видавничим процесом. Перший військовий часопис на Наддніпрянщині – “Вісник УГВК” – народився саме у цьому підвідділі.

Згодом при агітаційно-просвітницькому відділі зорганізувались освітні курси для козаків і старшин. Причому всі особи після закінчення курсів були зобов’язані періодично інформувати центр про проведену роботу й за допомогою прес-бюро отримувати і розповсюджувати у військових підрозділах українські газети, брошури, книжки, іншу наявну літературу.

Згодом процес будівництва національних Збройних Сил і зміна форми влади в країні обумовили появу нових інформаційних структур.

Під час перебування біля влади гетьмана П.Скоропадського було створено Управління у справах друку. Його функції зводились до реєстрації періодичних видань і цензури пресових органів.

Гетьман П.Скоропадський розумів значення інформаційної роботи в процесі будівництва Збройних Сил. Тому з перших днів організації структур Генерального штабу Української армії (березень 1918 р.) було виявлено ініціативу для створення спеціального військового інформаційного органу, яким з середини квітня стало Бюро народного повідомлення. Основним завданням Бюро був “живий зв’язок з народом”, постачання газет і журналів відомостями про події в армії. Поступово обсяг роботи Бюро збільшувався. На початок серпня його співробітники, крім виконання основних завдань, опрацьовували і передавали пресі інформацію, що надходила з німецьких, австрійських та інших військ; робили огляди неукраїнської преси в Україні, огляди іноземних журналів. Обов’язком Бюро народного повідомлення був переклад усієї інформації на українську мову.

До цивільних видань інформація надсилалась у вигляді повідомлень за підписом Голови Бюро. Наприклад, співробітники Бюро спростовували неправдиві чутки щодо формування української армії. Йшлося про планову роботу, яка не передбачає загальної мобілізації. Повідомлялось також про створення пенсійного статуту для військових пенсіонерів.

Огляди закордонної преси приділяли увагу найактуальнішим проблемам дня. За тематикою та змістом їх можна поділити на такі інформаційні блоки:

а) загальна соціально-політична ситуація й військове будівництво в більшовицькій Росії;

б) внутрішнє життя і партійна хроніка в сусідніх країнах (переважали Польща, Румунія, Угорщина, Бессарабія);

в) міжнародно-політичні заходи країн Антанти і Центральних держав.

До джерел інформації Бюро народного повідомлення входили закордонні видання, інформаційні агентства, розвідувальні звіти. Серед друкованих видань переважали російські і німецькі газети: “Вечерняя жизнь”, “Родина”, “Фоссише Цейтунг”, “Берлинер локаль Анцайгер”. Не проходили повз увагу співробітників Бюро авторитетні “Таймс” і “Вашингтон Пост”. Зустрічались посилання на італійську “Коррієра Делла Сера”, “Польські Кур’єр” і китайську “Шангай газету”.

Про українське питання частіше писали в німецьких, російських і польських виданнях. Англійські ж та американські журналісти більше цікавились Росією, Німеччиною та процесом азіатської інтеграції (відносинами між Японією і Китаєм).

Інформаційні служби були представлені світовими домінантами – агентствами Рейтера і Гаваса.

Отже, робота Бюро була добре налагоджена. Однак його вплив був обмеженим. Досвід показує, що редакції “провінційних” газет і журналів не мали можливості користуватись послугами інформаційної служби Генерального штабу.

Це спонукало, за влучним твердженням дослідника української військової преси Г.Кривошеї, спрямувати зусилля на розв’язання найнагальніших проблем:

"- налагодження безпосереднього, постійного зв’язку з місцевими періодичними виданнями;

- організацію системи постійного інформування преси по всій території Української держави про стан справ у війську."

Для цього ухвалою Генерального штабу командири на місцях були зобов'язані залучати найбільш підготовлених офіцерів з відповідною фаховою підготовкою до аналізу стану справ з пресою, налагодження контактів з її представниками на місцях.

Безумовно, що діяльність Бюро народного повідомлення Генерального штабу відіграла виключно важливу роль у налагодженні інтеграційно-інформаційних зв'язків між армією і цивільною пресою, сприяла формуванню повноцінного інформаційного простору продержавної орієнтації, ставши прообразом сучасних служб зв'язків з громадськістю (Public relation).

З перемогою Директорії УНР і її армії продовжилась гостра інформаційна боротьба в умовах постійного збройного протистояння.

Наступним кроком у справі розвитку масово-інформаційної діяльності було утворення відповідним декретом від 30 грудня 1918 р. Управління преси та інформації, згодом перейменованого і більш відомого як Міністерство преси й пропаганди УНР.

У документі зазначалось: "Завдання цього Управління - освідомити широкі народні маси на Україні про самостійно-державні інтереси УНР, а також заступати ці інтереси перед громадською думкою за кордоном".

До складу новоствореної інформаційної структури входили: Українське телеграфне агентство; Управління всіх радіотелеграфів на Україні (в порозумінні з Міністерством Пошт і Телеграфів та Військовим Міністерством); Бюро преси (до компетенції якого входили відділи внутрішньої й зовнішньої преси та видання двох часописів: "Вісник Державних законів" і "Вісник УНР"); Центральне інформаційне бюро з усіма відділами; Інформаційне бюро армії; Державна друкарня; Центральне управління у справах друку, а також державні земські і міські установи, які є, або будуть утворені, та мають зв'язок з пресою та пропагандою.

В обсяг діяльності цього міністерського велетня також входили всі урядові і напівурядові часописи, включаючи земські й міські видання.

Внутрішня структура міністерства передбачала відповідні департаменти: преси і друку, інформації, пропаганди і друкарню. Кожний з департаментів складався з низки відділів. Наприклад, у департаменті інформації функціонували відділи: редакційних телеграм, технічний, пресових звітів, на який покладался “обов’язок організовувати інформацію про хід державного життя і всі інші події, видання пресових оглядів у країні й за кордоном, утримування ділових зв’язків з пресовими бюро та агенціями України і за кордоном”.

Неабияку роль у налагодженні масово-інформаційної діяльності у військах відіграло Інформаційне бюро армії УНР. Міністерство преси і пропаганди контролювало і керувало діяльністю цього армійського інформаційного органу. Свідченням цього є те, що в часописах зустрічаємо повідомлення з вимогою для тих, хто прибуває з війська і має повернутись у частину, обов’язково прийти до Інформаційного Бюро армії за безкоштовною літературою для власної частини і за інформаційним матеріалом. Цікаво, що розповсюджувались такі звернення від імені Міністерства преси і пропаганди.

Увага до інформаційного органу армії простежується і в перебуванні у ньому Головного отамана С.Петлюри, де він, за повідомленням військового часопису “Українська Ставка”, прийняв звіти від секретаря Бюро і завідувачів відділами.

Робота Бюро ставала дедалі ефективнішою. Цьому значною мірою сприяло відкриття філій інформбюро у військових об’єднаннях на місцях.

Проведений автором аналіз архівних справ і періодичної спадщини виявив основні функціональні можливості Інформаційного бюро армії УНР, серед яких провідну роль відігравали:

- підготовка офіційних повідомлень для цивільної і військової преси про перебіг бойових дій;
- видавнича діяльність (газети “Ставка” та “Інформаційний листок”);

- розповсюдження звернень-роз'яснень пропагандивного характеру на воєнно-політичні теми (до війська було розіслано 60 тисяч примірників газет і 100 тисяч відозв);

- проведення культурно-освітньої роботи.

На жаль, існування Бюро було недовготривалим. Рада народних міністрів ухвалила закон “Про скасування інформаційного бюро армії УНР”. Процес ліквідації був покладений на Міністерство преси і пропаганди. Для цього із державної скарбниці було виділено 40 тисяч гривень.

Водночас починається нищівна критика Міністерства преси і пропаганди. У доповідній записці невідомого референта преси на ім'я Головного уповноваженого Уряду УНР аналізується низька ефективність діяльності міністерства. Це викликано, насамперед, невдалою “компановкою міністерства з ряду окремих органів, що належали раніше різним міністерствам, з якими вони були органічно зв'язані”.

Наголошується і на невластивих, як для міністерства, функціях: веденні пропагандистської роботи, виданні двох “офіціозів”. Натомість пропонується створити Українську інформаційну агенцію, яка б об'єднала:

1) Управління пресою для організації інструктування преси і контролю за нею.

2) Українське телеграфне агентство (УТА).

3) Українське пресове агентство (УПА).

У змістовній доповіді директора департаменту преси на ім'я пана міністра щодо питання реорганізації міністерства зустрічаємо цікаві рядки. Зокрема, державний службовець переконливо доводить “неприродність з'єднання преси і пропаганди” в межах одного відомства. “Пропаганда значно ближче стоїть до загальної культурно-освітньої праці й відокремлення пропаганди від неї несе лише шкоду”, - пише урядовець. Далі він стверджує: “Приєднання ж пропаганди до преси дуже тяжко відбивається на розвитку останньої... Вільна преса, яка стоїть на ґрунті державних інтересів, сама собою

веде ту пропаганду, якої від неї хочуть... Треба раз і назавжди відділити пресу від пропаганди”.

З думкою автора доповіді можна не погоджуватися. Проте вірогідно і те, що природа пропаганди і журналістики де в чому різняться. Пропаганда має переважно урядовий характер і несе виразну ідеологічну спрямованість. Вона реалізується урядовими установами, державними інформаційними службами і виданнями – “офіціозами”. Можливо, тому пропаганда асоціюється з державою.

Журналістика ж тяжіє до громадської ініціативи і в чистому вигляді має пізнавально-творчу наповненість. Її інструментарій – вільна преса, неурядові інформаційні об’єднання, незалежні інформаційні агентства. Журналістика ототожнюється з суспільством.

Водночас, незважаючи на різницю між пропагандою і журналістикою, надто сміливо вважати, що інформаційна діяльність не передбачає розповсюдження за допомогою преси певних фундаментальних ідей і принципів. А це вже, безумовно, пропаганда.

У доповіді аргументовано відстоювалось також право міністерства на законодавчу ініціативу. Зокрема, наголошувалось на необхідності прийняття законів про друк та про авторське право, видання положення про літературну конвенцію, підготовки закону про соціальне забезпечення журналістів.

Серед найбільш важливих питань вказувалось на організацію пресової справи на теренах України, школи для журналістів та інструктування преси. Під “інструктуванням”, швидше за все, розумілась ідеологічна підтримка з боку влади.

Результатом палких дискусій навколо реформування Міністерства преси і пропаганди стало створення Центрального управління у справах преси на Україні. Скорочена назва – “Українпрес”.

До складу нової інформаційної структури увійшли: Бюро пресової служби, Бюро пропаганди, канцелярія. У статуті вказувалось, що всі державні установи, які проводять інформаційну діяльність, повинні її координувати з

загальною роботою “Українпресу”. В зв’язку з цим її керівникові надається право за потребою скликати міжвідомчі наради у справах інформації і пропаганди.

Проте військо від такої реорганізації нічого не отримало. Після скасування інформаційного бюро армії УНР так і не було створено нової потужної інформаційної структури.

Тоді як саме в цей час бракувало об’єктивної і зваженої інформації про Українську армію. Умови військового часу потребували налагодження в армійських підрозділах цілеспрямованої інформаційно-пропагандистської роботи. Введення у підрозділах інституту державної інспектури за партійним принципом лише ускладнило ситуацію. Про життєдіяльність військ поширювались суперечливі, іноді брехливі чутки.

У спогадах генерал-хорунжого Генерального штабу Дієвої армії М.Капустянського зустрічаємо такі рядки: “Доводилось, особливо в часи найбільшої небезпеки, працювати майже цілу добу, й у винагороду мати втіху читати в часописах цькування на себе або інсинуації”.

На теренах Західної України у складі Державного Секретаріату Військових Справ (ДСВС) було створено відділи: пресовий, письменний і духівництва, а при Начальній Команді Галицької Армії (НКГА) – відділ духівництва й Пресова квартира, яка була безпосередньо причетна до проведення масово-інформаційної діяльності у військових підрозділах галицької армії. Вона мала організаційний, видавничий, інформаційний, історичний, вічевий, бібліотечний і театральний відділи. В корпусах і бригадах були створені референтури пропаганди й духівництва. На початку лютого 1919 року, коли завершилась реорганізація Галицької Армії, було сформовано досить чітку інформаційну структуру.

Треба зазначити, що доволі плідна діяльність Пресової квартири НКГА ґрунтувалась на історичному досвіді роботи працівників Пресової квартири УСС ще за часів першої світової війни. Однак, за свідченням “Козацького голосу”, - друкованого органу 1-го галицького корпусу, - пропаганда

більшовиків була потужнішою. Зокрема, армійський потяг пропаганди більшовиків за короткий час серед населення Правобережжя провів 12 мітингів, які відвідало 11 тисяч осіб, а також організував 14 лекцій для 8 тисяч осіб, видав 45 відозв і розповсюдив 3 тисячі книг і брошур.

І все ж діяльність Пресової квартири Галицької армії в умовах безперервних бойових дій відіграла неабияку роль у справі консолідації зусиль галичан і наддніпрянців у боротьбі за національне й соціальне визволення, значно збагатила форми і методи масово-інформаційної діяльності.

На загальнодержавному рівні наступним кроком влади в налагодженні масово-інформаційної діяльності було створення при Міністерстві внутрішніх справ УНР Державного Бюро пропаганди і преси УНР. Його внутрішня структура нараховувала чотири управління: центральне, пропагандистське, пресове, експедиційне.

Нова інформаційна структура опікувалась комплексом питань щодо “влаштуванням міцного, життєвого і стрункого апарату преси”. Крім цього співробітники Державного бюро активно займались “плановою й широкою агітаційною кампанією у війську і серед селян”.

Цікаво, що обґрунтовуючи основні принципи діяльності Бюро, його засновники вперше використовують поняття “пресової мобілізації”. Йдеться про те, що “під час загальної мобілізації всіх сил України поруч з іншими мобілізаціями необхідно в найкоротший час провести і мобілізацію преси”.

Незважаючи на певне відмежування нового Бюро від діяльності його попередника – Міністерства преси і пропаганди, де в чому їхня організація і функції повторювались.

На Державне бюро, зокрема, пресовий відділ, було покладено збір інформації в Україні і за кордоном, видання щоденного бюлетеня Українського Пресового агентства (УПА). Також три рази на тиждень, за наказом вищої влади, планувалась передача закордонного радіо-вісника для країн Європи; співробітники Бюро мали завдання щоденно складати таємні огляди – звіти преси – для урядового користування. З цією метою їм

дозволялось опрацьовувати відомості військової агентури, розвідки і контррозвідки. Бюро мало у розпорядженні власну радіостанцію.

У закордонній діяльності Бюро концентрувало зусилля на “інспірації закордону перекладами з української преси і замовленні за вказівкою Уряду статей для закордонних газет”. Для цього, як вказувалось у документі, - “треба купити трьох, чотирьох журналістів у Німеччині, Польщі і Франції”.

Крім цього на Бюро покладалось видання трьох “офіціозів”: військової, цивільної, а також популярної селянсько-військової газети. Для цього передбачалась відповідна друкарня.

Про ефективність роботи цієї інформаційної структури судити важко. Бракує надійних джерел. Принаймні, це була одна з останніх спроб перед інтернуванням уряду й армії УНР за кордон стримати натиск ворожої агітації та пропаганди.

Отже, досвід організації масово-інформаційної діяльності в державі та її Збройних Силах у період Української революції (1917-1921 рр.) дає підстави говорити про тісну інтеграцію державних і військових служб у межах інформаційного простору. Їхнє функціонування доцільно розглядати у загальній системі, що була спрямована на зміцнення української державності.

Проте слід підкреслити, що така інтеграція була доцільною лише за змістом, а не за формою. Так, найбільш організованими військовими інформаційними органами є підстави вважати Бюро народного повідомлення Генерального штабу Української Армії і Пресову квартиру НКГА. Ці служби чітко підпорядковувались військовому керівництву й організаційно не входили до складу цивільних пресових міністерств.

Спроба підпорядкування Інформаційного бюро армії цивільному Міністерству преси і пропаганди не витримала перевірки часом. Це дозволяє говорити, що кожна інформаційна служба повинна співпрацювати з іншими у системі взаємодії, проте підпорядковуватися лише своєму замовнику.

З часом в хронологічних межах кожного історичного періоду української революції формувалась структура військових інформаційних

служб. (Див. Додаток Б). Як її пресовий аналог, вона не була усталеною і перебувала в стані постійного розвитку.

Можна констатувати, що провідниками державної інформаційної політики (ДІП) в країні і за кордоном були інформаційні служби (ІС), які реалізували її за допомогою функцій інформування (І), пропаганди (П), контрпропаганди (К), агітації (А) й контрпропаганди (К) з метою позитивних змін у масовій свідомості (ПЗМС) щодо ідеї Української державності. (ДІП ІС (І + П + А + К) ПЗМС).

У ситуації військового протиборства пресові агентства та міністерства, насамперед, мали протидіяти інформаційній експансії, що реалізувалась у формі ворожої пропаганди й агітації.

З метою інформаційної протидії міністерствами було відпрацьовано поняття “пресової мобілізації”. Це була спроба організації державної монополії на інформацію в умовах воєнного часу.

Впровадження “пресової мобілізації” (ПМ) передбачало концентрацію творчих і націоналізацію видавничих ресурсів (КТНВР) з централізацією, керуванням та цензурою (ЦКЦ) над інформаційною діяльністю.

$$\text{ПМ} = \text{КТНВР} + \text{ЦКЦ}$$

Досвід організації масово-інформаційної діяльності (ОМІД) свідчить, що вона відбувалась у двох напрямках: концептуальної координації (КК) цивільних і військових засобів масової інформації та системної взаємодії (СВ) з метою “пресової мобілізації” (ПМ).

$$\text{ОМІД} \rightarrow \text{КК} + \text{СВ} = \text{ПМ}$$

Таким чином, під мобілізацією преси слід розуміти комплекс державних нормативно-правових заходів, спрямованих на відповідну організацію масово-інформаційної діяльності в умовах режиму воєнного і надзвичайного стану.

Нагальна потреба саме у подібній організації диктувалась логікою збройної боротьби. Її подальший розвиток на початку ХХ-го століття обумовлював удосконалення форм і методів інформаційно-психологічного впливу як на власні сили, так і на війська противника.

3.2. Організаційна робота редакції з позаштатними військовими кореспондентами та читачами.

Природа журналістської діяльності за її характером і місцем у суспільстві тісно пов'язана з масами. Потреби читацької аудиторії відіграють провідну роль у спрямуванні організації пресової справи в усіх її проявах і компонентах. Тому цілком слушним, на наш погляд, виглядає твердження професора Прохорова про те, “що журналістський клопіт – задоволення потреб, розуміння яких покладено в основу спрямування та інформаційної політики кожного ЗМІ”.

Саме організаційна робота військових часописів української армії чи не найбільшою мірою прислужилась справі задоволення потреб специфічної читацької аудиторії. Ретельний аналіз низки джерел і періодики, архівної та мемуарної спадщини дає змогу визначити основні напрямки цієї діяльності. Домінуючими серед них можна назвати:

- налагодження інформаційно-інтеграційних зв'язків між військовими часописами й армійською аудиторією;
- сприяння в реалізації творчого потенціалу позаштатних військових кореспондентів;
- ініціювання інформаційних громадських акцій.

Початок повноцінної організаторської роботи редакцій з позаштатними дописувачами був закладений під час злету руху за українізацію військових частин. Причому робились спроби зафіксувати це у відповідних нормативних актах. Зокрема, у зверненні делегатів Першого Українського військового з'їзду до військового і морського міністра наголошувалось: “Зробити розпорядження про найскорішу передплату у всі частини фронту і тилу, в усі військові заклади і штаби, де є українці, таких українських газет : “Нова Рада”; “Робітнича газета”; “Народна Воля”; “Наше життя”.

За підписом голови УГВК Симона Петлюри був виданий і опублікований у “Віснику УГВК” наказ “про неприпустимість з боку деяких

полкових комітетів перешкоджати у передплаті українських газет”. [358]. Як бачимо, процес налагодження зворотного зв’язку між редакціями українських військових і цивільних газет та особовим складом армійських підрозділів проходив доволі болісно. Представники влади Тимчасового уряду чинили опір поширенню українського слова серед військовиків.

Можемо навіть припустити, що газетне питання було одним із численних каменів спотикання у відносинах між консервативним шовіністично налаштованим Тимчасовим урядом Петрограда і прогресивною, національно - демократичною Центральною Радою у Києві.

Проте українцям таки вдалося певною мірою налагодити процес розповсюдження часописів в армії. У резолюції Другого Всеукраїнського військового з’їзду, що відбувся 4-11 червня 1917 р., зазначалось: “Кожна військова громада, чи гурток, чи клуб повинні передплачувати обов’язково “Вісник”. Ширити його поміж своїх членів, - щоб всі знали постанови, накази і циркуляри Генерального Комітету. Кожна громада повинна передплачувати українські газети, журнали, книжки тощо.”

Завдяки практичному втіленню відповідних наказів військові часописи починають більш активно формувати авторські позаштатні осередки в підрозділах і намагаються зміцнити безпосередні інформаційні зв’язки з читачами. Для цього журналісти використовували: соціологічні опитування та редакційні звернення.

Редакція часопису “Голос армії”, наприклад, провела анкетування читачів, намагаючись дізнатись, яким, на їхню думку, має бути спрямування газети. Більшість респондентів відповіла, що бажає бачити газету таку, де були б однаково представлені погляди всіх соціалістичних партій.

Доволі професійний рівень проведення анкетування (факт переваги соціалістичних настроїв в армії історично підтверджений) дозволяє припустити ймовірність існування в редакціях деяких військових часописів соціологічних служб чи хоча б відділів, які частково займались цією справою. Проте, найвірогідніше, що соціологічні методи в роботі редакцій військових

часописів перебували у зародковому стані і не були надто поширені. Принаймні, автору вдалось знайти тільки одне пряме підтвердження застосування соціологічних методів у роботі редакційних колективів.

Інша річ - редакційні звернення. Вони кількісно перевершували соціологічні методи збору інформації і розподілялись за характером досліджуваного питання на: короткі інформаційні звернення з акцентацією на певному закликі й аналітичні постановочні - із зосередженням читацької уваги на одній або низці проблем.

Зокрема, військова газета “Козацький Голос” під редагуванням Михайла Старосольського публікує коротке інформаційне звернення у характерному рефлексивно-закличному стилі: “Козаки! Ви думали, може, що редакція в тяжких хвилях забула про вас? Ні! Ми добре пам’ятали. ...Пам’ятайте і ви про той ваш спільний листок і пишіть до редакції. Хай наш листок і надалі приносить Вам радість і силу.”

В іншому редакційному зверненні під рубрикою “Часть неофіційна” аналізується актуальне питання: “Що треба робити армійській газеті, щоб відповідати своєму призначенню?” Автор звернення дає на це запитання ґрунтовну відповідь: ”Для цього вона (газета – авт.) мусить відбивати в собі все життя української армії... Для цього треба подавати якомога більше відомостей про різні події життя політичного, громадського, культурного тощо не тільки на Україні, а й за кордоном, щоб ці відомості ніколи не запізнювались. Але разом з тим потрібно висвітлювати життя фронту й тилу, щоб не проходили непоміченими ніякі події, ніякі вчинки.”

Водночас у публікації піднімається питання інформаційного зв’язку між читачами і газетою. Зокрема, згадується практична відсутність у редакції даних про другий зимовий похід генерала Омеляновича-Павленка і наголошується на низькій участі позаштатних дописувачів у виданні газети.

Загалом редакції військових часописів доклали чимало зусиль заради розширення мережі дописувачів. З одного боку, це, безумовно, інформаційно

збагачувало військові часописи. А з іншого – великою мірою сприяло реалізації творчого потенціалу талановитих воєнкорів.

Як правило, залучення авторського активу до співпраці відбувалось за кількома напрямками у вигляді:

- редакційних оголошень заохочувального плану;
- авторських листів;
- рекламної інформації.

Частка оголошень заохочувального плану для читачів у військових часописах, як правило, складала у розрахунку на один номер, приблизно від 20 до 30 відсотків. Чи не у кожному числі газети знаходилося місце для зазначених публікацій. При чому вони розрізнялись між собою за, так би мовити, природою зацікавленості та містили в собі моральні (прохання) і матеріальні (винагорода) чинники.

Наприклад, фронтовий часопис “Вільна Думка” публікує таке заохочувальне оголошення: “Редакційна комісія звертається з проханням до всіх товаришів надсилати їй свої листи, літературні твори, і взагалі різні матеріали для друку”.

Зміст оголошення в часописі повторювався щономера на четвертій, в подальшому на першій сторінці.

У тому ж військовому часописі зустрічаємо інший варіант заохочувального оголошення: “Редакційна комісія оголошує конкурс на різдвяні оповідання. Перша премія - 40 крб, друга - 30 крб. Строк подачі - 20 грудня, 12 годин”.

Незважаючи на складні умови фронтового життя, газетні заклики надсилати власні твори схвально сприймалися військовиками. Вони охоче дописували. Про це свідчить кількість опублікованих листів. Тобто, українські вояки були не пасивними, а, згідно з сучасною термінологією дослідників журналістики, активними читачами: співпрацювали з виданнями у вигляді листування і брали участь у масових заходах редакцій.

Листи авторів були справжньою творчою скарбницею військових газет. Вони несли потік соціальної і воєнно-політичної інформації, містили у собі рефлексивно-оціночні судження авторів стосовно подій тогочасної дійсності.

Епістолярні витвори українського вояцтва надсилались як індивідуально, так і в колективній формі, виконуючи низку суспільно значущих функцій: комунікативну (передачі соціальної інформації); зворотного зв'язку і відображення громадської думки.

Умовно доробки авторів можна розподілити на листи, що надходили з фронту, та повідомлення з окупованої території. Їхня тематика доволі різнопланова і розрізняється за формою подачі на: листи-звернення, листи-спростування, листи-запити, листи-звинувачення та адресні листи.

Зокрема, у листі-зверненні солдата Миколи Лепиха на фоні політичного розбрату в Росії піднімається питання консолідації і злагоди між українськими партіями та громадськими об'єднаннями. Солдат з фронту звертається з щирим проханням до всіх братів-українців: “Єднатися не тільки на прапорах.” У листі емоційно у формі безпосереднього звернення акцентується увага на основному: “Я звертаюся до всіх, всіх братів-українців від старого до молодого, - пише солдат, - від геніального до звичайного, простого чоловіка з великим проханням, з молінням: Прохаю Вас, брати, молю Вас, не допускайте ані жодної сварки між собою, держіться купи і хай гасло “Всі за одного і один за всіх” – буде не тільки на вустах, а і в серці кожного із нас!”.

Загалом для листів фронтовиків був характерним піднесений стиль, що передавав готовність “полум'яного служіння” своєму народові, болісне хвилювання щодо подій внутрідержавного життя. Такі листи з фронту неабияким чином впливали на свідомість читацької аудиторії, переконували сучасників у необхідності безпосередньої участі у визвольних змаганнях.

Не були поодинокими на газетних шпальтах і листи-спростування. У “Віснику УГВК” було опубліковано колективного листа колегії військових лікарів 12-ої дивізії стосовно статті “Неслухняні полки”, вміщеної у газеті “Нова рада” від 1 червня 1917 р. У ній йдеться про те, що нібито особовий

склад дивізії відмовився виконувати накази через часті зміни командування і невдалий підбір медичного персоналу. Як стверджує “Нова Рада”, в гірських умовах Карпат, де виконувала бойове завдання військова частина, це призвело до чисельних обморожень серед солдатів.

У листі лікарі спростовують ці факти, не заперечуючи лише випадок в одному полку, коли солдати висловили бажання, аби командир, лікар і священник йшли разом з ними в бій. У всьому іншому лікарі, чиї прізвища були надруковані в газеті, побачили “зламання істини і зневагу”, за що й позивали до суду авторів статті.

Отже, питання взаєморозуміння між армією і суспільством ніколи не втрачало актуальності. Під час бойових дій неодноразово виникали аналогічні наведеному прикладу ситуації.

Так, у листі-запиті хорунжого Степаненка йдеться про гальмування військовим командуванням руху українізації в підрозділах і частинах армії. Автор листа стурбований, що не всі офіцери-українці можуть користуватися правом переходу до національних військових формувань. Зокрема, для офіцерів-українців з артилерійських і технічних військ можливість перерозподілення не передбачена. Тому хорунжий і звернувся за порадою до військового часопису. Редакція опублікувала лист автора і в свою чергу звернулась до представників Українського Генерального Військового Комітету з проханням допомогти у розв’язанні згаданої проблеми (власне кажучи, лист і був опублікований у друкованому органі комітету – “Віснику УГВК”).

Завдяки оперативному реагуванню на подібні листи редакціям газет вдавалось “відображати злободенні проблеми суспільства, відтворювати настрої найрізноманітніших прошарків населення”.

Доволі специфічними були листи, що надходили до редакцій військових газет з окупованої загарбниками території. Зокрема, такий їх різновид, як листи-звинувачення.

Як правило, вони публікувались під рубрикою “Документи з польської інвазії” у вигляді численних протоколів про знущання окупаційної польської і більшовицької влади над мирним українським населенням. Події, що описувались у листах деталізовано, хронологічно, з посиланням на свідків, з точки зору сучасності класифікуються як військові злочини.

Використовували часописи і так звані адресні листи з Галичини. Ідея цієї газетної рубрики вражала своєю винахідливістю. Вона була призначена для воїнів-галичан, які відступили з боями на територію Великої України, залишивши власні родини під владою окупантів. Стислі рядки з “поштової скриньки” на віки закарбувались у пам’яті поколінь: “Генусю, будь спокійний і не журися нічим. Богданцю вже великий. Місяць вже вістки не маю від тебе, дуже журюся цим. На три твої листи відписала. Для поручника УСС Євгена Ясницького”.

При цьому "поштова скринька" працювала в режимі зворотного зв'язку. Між воїнами-галичанами, що воювали на Наддніпрянщині та їхніми родинами в Галичині підтримувався постійний зв'язок завдяки військовим часописам.

Така робота військових часописів великою мірою сприяла “моральному зміцненню” військових підрозділів, підтримувала у старшин і стрільців невгасиму віру в перемогу над ворогами, плекала палку надію повернення до рідних осель та родин.

Певну роль відігравала на сторінках військових газет і реклама. Проте вона не мала відповідного розмаху і, швидше за все, не приносило належних прибутків. На сторінках армійської періодики фактично не було реклами товарів і послуг.

Часто-густо преса рекламувала сама себе. Не рідко на сторінках військової преси зустрічались рекламні повідомлення про цивільні видання, а загальнонаціональні видання репрезентували військову періодику. Зазвичай це була інформація з приводу передплати. Так, “Вісник УГВК” пропонує читачам власні послуги, подаючи їх у вигляді низки проблемно-тематичних напрямків, які вела газета: “...друкує постанови, накази й інші матеріали

Генерального комітету; широко висвітлює українське, як військове життя на фронті та в тилу, так і взагалі політичне, культурне й економічне життя України”. Текст цього оголошення був, швидше за все, розрахований на цивільний загал.

Для військовиків газета пропонувала ґрунтовні інформаційні замітки і статті щодо українізації війська, організації військової освіти. Також газета відігравала роль дорадника з військових питань для читачів.

Важливим напрямком організаційно-масової роботи редакцій військових часописів було ініціювання інформаційних громадських акцій. Під цим поняттям розумівся комплекс благочинних заходів, спрямованих на всебічну підтримку українського вояцтва з боку мирного населення. Такі акції розрізнялися за масштабом: локальні й державні. Вони розподілялись на заходи з матеріальної допомоги, рекреативного забезпечення, увічнення пам’яті загиблих вояків. Організаторами акцій виступали військові часописи.

До локальних акцій з матеріальної допомоги можна віднести численні випадки пожертв окремих вояків і цивільних громадян на потреби фронту. Допомога часто-густо приймала і колективні форми. Наприклад, ”Козацька Думка” опублікувала перелік військових частин, що надіслали добровільні пожертви до фронтової ради. Зокрема, “від 700-ї гарматної бригади – 258 р. 50 к.; від 2-ї сотні 5-го понтонного куріння – 48 р. 50 к.; від 417-ого пішого Луганського полку – 136 р. 30 к.; Разом 2294 р. 36 к.”

Державні заходи проходили, як правило, під керівництвом центрального уряду або місцевих громад. Вони були тривалими за часом, географією розповсюдження, кількістю залучених осіб. Для проведення таких акцій іноді використовувався подієвий інформаційний привід. Так, третій день Великодня телеграмою Головного комісара Правобережної залізниці Кучером був проголошений днем крашанки та цигарок козакам Української Республіканської Армії. У щоденникові інформаційного бюро армії УНР “Дзвін” з цього приводу вказувалось: “Всім організаціям у цей день улаштувати патріотичні вистави, збір грошей, писанок та цигарок”.

Найбільший розголос і ефективність продемонструвала Вінницька повітова комісія, що провела за рішенням Уряду з 12 до 18 жовтня 1919 р. “Тиждень Українського Козака”. Треба зазначити, що ця акція вдало пройшла не тільки у Вінниці, а й на всій підконтрольній владі УНР території. Кампанія була добре спланована. Її проведенню передувала, особливо на початковому етапі, тривала інформаційна підготовка населення. Організатори заходу налагодили вихід у світ низки відозв, як то “Від Уряду Вільної України”; метеликів “Робітник”, “Громадяне” в кількості 1100 примірників.

Показово, що друкована пропаганда була адресною. Готувались окремі відозви для селян, робітників та інтелігенції. У зверненнях до громадян в стислій формі використовувався ефект протиставлення: “Громадянин, ти маєш дві пари чобіт, - оддай одну для Українського козака, бо прийде комуна чи Денікін, то забере обидві пари”.

Ось ще один приклад пропагандистського мистецтва: “Робітники, годі хитатись. Український козак бореться за щастя всіх працюючих. Він жене геть експлуататорів і гнобителів робочого люду. Допоможіть йому!”

Проте чи не найкращий приклад листівки-звернення був віднайдений автором в архівному фонді. У ній не приховується чітка агітаційна спрямованість, сповнена трагізмом самопожертви. “Як ми не допоможемо тепер армії, - зазначається в листівці, - потім буде пізно. Не зробимо всього, що треба тепер, діти наші проклянуть нас за нашу байдужість і самі ми загинемо в кайданах чужинців. Хто тепер на волі, буде в неволі, кому тепер тяжко, буде ще гірше – як ми тепер, в ці грізні часи, не допоможемо нашій армії. Всі на поміч, всі до жертви!”.

Такі агітаційно-пропагандистські публікації досягали своєї мети, викликаючи у читачів конкретні зміни в свідомості і поведінці.

Військова преса майстерно використовувала “ефект навіювання думок”, утверджуючи вічну парадигму єдності між народом і його армією.

Багато уваги за допомогою часописів приділялось організації заходів рекреативного характеру: вояки страждали від фізичної і моральної перевтоми

і потребували лікування та відпочинку. Військові газети традиційно опікувались благочинною справою. Зокрема, в часописі “Козак” повідомлялось, що “в неділю 15 червня в Народному домі Кам’янецький комітет допомоги раненим і хворим козакам влаштовує концерт-виставу”.

Особливим змістом була наповнена робота армійських видань щодо увічнення пам’яті загиблих вояків. Вона розподілялась на публікації, присвячені:

- урядовим розпорядженням і наказам командирів;
- посмертні згадки про вояків.

Велика справа вшанування пам’яті загиблих борців за визволення набула всенародного характеру. Її зміст викладено в опублікованому “Українською Ставкою” наказі за підписом Головного отамана С.Петлюри: “В кожному селі і місті імена забитих у цій останній боротьбі належить записати на мармурові дошки, прибити в церкві кожного села і міста на вічний спомин.” Крім цього родинам загиблих присуджувалась відповідна пенсія. Для старшин і козаків, які відзначились під час бойових дій, вводились нагороди: “Відродження і Слави” двох ступенів і “Святого Архангела Михаїла” двох ступенів.

Начальна команда Галицької армії також видала наказ, який передбачав закладення “пам’ятників героям на окремих вибраних місцях цвинтарів”.

Таким чином, масово-інформаційна діяльність військових часописів сприяла залученню творчого потенціалу армії до співпраці, поглибила процес інтеграції між збройними силами і суспільством, витворила ефективні моделі впливу на аудиторію з метою утвердження ідеї громадянського обов’язку щодо збройного захисту незалежної Української держави.

Контрольні питання:

1. Організація пресової справи в період Центральної Ради.
2. Бюро народного повідомлення Генерального штабу Української армії: організація роботи, зміст діяльності.
3. Інформаційні структури в період Директорії УНР.

4. Інформаційна робота в УГА ЗУНР. Пресова квартира УГА.
5. Поняття «пресової мобілізації» і шляхи її реалізації.
6. Напрямки організаційної роботи військових часописів.
7. Форми залучення авторського активу до співпраці.
8. Добročинність і робота військових часописів щодо увічнення пам'яті загиблих вояків.

ВИСНОВКИ

Преса України ХІХ - початку ХХ ст. переживала становлення й не мала кінцево усталеної форми. Кожна суспільно-політична формація – Центральна Рада, Гетьманат, Директорія – формувала власну мережу друкованих видань. Таким чином, відповідно до зміни влади та постійних суспільно-політичних перетворень, формувався й інформаційний простір України. Наприклад, для періоду Центральної Ради був характерним політичний плюралізм в організації друкованих видань. Одночасно діяла періодика, що підтримувала існуючу владу, преса, що займала нейтрально-помірквану позицію, і видання, які вели проти влади пропагандистську війну. Період Гетьманату був доволі суперечливим. Він позбавив громадськість права на вільне висловлювання думок. Була введена цензура, що негативно позначилось на опозиційній періодиці українських соціалістичних партій. Натомість розквітла російськомовна преса монархічних та ліберальних буржуазних партій. Режим стимулював появу офіційно-урядових видань. Остання ж фаза української державності – Директорія – була сприятлива, насамперед, для самоідентифікації української преси. Дослідники вказують на відносну типологічну стабільність та кількісне зростання видань цього періоду. Умови військового часу позначились на періодичності виходу часописів, сприяючи, у той же час, більш чіткому поділу на періодику, що підтримувала ідею української державності, і на ту, що виступала на протилежному боці. Війна і жорстка цензура позбавляли низку часописів і таких рис, як неупередженість і лояльність. Зникала нейтральність газетних виступів.

Провідне місце за кількісними та якісними показниками в інформаційному просторі країни посідала періодика політичних партій та угруповань, що нерідко зі зміною влади трансформувалась в групу офіційно-урядової преси.

Український інформаційний простір характеризувався різновекторністю свого розвитку. Зокрема, з точки зору реалізації ідеї української державності можна виділити три напрямки розвитку мережі друкованих видань: конструктивний, нейтральний та деструктивний.

Формування інформаційного обширу відбувалось не еволюційно, а революційно. Насамперед це твердження стосується Наддніпрянщини, де поступовий розвиток мережі українських видань був унеможливлений імперською політикою царського уряду. Отже, інформаційний вибух міг статись лише на тлі бурхливих подій української революції, в умовах національно-державницького піднесення та безперервних воєнних сутичок, що супроводжувались завзятою інформаційно-пропагандистською боротьбою. У мережі друкованих видань Наддніпрянщини домінував конструктивний напрямок щодо ідеї української державності. Проте відчувався і могутній вплив деструктивної періодики.

Мережа друкованих видань Галичини суттєво відрізнялась від Наддніпрянської моделі. Це пояснюється тим, що періодика західних земель мала змогу розвиватись еволюційно за менш жорстких умов габсбурзького панування. Інформаційний обшир Галичини був менш структурованим, однак, не мав помітних деструктивних ухилів стосовно ідеї української державності. У періодиці переважав конструктивний напрямок.

У цей час сформувалась за всіма типологічними ознаками і набула поширення українська військова преса. Цей масив періодики був тісно інтегрований у загальну мережу видань і посідав чільне місце в інформаційному просторі країни.

Водночас військова преса зуміла витворити власну інформаційну структуру в межах тодішнього медіа-простору. Це значно розширило її

функціональні можливості, дозволивши відіграти:

а) на тактичному рівні – винятково важливу роль в ідеологічному забезпеченні формування дисциплінованих і боєздатних збройних сил;

б) на стратегічному рівні – опосередковано впливати за допомогою інституту армії на реалізацію ідеї української державності.

Проведений тематичний і жанровий аналіз виявив основний найбільш поширений проблемно-тематичний напрямок військових видань – відображення суспільно-політичних перетворень у державі. Це підтверджується проведенням вибіркового контент-аналізом частотності появи на газетних шпальтах різних тематичних напрямків у низці військових часописів. Водночас чільне місце посідали на газетних шпальтах й інші тематичні напрямки. Серед них неабиякого значення набуло висвітлення проблем внутрішньодержавного життя, зорієнтування читачів у міжнародних подіях, багато уваги приділяли військові часописи й хроніці збройної боротьби.

Форми подачі матеріалів – жанрова палітра військової періодики - були доволі різноманітними і представляли публікації інформаційних, аналітичних та художньо-публіцистичних жанрів журналістики.

Найбільш поширеними серед них були: замітка, звіт, кореспонденція, стаття, фейлетон, памфлет, гумореска. На стадії формування перебували жанри репортажу й інтерв'ю. З'явилися портретні нариси-некрологи, а також такий різновид нарису, як політичний портрет.

Досвід організації масово-інформаційної діяльності свідчить, що провідниками державної інформаційної політики (ДІП) в країні і за кордоном були інформаційні служби (ІС), які її реалізували за допомогою функції інформації (І), пропаганди (П), контрпропаганди (К) й агітації (А) з метою позитивних змін у масовій свідомості (ПЗМС) громадян щодо ідеї Української державності.

ДП → ІС (І + П + А + К) → ПЗМС

З метою інформаційної протидії було відпрацьовано поняття "пресової мобілізації". Це була спроба організації державної монополії на інформацію в умовах воєнного часу. Впровадження "пресової мобілізації" (ПМ) передбачало концентрацію творчих і націоналізацію видавничих ресурсів (КТНВР) із централізацією, керуванням та цензурою (ЦКЦ) над інформаційною діяльністю. $ПМ = КТНВР + ЦКЦ$

Дослідження виявило, що організація масово-інформаційної діяльності (ОМІД) відбувалась у двох напрямках: концептуальної координації (КК) цивільних і військових засобів масової інформації та системної взаємодії (СВ) з метою "пресової мобілізації" (ПМ).

$ОМІД \rightarrow КК + СВ = ПМ$

Таким чином під мобілізацією преси слід розуміти комплекс державних нормативно-правових заходів, спрямованих на відповідну організацію масово-інформаційної діяльності в умовах воєнного і надзвичайного стану.

Домінуючими напрямками організації роботи редакції з позаштатними військовими кореспондентами та читачами були: налагодження інформаційно-інтеграційних зв'язків між військовими часописами й армійською аудиторією, сприяння в реалізації творчого потенціалу позаштатних військових кореспондентів, ініціювання інформаційних громадських акцій.

З метою налагодження інформаційно-інтеграційних зв'язків військові журналісти використовували: соціологічні опитування й редакційні звернення, що у свою чергу поділялись на короткі інформаційні звернення з акцентуванням на певному закликі й аналітичні постановочні із зосередженням читацької уваги на одній або низці проблем.

Залучення авторського активу до співпраці відбувалось у таких формах: редакційні оголошення, авторські листи, рекламна інформація.

Особливо велику роль відіграли авторські листи, тематика яких була доволі різнопланова й розрізнялась за формою подачі на: листи-звернення,

листи-спростування, листи-звинувачення та адресні листи.

Важливим напрямком організаційно-масової роботи редакцій військових часописів було ініціювання інформаційних громадських акцій. Вони розрізнялись за масштабом на локальні й регіональні та розподілялись на заходи з матеріальної допомоги, рекреативного забезпечення, увічнення пам'яті загиблих вояків. Особливим змістом була наповнена робота армійських видань щодо увічнення пам'яті загиблих вояків. Вона розподілялась на публікації, присвячені урядовим розпорядженням і наказам командирів та посмертні згадки про вояків.

Література

1. Грушевський М. Підстави Великої України. – К., 1918. – С.21.
2. Петлюра С. Вибрані твори та документи. – К.: Довіра, 1994. – 271 с.; Петлюра С. Завдання української військової літератури. – Варшава, 1937. – С.54.
3. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К.: Криниця, 1991. – 128 с.
4. Міхновський М. Самостійна Україна. //Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Т.1., К.: Сучасність, 1994 - С. 62-64.
5. Єфремов С. Щоденники 1923-1929. – К.: ЗАТ «Рада», 1997. – 848 с ; Єфремов С. Під обухом. Більшовики в Києві. – К., 1993 – 136 с.
6. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр). – К.: Книга Пам'яті України, 1997. – 416 с; Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). – К.: Книга Пам'яті України, 1999. – 508 с.
7. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 роках. – К.: Оріяни, 1998. – 240 с.
8. Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. – К.: Либідь, 1997. – 208с.
9. Волковинський В. Нестор Махно: легенди і реальність. – К.: Перліт Продакшн ЛТД, 1994. – 256 с.

10. Литвин С. Симон Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія та джерела: монографія. – К.: Аквілон-Прес, 2000. – 464 с.
11. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996. – С.23-40.
12. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917 – 1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
13. Животко А. Історія української преси. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
14. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ століття). – Львів: Світ, 1995. – С.78.
15. Сидоренко О. Українська таборова преса часів першої світової війни. – К.: Дослідницький центр історії української преси, 1995. – 30 с.
16. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження: Ч.ІІ. Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924 рр.). – К.: Дослідницький центр історії української преси, 2000. – 262 с.
17. Кость С., Тимчишин О., Федірко Н. Нариси з історії української військової преси. – Львів: Світ, 1998.- С. 22.
18. Срібняк І. Історія журналістики (ХVІІ – ХХ ст.). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К. : ВПЦ НаУКМА, Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 304 с.
19. Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865-1939 рр.): історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2001. – 364 с.
20. Романюк М. Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870-1940 рр.) – Львів: Фенікс. – 2000. – 588с.
21. Мукомела О. Публіцистика: від української ідеї до держави // Українська журналістика в контексті світової // Збірн. наук. праць. Вип. 4 / За заг.ред. проф. В.Шкляра – К.: Центр вільної преси, 2000. – С. 98-108; Історія української преси. Хрестоматія: навчальний посібник / Упорядник, автор іст.-

біогр. нарису та приміт. О.Г.Мукомела. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 352 с.

22. Кривошея Г. Слово, гартоване в борні. – К.: Вид-во Київського військового гуманітарного ін-ту, 1996. – С. 44.

23. Мороз О. Українська національна військова преса (1921-1931). – Львів, 1994. – С.34.

24. Рудий Г. Преса української держави 1918 р. (Питання освіти, науки і культури). – К., 1996. – С. 25.

25. Горєвалов С. Військова журналістика України в національно-визвольних змаганнях за утвердження самостійної держави. – Львів: Вид-во відділення військової підготовки ДУ “Львівська політехніка”, 1997. – 320 с.

26. Федоришин П. Преса і українська державність (1917-1920). – Тернопіль, 1996. – 177 с.

27. Сегеда С. Формування типу військового видання в процесі українського державотворення 1917-1920 рр. (за матеріалами часопису «Стрілець»). – Автореф.дис... к-та філолог. наук: 10.01.08. – К., 1999. – 19 с.

28. Стрілець. – 1919. - № 93 - 12 листопада.

29. Український голос. – 1919. - 15 березня.

30. Золочівське Слово. – 1919. - 6 січня.

31. Січовий Голос. – 1919. - 1 січня.

32. Голос Окопа. – 1917. - 26 листопада.

33. Військовий вісник. - № 15 – 1917.

34. Вільна Думка. – 1917 – № 6.

35. Вільна Думка. – 1917 – № 7.

36. Армія. – 1918. - № 1 – 3 листопада

37. Українська Ставка. – 1919. - 2 січня

38. Вісник Українського Військового Генерального Комітету. – 1917. - № 1 – травень.

39. Січовий Стрілець. – 1918. - 13 січня.

Позняков Олексій Павлович
кандидат філологічних наук, доцент

**„Історія української військової журналістики”
(XIX-го — початку XX століття):
Навчальний посібник**

Історія української військової журналістики (XIX-го — початку XX століття) Навчальний посібник / Позняков О.П. К.: ВІКНУ, 2023 р. – 159 с.